

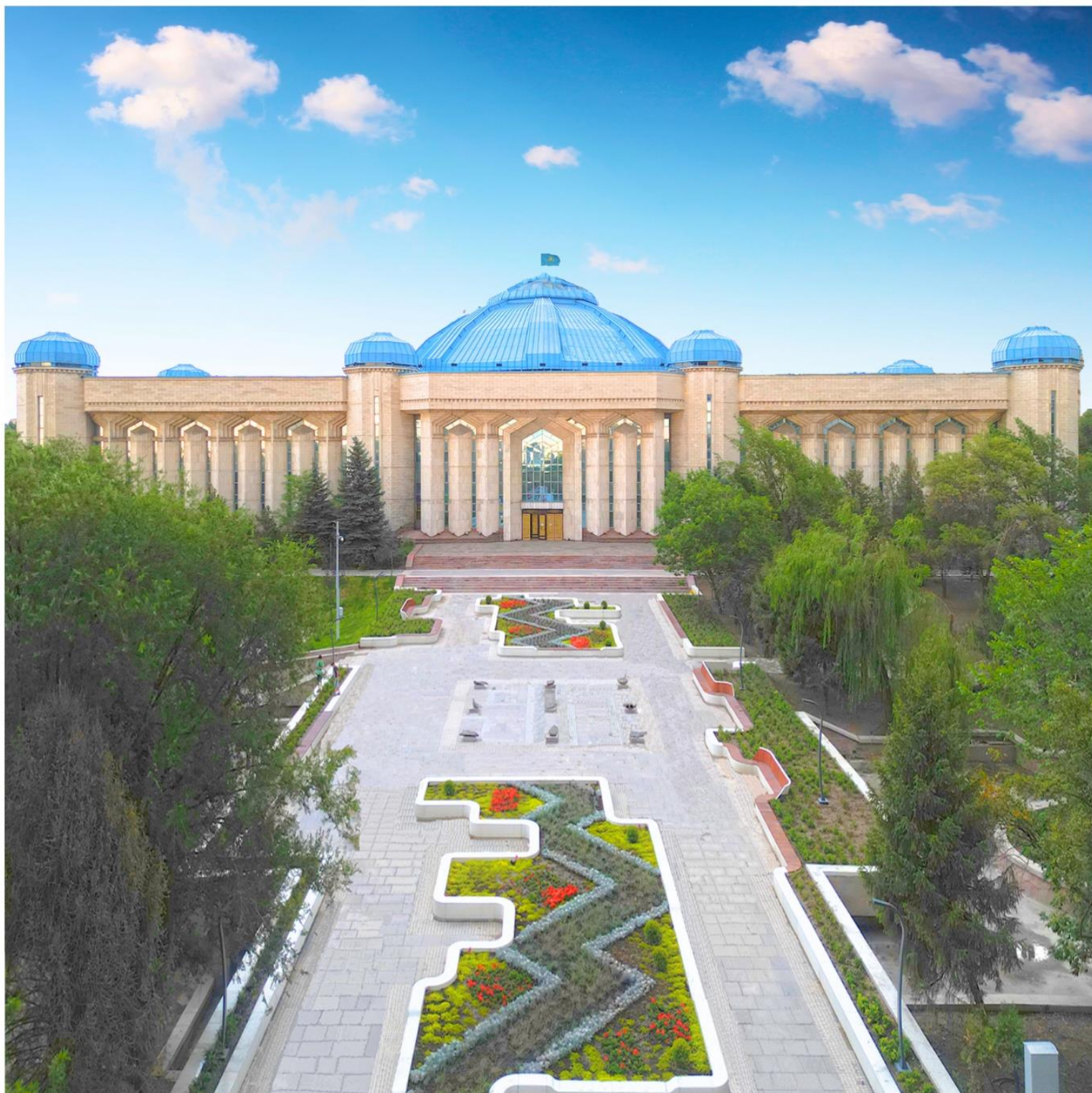
ISSN: 2960-0049
ISSN-L: 2958-5376

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

4(12)2025

ISSN: 2960-0049
ISSN-L: 2958-5376

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙІ**

**МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЦЕНТРАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**MINISTRY OF CULTURE AND INFORMATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
THE NATIONAL CENTRAL MUSEUM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

Алматы, 2025

MUSEUM.KZ**Ғылыми-практикалық журналы**

«MUSEUM.KZ» – музейтану, музей ісі, мәдени мұра нысандарын қорғау, тарих, деректану, археология, нумизматика, этнология, өнертану, мәдениеттану және мәдениет тарихының өзекті мәселелеріне арналған рецензияланатын ғылыми-практикалық журнал.

Журнал қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде бұрын жарияланбаған ғылыми еңбектерді жариялайды.

Редакцияға жариялауға жіберілген ғылыми жұмыстар плагиатқа тексеріледі. Плагиат анықталса, жұмыс қосымша қарауға қабылданбайды.

Журналда келіп түскен жұмыстарды рецензиялаудың тәуелсіз институты жұмыс істейді.

Журналдың редакциясы өз қызметінде Committee on Publication Ethics – COPE халықаралық жариялау этикасы комитеті әзірлеген принциптерді, сондай-ақ Scopus (Elsevier) журналдарын жариялаудың этикалық принциптерін басшылыққа алады. «MUSEUM.KZ» журнал саясатының негізгі ұстанымы басылымның авторлар мен оқырмандар үшін ашықтық принципі.

Журнал материалдары «MUSEUM.KZ» Creative Commons «Attribution» («Атрибуция») 4.0 Дүниежүзілік (CC BY 4.0, лицензия «Авторлықпен») лицензиясы бойынша қол жетімді.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Журнал редакциясы мақаланың жарияланғандығынан келуі мүмкін зиян үшін авторлар немесе өзге тұлғалар мен мекемелер алдында өзіне ешқандай жауапкершілік алмайды.

Журналды тіркеген мекеме атауы	Қазақстан Республикасы Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі
Құрылған жылы	24 ақпан 2023 жыл, Куәлік №KZ62VPY00065358
ISSN	30 қазан 2022 ж.
Мерзімділігі	ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Құрылтайшысы	Жылына 4 рет
	Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
	Мәдениет комитетінің Қазақстан Республикасының
	Ұлттық орталық музейі РМҚК
Сайт	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Байланыс телефоны	8 (727) 264 08 44
Редакциясы	museum.kz

MUSEUM.KZ Научно-практический журнал

«MUSEUM.KZ» – рецензируемый научно-практический журнал, посвященный актуальным проблемам музеологии, музейного дела, охраны объектов культурного наследия, истории, источниковедения, археологии, нумизматики, этнологии, искусствоведения, культурологии и истории культуры.

В журнале публикуются оригинальные, ранее не опубликованные работы исследователей на казахском, русском, английском языках.

Научные работы, присланные для публикации в редакцию, проверяются на плагиат. В случае обнаружения плагиата работа к дополнительному рассмотрению не принимается.

В журнале функционирует независимый институт рецензирования поступающих работ.

Редакция журнала в своей деятельности руководствуется принципами, разработанными Международным Комитетом по публикационной этике Committee on Publication Ethics – COPE, а также этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier).

Основой политики журнала «MUSEUM.KZ» является принцип открытости издания для авторов и читателей.

Материалы журнала «MUSEUM.KZ» доступны по лицензии Creative Commons «Attribution» («Атрибуция») 4.0 Всемирная (CC BY 4.0, лицензия «С указанием авторства»).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходима обязательная ссылка на журнал.

Редакция журнала не несет ответственности перед авторами и/или третьими лицами и организациями за возможный ущерб, вызванный публикацией статьи.

Наименование органа, зарегистрировавшего издание	Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Журнал основан	24 февраля 2023 г. Свидетельство №KZ62VPY00065358
ISSN	30 октября 2022 г. ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Периодичность	4 раза в год
Учредитель	РГКП Национальный центральный музей Республики Казахстан Комитета культуры Министерства культуры и информации Республики Казахстан
Сайт	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Телефон	8 (727) 264 08 44
Редакция	museum.kz

«MUSEUM.KZ» Scientific and practical journal

«MUSEUM.KZ» – A peer-reviewed scientific and practical journal dedicated to current issues in museology, museum studies, heritage protection, history, source studies, archaeology, numismatics, ethnology, art history, culturology and cultural history.

The journal publishes original, previously unpublished papers by researchers in Kazakh, Russian and English languages.

Research papers sent for publication to the editorial board are checked for plagiarism. If plagiarism is detected, the work will not be accepted for further consideration.

The journal has an independent review institution for incoming papers.

The editorial board of the journal in its activities guided by the principles developed by the Committee on Publication Ethics – COPE, as well as by the Scopus (Elsevier) Journal Publication Ethics Guidelines.

«MUSEUM.KZ» policy is based on the principle of openness to authors and readers.

«MUSEUM.KZ» journal materials are available under the Creative Commons "Attribution" 4.0 Worldwide (CC BY 4.0, licence "With attribution").

For republishing articles, microfilm and other copies, a link to the journal is required.

The editorial board is not liable to the authors and/or third parties and organizations for possible damages caused by the publication of the article.

Name of the authority that registered the publication	Ministry of Information and Social Development (Kazakhstan) February 24, 2023 Certificate №KZ62VPY00065358
The journal was founded on	October 30, 2022.
ISSN	ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Frequency	4 times a year
Founder	Republican State Budget-Supported Enterprise The National Central Museum of the Republic of Kazakhstan Committee of Culture of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Site	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Tel.	8 (727) 264 08 44
Editorial board	museum.kz

УДК 378.1:069(470.23-25)"1988/2025"

СТАНОВЛЕНИЕ МУЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ ИНСТИТУТЕ КУЛЬТУРЫ: 1988-2025**Е.Н. Мастеница**

Санкт-Петербургский государственный институт культуры (Россия)

Аннотация. Статья посвящена истокам и современному состоянию подготовки кадров для музеев и сферы охраны наследия в Санкт-Петербургском государственном институте культуры. Раскрываются методологические подходы к разработке и реализации образовательной стратегии и практики, в которых акцентированы междисциплинарные связи и дисциплинарная «взаимопомощь». На основе анализа опыта подготовки музеологов, начиная с 1988 года, выделен ряд ключевых аспектов музеологического образования. В качестве приоритетного обозначено развитие музеологии как самостоятельной академической и научной дисциплины и становление кафедры как центра петербургской научной школы музеологии. Уделено специальное внимание содержанию и динамике образовательной концепции подготовки музеологов. Показано значение учебно-методического обеспечения музеологического образования всех уровней, подчеркнута необходимость тесной кооперации с музейными учреждениями и организациями как важного фактора овладения музейными профессиями. Раскрыта важнейшая и решающая роль профессорско-преподавательского состава и его квалификации в образовательном и воспитательном процессе. Сделан вывод о том, что исторический путь и современные достижения кафедры свидетельствуют об эффективности осуществляемого музеологического образования, базирующегося на научно обоснованной и педагогически апробированной стратегии, на использовании современных образовательных технологий, что обеспечивает высокое качество подготовки музейного специалиста.

Материалы и методы исследования. Основным методом исследования выступает системный анализ эмпирического опыта построения образовательных программ, предназначенных для подготовки музеологов в вузах культуры. Концепция музеологического образования обоснована на основе стратегического, функционального и процессного подходов. Раскрыто методологическое значение междисциплинарного подхода по результатам его успешной апробации в учебном процессе. Педалируется культурологическая эпистема как наиболее валидная для разработки содержания и методики музеологического образования.

Ключевые слова: образование, музеология, научная школа, кафедра музеологии и культурного наследия, Санкт-Петербургский государственный институт культуры.

Для цитирования: Мастеница Е.Н. Становление музеологического образования в Санкт-Петербургском государственном институте культуры: 1988-2025 // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 5-13. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.01

**САНКТ-ПЕТЕРБУРГ МЕМЛЕКЕТТІК МӘДЕНИЕТ ИНСТИТУТЫНДА
МУЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ: 1988-2025****Е.Н. Мастеница**

Санкт-Петербург мемлекеттік мәдениет институты (Ресей)

Аңдатпа. Мақала Санкт-Петербург мемлекеттік мәдениет институтында музейлерге және мәдени мұраны қорғауға арналған кадрларды даярлаудың бастауы мен қазіргі жағдайына арналған. Білім беру стратегиясы мен тәжірибесін әзірлеу мен енгізудің

әдіснамалық тәсілдерінің мазмұны ашылып, ондағы пәнаралық байланыстар мен пәндік «өзара көмек» баса назар аударылған. 1988 жылдан бастап музейтанушыларды даярлауды талдау негізінде музейтану білімінің бірқатар негізгі аспектілері атап өтілді. Музейтануды дербес академиялық және ғылыми пән ретінде дамыту және кафедраны Санкт-Петербург ғылыми музейтану мектебінің орталығы ретінде құру басымдықтар ретінде анықталған. Музейтанушыларды даярлаудың білім беру тұжырымдамасының мазмұны мен өсу динамикасына ерекше назар аударылады. Барлық деңгейдегі музейтанулық білім беруді оқу-әдістемелік жабдықпен қамтамасыз етудің маңыздылығы көрсетіліп, музей мамандықтарын игерудің маңызды факторы ретінде музей мекемелері мен ұйымдарымен тығыз ынтымақтастық орнату қажеттілігі атап өтіледі. Оқытушы-профессорлар құрамының және олардың біліктілігінің білім беру және тәрбиелеу процесіндегі ең маңызды және шешуші рөлі ашылды. Кафедраның тарихи жолы мен қазіргі заманғы жетістіктері ғылыми және педагогикалық тұрғыдан дәлелденген стратегияға негізделген, жоғары сапалы музей мамандарын дайындауды қамтамасыз ететін заманауи білім беру технологияларын пайдалану арқылы жүзеге асырылып жатқан музейтанушылық білім берудің тиімділігін дәлелдейді деген қорытынды жасалды.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Негізгі зерттеу әдісі – мәдени университеттерде музейтанушыларды даярлауға арналған білім беру бағдарламаларын әзірлеудегі эмпирикалық тәжірибені жүйелі талдау. Музейтанулық білім беру тұжырымдамасы стратегиялық, функционалдық және процесстік тәсілдерді қолдана отырып негізделеді. Пәнаралық тәсілдің әдіснамалық маңыздылығы оны білім беру процесінде сәтті енгізу негізінде зерттелді. Музейтанулық білім берудің мазмұны мен әдіснамасын әзірлеу үшін ең тиімді тәсіл ретінде мәдениеттану эпихүйесі атап өтіледі.

Тірек сөздер: білім беру, музейтану, ғылыми мектеп, музейтану және мәдени мұра кафедрасы, Санкт-Петербург мемлекеттік мәдениет институты.

Сілтеме жасау үшін: Мастеница Е.Н. Санкт-Петербург мемлекеттік мәдениет институтында музеологиялық білім берудің қалыптасуы: 1988-2025 // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 5-13 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.01

THE DEVELOPMENT OF MUSEOLOGICAL EDUCATION AT THE ST. PETERSBURG STATE INSTITUTE OF CULTURE: 1988-2025

E.N. Mastenitsa

ST-Petersburg State Institute of Culture (Russia)

Abstract. The article is devoted to the origins and current state of staff training for museums and the field of heritage protection at the St. Petersburg State Institute of Culture. Methodological approaches to the development and implementation of educational strategy and practice are revealed, which emphasize interdisciplinary connections and disciplinary «mutual assistance». Based on the analysis of the experience of training museologists since 1988, a number of key aspects of museological education have been identified. The development of museology as an independent academic and scientific discipline and the establishment of the Department as the center of the St. Petersburg scientific school of Museology are identified as priorities. Special attention is paid to the content and dynamics of the educational concept of museology training. The importance of educational and methodological support for museological education at all levels is shown, and the need for close cooperation with museum institutions and organizations is emphasized as an important factor in mastering museum professions. The most important and decisive role of the teaching staff and their qualifications in the educational and educational process is revealed. It is concluded that the historical path and modern achievements of the Department

testify to the effectiveness of the implemented museological education, based on a scientifically sound and pedagogically proven strategy, on the use of modern educational technologies, which ensures high-quality training of a museum specialist.

Materials and methods of research. The main research method is a systematic analysis of empirical experience in building educational programs designed to train museologists in Universities of Culture. The concept of museological education is grounded on the basis of strategic, functional and process approaches. The methodological significance of the interdisciplinary approach is revealed based on the results of its successful testing in the educational process. The cultural studies episteme is pedaled as the most valid one for the development of the content and methodology of museological education.

Keywords. education, museology, scientific school, Department of Museology and Cultural Heritage, St. Petersburg State Institute of Culture

For citation: Mastenitsa E.N. The development of museological education at the St. Petersburg state institute of culture: 1988-2025 // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 5-13. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.01

Введение. В 1988 году в Ленинградском государственном институте культуры им. Н. К. Крупской (ныне Санкт-Петербургский государственный институт культуры) после не увенчавшихся успехом попыток в 1918-1919 гг. и 1937-1942 гг. по инициативе и стараниями профессора Надежды Ивановны Сергеевой (1920-2011) была открыта первая в СССР кафедра музееведения (ныне кафедра музеологии и культурного наследия). Если быть точными, то одна из первых, потому что в этом же 1988 г. была открыта кафедра в Московском историко-архивном институте, которая в 1992 году в результате реорганизации института вошла в состав РГГУ как кафедра музеологии. Это был новый опыт, связанный с появлением направления подготовки музейных кадров в системе высшего образования, совпавший с интенсивным развитием музееведения (музеологии) как в России, так и за рубежом.

Обсуждение. Музеология – это относительно молодая формирующаяся сфера социогуманитарного знания. Она возникла как рефлексия на музейную деятельность внутри самого музея в процессе его исторического становления как социокультурного института, а поэтому была ориентирована изначально на профессиональную подготовку специалиста, готового заниматься различными видами этой деятельности. Ярко выраженный междисциплинарный характер музеологии является принципиально важным для высшего образования. Поэтому в основу программы подготовки музейных работников в Санкт-Петербурге была положена концепция освоения будущими специалистами широкого поля междисциплинарных связей на пересечении разнообразных гуманитарных дисциплин: отечественной и зарубежной истории, истории искусства и литературы, источниковедения и археологии, этнологии и истории материальной культуры, исследований в области атрибуции, научно-фондовой и экспозиционно-выставочной работы, истории и теории музейного дела, музейной педагогики и экскурсоведения. «Междисциплинарное взаимодействие и «взаимопомощь» особенно актуальны для изучения как движимых музейных предметов (коллекций), так и недвижимых объектов или фрагментов природной или городской среды, которые выражают сложные взаимосвязи культурного и природного, вещественного и духовного, социального и психологического, как в человеке, так и в результатах его деятельности» [Мастеница, 2025: 237].

Образовательная концепция и практика изначально складывались и в настоящее время базируются на культурологической эпистеме, «сводимой к пониманию культурного наследия человечества как обширного многообразия объектов и форм, сохраняемых в музеях и открытых для музеефикации путем осуществления научно-фондовой, реставрационной,

экспозиционной и культурно-образовательной деятельности, которую способен выполнять профессионал-музеолог. Структура музеологии как науки и ее составные части – историческая, теоретическая и прикладная – легли в основу образовательной концепции, реализуемой в процессе обучения музеологов. Концепция не может оставаться неизменной, она претерпевала переосмысление, согласно наполнению Государственных образовательных стандартов нескольких поколений, и одновременно совершенствовалась вместе с углублением актуальной научной проблематики, что позволило заложить краеугольные камни исторического и теоретического фундамента музеологического образования, а также разрабатывать прикладные аспекты, результаты исследования которых получали отражение в содержании и методике преподавания дисциплин прикладной музеологии» [Мастеница, 2025: 236-237].

Важная мировоззренческая идея концепция музеологического образования заключается, по нашему мнению, в тесной взаимозависимости культуры и образования, которая не является случайной, а определяется самой сутью этих явлений. Культура как система регулятивных норм и ценностей находит в образовании важнейший канал для трансляции этих ориентиров и закреплении их в сознании молодого поколения. Поэтому музеологическое образование призвано не только формировать и развивать способности человека к самостоятельному и доказательному осмыслению фактов, явлений и процессов культуры прошлого и настоящего, но и способствовать становлению личности специалиста, который хранит, изучает и представляет материальное и нематериальное наследие как с позиций музеологии и профессиональной музейной этики, так и с позиций целостного восприятия региональной, национальной и мировой культуры, понимания культурного многообразия, его ценности и непреходящего значения.

Первая заведующий кафедрой Н.И. Сергеева была убеждена (и в этом заключалась главная идея ее проекта), что кафедра должна и может готовить профессионалов для музеев любого профиля. Из этой убежденности проистекало обилие преподаваемых курсов, привлечение к педагогической деятельности высококлассных ученых из разных отраслей знания, а главное – необходимость кросскультуральных исследований, результатом которых должен был стать выход за границы той или иной науки с последующим становлением многостороннего изучения различных феноменов культурного наследия. Универсализм такого подхода как нельзя лучше соответствовал универсальной природе музея как институции, постижение которой требовало профессиональной эрудиции и энциклопедических знаний большого научно-педагогического коллектива.

У истоков основания кафедры музееведения (музеологии и культурного наследия СПбГИК) стояли выдающиеся исследователи: д. культ., профессор В.П. Грицкевич, к. пед. н., профессор Л.М. Шляхтина, к. ист. н., доцент Е.Н. Мастеница, д. ист. н., профессор С.В. Белецкий, к. ист. н., доцент Н.А. Боковенко, к. ист. н. Г.Н. Романова. Организацией учебной и научной работы руководили последовательно разные заведующие кафедрой: к. ист. наук, профессор Н.И. Сергеева, д. пед. н., доцент В.М. Грусман, к. ист. н., доцент Е.Н. Мастеница.

Неоценим вклад, который сделал в изучение истории культуры Валентин Петрович Грицкевич (1933-2013) [Мастеница, Шляхтина, 2023]. В результате многолетних исследований им был создан фундаментальный труд «История музейного дела» в 3-х томах [Грицкевич, 2004, 2007, 2009], не утративший своей актуальности и сегодня. Последовательный и глубокий анализ проблемного поля музеологии привел к появлению важнейших работ в области музейной педагогики и общих задач музейной теории и практики, принадлежащих перу Людмилы Михайловны Шляхтиной [Мастеница, Куклинова: 2021] и Елены Николаевны Мастеница [Шляхтина, Мастеница, 2006]. Активным ученым-антиковедом, знатоком древних языков, изучающим исторические предпосылки становления собирательства и музейного коллекционирования, является к. культ., доцент Валерий

Павлович Поршнева [Поршнева, 2022]. Исследованиями искусствоведческого направления занимался работавший некоторый период на кафедре к. искусств., доцент, ст. н. сотрудник Государственного Эрмитажа Михаил Александрович Аникин [Аникин, 2011]. Знатком этнографического материала и музейного проектирования является к. ист. н., доцент Олег Викторович Лысенко [Лысенко, 2019, 2021], в прошлом многие годы отдавший педагогической работе на кафедре. Богатый исследовательский опыт передавался студентам благодаря глубоким познаниям в сфере истории культуры заведующей сектором научно-экспозиционной работы отдела «Дворец Меншикова» Государственного Эрмитажа к. ист. н., доцентом Ириной Витальевны Саверкиной [Саверкина, 2006]. Не только теоретики музейной науки, но и активные практики, преподаватели кафедры внесли огромный вклад в развитие крупнейших музеев страны. Среди них – к. культ., доцент, ведущ. науч. сотрудник Государственного Эрмитажа Виктор Михайлович Файбисович [Файбисович, 2006]; создатель музея «Россия в Великой войне» (Ратная палата в Царском селе), к. культ., доцент Георгий Эдишерович Введенский (1954-2021) [Введенский, 2014], директор музея Института русской литературы РАН (Пушкинский Дом), к. культ. Л.Г. Агамалян [Агамалян, 2014]. Глубочайшими познаниями не только в древнерусской истории и истории культуры, но и в области сфрагистики, городского фольклора, археологической науки обладал профессор Сергей Васильевич Белецкий (1953-2022) [Белецкий, 2014], крупнейший специалист в изучении древнего Пскова.

Сотрудничество кафедры с учеными-музейщиками стало традицией и позволяет поддерживать тесные профессиональные связи благодаря опыту преподавателей-совместителей, являющихся сотрудниками известных музеев. Нельзя не упомянуть в этой связи к. ист. н., доцента Елену Станиславовну Соболеву (ст. науч. сотрудник Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН) [Соболева, 2019], выпускницу кафедры к. культ., Марию Валерьевну Салтанову (ведущ. науч. сотрудник Государственного Русского музея) [Салтанова, 2010].

Современные исследования музея и его феноменологического поля в пространстве культуры сейчас осуществляют и уже выше упомянутые ученые, и те, кто принял в свое время эстафету гносеологических изысканий от своих старших коллег. В плоскости исторической музеологии и, в том числе, музейного дела Франции лежат публикации к. культ., доцента Ирины Анатольевны Куклиновой [Куклинова, 2015, 2022]. Философскому осмыслению деятельности музея и его месту в мировой культуре посвящены публикации д. культ. профессора Александры Николаевны Балаш [Балаш, 2017, 2022]. Над изучением музея как репрезентанта научно-технического наследия в истории культуры работает д. филос. н., профессор Андрей Сергеевич Мухин [Мухин, 2013, 2022]. Проблематику музеефикации объектов культурного наследия, в том числе нематериального разрабатывает к. ист. наук, доцент Елена Николаевна Мастеница [Мастеница, 2022]. Охраной памятников как явлением социально-культурной необходимости занимается к. культ., доцент Юлия Владимировна Зиновьева [Зиновьева, 2023].

Кафедра занимает лидирующие позиции в подготовке научно-педагогических и научных кадров в системе послевузовского профессионального образования Министерства культуры Российской Федерации. За обозначенный хронологическими рамками период на кафедре было подготовлено и защищено 60 диссертаций по научной специальности «Музееведение, консервация и реставрация историко-культурных объектов», из них 8 на соискание ученой степени доктора культурологии, что позволяет считать кафедру ведущим центром развития музеологии в России и флагманом петербургской музеологической школы. Нельзя не отметить, что почти половину из числа защитившихся составляют выпускники кафедры музеологии и культурного наследия СПбГИК, что является предметом особой гордости. Научная деятельность кафедры была и остается приоритетным направлением ее

развития, направленного на активное изучение еще неисследованной музеологической проблематики в культурологическом дискурсе. На современном этапе эта активность сочетает в себе теоретический, прикладной и образовательный аспекты. Среди трудов кафедры, характеристика которых может стать предметом специального анализа, не только многочисленные монографии, научные статьи, научно-популярные издания, но и весьма внушительный корпус учебной и учебно-методической литературы [Мастеница, 2021].

Заключение. Образовательные стратегии кафедры музеологии и культурного наследия СПбГИК обусловлены как общемировыми трендами, так и развитием российской музеологической мысли, и всегда были тесно связаны с собственными исследованиями ее сотрудников, носившими новаторский характер и во многом стимулировавшими развитие музеологии как самостоятельной науки. Таким образом, был заложен прочный фундамент эффективного музеологического образования, ставший примером для его реализации в вузах культуры Российской Федерации. Ориентиром практической подготовки всегда служил передовой опыт музеев Санкт-Петербурга различного масштаба и профиля, с которыми сложились прочные долговременные партнерские отношения. Кафедра в лице преподавателей и выпускников активно содействует общественному признанию музеологии, способствуя профессионализации музейной сферы. Выпускники разных лет стали достойной сменой старших поколений музейных сотрудников, продолжая традиции служения культуре. В Санкт-Петербурге и Ленинградской области трудно обнаружить музей, где бы не трудились бывшие студенты или аспиранты. Сегодня это когорта представителей российской культуры и образования, которые являются директорами или заместителями директоров, заведуют отделами и секторами различных музеев и их филиалов, руководят школьными и вузовскими музеями, преподают в университетах, возглавляют бюро музейного проектирования, имеют собственные туристические фирмы или являются популярными в городе экскурсоводами. Наши выпускники оказались востребованы и состоялись в профессии во многих зарубежных странах. Солидный научно-исследовательский фундамент, инновационные образовательные концепции подготовки профессионалов в музейной области и сфере наследия, сформированные педагогические традиции, а, главное, преданный своему делу коллектив позволяют с уверенностью и оптимизмом смотреть в будущее.

ЛИТЕРАТУРА

Агамаян Л.Г. Лермонтовский музей Николаевского кавалерийского училища. Из истории собрания // Наше наследие. 2014. № 111. С. 62-69.

Аникин М.А. О скрытых сюжетах и смыслах в европейском изобразительном искусстве. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2011. 220 с.

Балаш А.Н. Неформальная музеология: Музей и музейные практики в современной культуре. Санкт-Петербург: СПбГИК, 2022. 159 с.

Балаш А.Н. Подлинность произведения искусства в культуре XX-XXI веков. Санкт-Петербург: СПбГИК, 2017. 108 с.

Белецкий С.В. Древнерусские княжеские знаки в гончарных клеймах // Археология и история Пскова и Псковской земли. Вып. 29. Москва, Псков, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014. С. 358-387.

Введенский Г.Э. Памятники Великой войны в Царском Селе. Прошлое, настоящее, надежды на будущее // Царское Село. На перекрестке времен и судеб. Материалы XVI Царскосельской науч. конф. Ч. I. Санкт-Петербург, 2014. С. 100.

Грицкевич В.П. История музейного дела до конца XVIII века / ред. Н.И. Сергеева; М-во культуры и массовых коммуникаций Рос. Федерации, С.-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. Санкт-Петербург: СПбГУКИ, 2004. 406 с.

Грицкевич В.П. История музейного дела конца XVIII – начала XX вв. / ред. Н.И. Сергеева; М-во культуры и массовых коммуникаций Рос. Федерации, С.-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. Санкт-Петербург: СПбГУКИ, 2007. 335 с.

Грицкевич В.П. История музейного дела в новейший период (1918-2000) / ред. Н.И. Сергеева; М-во культуры и массовых коммуникаций Рос. Федерации, С.-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. Санкт-Петербург: СПбГУКИ, 2009. 151 с.

Зиновьева Ю.В. Правовое регулирование охраны культурного и природного наследия: Практикум по дисциплине «Охрана культурного и природного наследия в России и за рубежом». Часть 1. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГИК, 2023. 203 с.

Куклинова И.А. Бытование термина «музей» в европейской культуре XVIII века // Обсерватория культуры. 2015. № 5. С. 52-57.

Куклинова И.А. Этнографический музей в 1920-1930-е гг.: условия развития и трансформации // Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры: науч. журнал. Санкт-Петербург: СПбГИК, 2022. № 4. С. 50-57.

Лысенко О.В. «Уставшие артефакты»: этномузеологическое наследие в постсовременности // XIV Конгресс антропологов и этнологов России: сб. материалов. Томск, 6-9 июля 2021 г. / отв. ред. И.В. Нам. Томск: Издательство Томского государственного университета, 2021. С. 169-170.

Лысенко О.В. Этнографический нарратив в виртуальном пространстве музея // XIII Конгресс антропологов и этнологов России: сб. материалов. Казань, 2 – 6 июля 2019 г. Москва; Казань, 2019. С. 254-255.

Мастеница Е.Н. Актуальные проблемы освоения культурного наследия, музеологии, проектирования экспозиций и выставок на страницах учебных пособий петербургских музеологов // Исторический курьер. 2021, №2 (16). С. 223–232.

Мастеница Е.Н., Куклинова И.А. НОМО MUSEICUS: к юбилею Людмилы Михайловны Шляхтиной // Вестник СПбГИК. 2021. №1 (46). С. 93-99.

Мастеница Е.Н., Шляхтина Л.М. Валентин Петрович Грицкевич: ученый, педагог, личность // Вопросы музеологии, 2023. Том. 14. Вып. 1. С. 126-132.

Мастеница Е.Н. Ключевые аспекты эффективности музеологического образования // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. Журнал теоретических и прикладных исследований. 2025, № 2(71). С. 233-240.

Мастеница Е.Н. Музей и культурное наследие: «вещественные знаки не вещественных отношений» // Учёные записки (Алтайская государственная академия культуры и искусств). 2022. № 3. С. 28–35.

Мухин А.С. Архитектура и архетип: СПбГУКИ. Санкт-Петербург: СПбГУКИ, 2013. 307 с.

Мухин А.С. Синтез социокультурной и технико-технологической обусловленности реализма в фотографии // Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры: науч. журнал / СПбГИК. Санкт-Петербург: СПбГИК, 2022. № 1. С. 66-74.

Поршнев В.П. Александрийский Мусей от Птолемея до Октавиана Августа. Москва: Перо, 2022. 840 с.

Саверкина И.В. История частного коллекционирования в России: учебное пособие. Изд. 2-е, испр. и доп. Санкт-Петербург: СПбГУКИ, 2006. 207 с.

Салтанова М.В. Игровые принципы в организации экспозиции современного искусства // Вопросы музеологии, 2010, №1. С. 133-140.

Соболева Е.С. Сакральные места Восточного Саяна: конструирование неотрадиционализма // Неотрадиционализм: архаический синдром и конструирование новой социальности в контексте процессов глобализации. Санкт-Петербург: Центр информатизации образования «КИО», 2019. С. 166-178.

Файбисович В.М. Алексей Николаевич Оленин: опыт научной биографии. Санкт-Петербург: Российская нац. б-ка, 2006. 480 с.

Шляхтина Л.М., Мастеница Е.Н. Музейно-педагогическая мысль в России: исторические очерки. Санкт-Петербург: СПбГУКИ, 2006. 271 с.

REFERENCES

Agamalyan L.G. Lermontovskiy muzey Nikolayevskogo kavaleriyskogo uchilishcha. Iz istorii sobraniya // Nashe nasledie. 2014. № 111. 62-69 pp. (In Russian)

Anikin M.A. O skrytykh syuzhetakh i smyslakh v yevropeyskom izobrazitel'nom iskusstve: monografiya. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 2011. 220 p. (In Russian)

Balash A.N. Neformal'naya muzeologiya: Muzey i muzeynyye praktiki v sovremennoy kul'ture. Sankt-Peterburg: SPbGIK, 2022. 159 p. (In Russian)

Balash A.N. Podlinnost' proizvedeniya iskusstva v kul'ture XX-XXI vekov. Sankt-Peterburg: SPbGIK, 2017. 108 p. (In Russian)

Beletskiy S.V. Drevnerusskiye knyazheskiye znaki v goncharykh kleymakh // Arkheologiya i istoriya Pskova i Pskovskoy zemli. Iss. 29. Moskva, Pskov, Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, 2014. 358-387 pp. (In Russian)

Vvedenskiy G.E. Pamyatniki Velikoy voyny v Tsarskom Sele. Proshloye, nastoyashcheye, nadezhdy na budushcheye // Tsarskoye Selo. Na perekrestke vremen i sudeb. Materialy XVI Tsarskosel'skoy nauch. konf. CH. I. Sankt-Peterburg, 2014. P. 100. (In Russian)

Gritskevich V.P. Istoriya muzeynogo dela do kontsa XVIII veka / red. N.I. Sergeyeva; M-vo kul'tury i massovykh kommunikatsiy Ros. Federatsii, S.-Peterb. gos. un-t kul'tury i iskusstv. Sankt-Peterburg: SPbGUKI, 2004. 406 p. (In Russian)

Gritskevich V.P. Istoriya muzeynogo dela kontsa XVIII – nachala XX vv. / red. N.I. Sergeyeva; M-vo kul'tury i massovykh kommunikatsiy Ros. Federatsii, S.-Peterb. gos. un-t kul'tury i iskusstv. Sankt-Peterburg: SPbGUKI, 2007. 335 p. (In Russian)

Gritskevich V.P. Istoriya muzeynogo dela v noveyshiyy period (1918-2000) / red. N.I. Sergeyeva; M-vo kul'tury i massovykh kommunikatsiy Ros. Federatsii, S.-Peterb. gos. un-t kul'tury i iskusstv. Sankt-Peterburg: SPbGUKI, 2009. 151 p. (In Russian)

Zinov'yeva YU.V. Pravovoye regulirovaniye okhrany kul'turnogo i prirodnogo naslediya: Praktikum po distsipline «Okhrana kul'turnogo i prirodnogo naslediya v Rossii i za rubezhom». Part 1. Sankt-Peterburg: Izd-vo SPbGIK, 2023. P. 203 (In Russian)

Kuklinova I.A. Bytovaniye termina «muzey» v yevropeyskoy kul'ture XVIII veka // Observatoriya kul'tury. 2015. № 5, 52-57 pp. (In Russian)

Kuklinova I.A. Etnograficheskiy muzey v 1920-1930-ye gg.: usloviya razvitiya i transformatsii // Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kul'tury: nauch. zhurnal. Sankt-Peterburg: SPbGIK, 2022. № 4, 50-57 pp. (In Russian)

Lysenko O.V. «Ustavshiye artefakty»: etnomuzeologicheskoye nasledie v postsovremennosti // XIV Kongress antropologov i etnologov Rossii: sb. materialov. Tomsk, 6-9 iyulya 2021 g. / otv. red. I.V. Nam. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2021, 169-170 pp. (In Russian)

Lysenko O.V. Etnograficheskiy narrativ v virtual'nom prostranstve muzeya // XIII Kongress antropologov i etnologov Rossii: sb. materialov. Kazan', 2 – 6 iyulya 2019 g. Moskva: Kazan', 2019, 254-255 pp. (In Russian)

Mastenitsa Ye.N. Aktual'nyye problemy osvoyeniya kul'turnogo naslediya, muzeologii, proyektirovaniya ekspozitsiy i vystavok na stranitsakh uchebnykh posobiyy petersburgskikh muzeologov // Istoricheskiy kur'yer. 2021, №2 (16), 223–232 pp. (In Russian)

Mastenitsa Ye.N., Kuklinova I.A. HOMO MUSEICUS: k yubileyu Lyudmily Mikhaylovny Shlyakhtinoy // Vestnik SPbGIK. 2021. №1 (46), 93-99 pp. (In Russian)

Mastenitsa Ye.N., Shlyakhtina L.M. Valentin Petrovich Gritskevich: uchenyy, pedagog, lichnost' // Voprosy muzeologii, 2023. Vol. 14. Iss. 1. 126-132 pp. (In Russian)

Mastenitsa Ye.N. Klyuchevyye aspekty effektivnosti muzeologicheskogo obrazovaniya // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv. Zhurnal teoreticheskikh i prikladnykh issledovaniy. 2025, № 2(71), 233-240 pp. (In Russian)

Mastenitsa Ye.N. Muzey i kul'turnoye naslediye: «veshchestvennyye znaki nevshchestvennykh otnosheniy» // Uchonyye zapiski (Altayskaya gosudarstvennaya akademiya kul'tury i iskusstv). 2022. № 3, 28–35 pp. (In Russian)

Mukhin A.S. Arkhitektura i arkhetip; SPbGUKI. Sankt-Peterburg: SPbGUKI, 2013. P. 307 (In Russian)

Mukhin A.S. Sintez sotsiokul'turnoy i tekhniko-tekhnologicheskoy obuslovlennosti realizma v fotografii // Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kul'tury: nauch. zhurnal / SPbGIK. Sankt-Peterburg: SPbGIK, 2022. № 1, 66-74 pp. (In Russian)

Porshnev V.P. Aleksandriyskiy Musey ot Ptolemeyev do Oktaviana Avgusta. Moskva: Pero, 2022. P. 840 (In Russian)

Saverkina I.V. Istoriya chastnogo kolleksiionirovaniya v Rossii: uchebnoye posobiye. Izd. 2-ye, ispr. i dop. Sankt-Peterburg: SPbGUKI, 2006. P. 207 (In Russian)

Saltanova M.V. Igrovyye printsipy v organizatsii ekspozitsii sovremennogo iskusstva // Voprosy muzeologii, 2010, №1, 133-140 pp. (In Russian)

Soboleva Ye.S. Sakral'nyye mesta Vostochnogo Sayana: konstruirovaniye neotraditsionalizma // Neotraditsionalizm: arkhaiskiy sindrom i konstruirovaniye novoy sotsial'nosti v kontekste protsessov globalizatsii. Sankt-Peterburg: Tsentr informatizatsii obrazovaniya «KIO», 2019, 166-178 pp. (In Russian)

Faybisovich V.M. Aleksey Nikolayevich Olenin: opyt nauchnoy biografii. Sankt-Peterburg: Rossiyskiy natsional'nyy b-ka, 2006. 480 p. (In Russian)

Shlyakhtina L.M., Mastenitsa Ye.N. Muzeyno-pedagogicheskaya mysl' v Rossii: istoricheskiye ocherki. Sankt-Peterburg: SPbGUKI, 2006. 271 p. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Мастеница Елена Николаевна – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Ресей Федерациясының Білім беру саласының құрметті қызметкері, музеология және мәдени мұра кафедрасының меңгерушісі, Санкт-Петербург мемлекеттік мәдениет институты (Санкт-Петербург қ., Ресей Федерациясы) <https://orcid.org/0000-0002-9822-1412>. E-mail: muzeologkaf@yandex.ru

Сведения об авторе: Мастеница Елена Николаевна – кандидат исторических наук, доцент, Почётный работник сферы образования Российской Федерации, заведующий кафедрой музеологии и культурного наследия, Санкт-Петербургский государственный институт культуры (г. Санкт-Петербург, Российская Федерация) <https://orcid.org/0000-0002-9822-1412>. E-mail: muzeologkaf@yandex.ru

Information about the author: Elena N. Mastenitsa – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Honored Worker of Education of the Russian Federation, Head of the Department of Museology and Cultural Heritage, St. Petersburg State Institute of Culture (St. Petersburg, Russian Federation) <https://orcid.org/0000-0002-9822-1412> E-mail: muzeologkaf@yandex.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 10.10.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 31.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 10.11.2025.

УДК 7.031:069.51

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ КОВРА: ДРЕВНЕЕ ИСКУССТВО В СОВРЕМЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

М.А. Мамедханова

Азербайджанский Национальный музей ковра, Баку (Азербайджан)

Аннотация. В публикации затрагивается тема истории и современного развития азербайджанского коврового искусства, признанного ЮНЕСКО частью мирового культурного наследия. Особое внимание уделено деятельности Азербайджанского национального музея ковра, его уникальной экспозиции, проектам по сохранению и популяризации традиций. Также отражено влияние древних орнаментов на современное искусство и работу современных художников, объединяющих традицию и инновацию.

Автор уделяет особое внимание, как истории музея, так и богатству разнообразия, глубокой символике узоров национальных азербайджанских ковров, где каждый элемент несет свое особенное послание, отражая культуру, историю и мировосприятие народа.

В публикации показано, насколько традиционное азербайджанское искусство ковроткачества может стать фундаментом и источником вдохновения современных мастеров и художников, которые переосмысливают и адаптируют историко-культурное наследие народа через новые формы декоративно-прикладного, ювелирного искусства.

Материалы и методы исследования. Материалами исследования послужили музейные предметы – различные виды азербайджанских ковров, славящиеся своими уникальными художественными особенностями и, отражающие богатую историю, мировоззрение, культуру и быт народа.

В работе использованы общенаучные методы исследования, историко-типологический подход, позволивший изучить происхождение традиционных ковровых изделий посредством понимания народной культуры, способов и традиционных технологий изготовления предметов быта, в частности, самих ковров. Посредством сравнительно-исторического метода продемонстрированы техники и стили разных видов и орнаментов ковров – «шамахи», «ярпаг» и т.п. Дана характеристика декоративности, форм и художественной содержательности изделий.

Ключевые слова: азербайджанский ковер, музей ковра, выставки, инклюзивные проекты.

Для цитирования: Мамедханова М.А. Азербайджанский национальный музей ковра: древнее искусство в современном пространстве // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 14-27. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.02

ӘЗІРБАЙДЖАН ҰЛТТЫҚ КІЛЕМ МУЗЕЙІ: ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ КЕҢІСТІКТЕГІ ЕЖЕЛГІ ӨНЕР

М.А. Мамедханова

Әзербайжан ұлттық кілем музейі, Баку (Әзербайжан)

Андатпа. Бұл басылымда ЮНЕСКО әлемдік мәдени мұраның бір бөлігі ретінде танылған Әзербайжан кілем өнерінің тарихы мен қазіргі заманғы дамуы туралы тақырып қозғалған. Әзербайжан Ұлттық кілем музейінің қызметіне, оның бірегей көрмесіне және дәстүрлерді сақтау және насихаттау жобаларына ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, ежелгі ою-өрнектердің қазіргі заманғы өнерге және дәстүр мен инновацияны біріктіретін суретшілердің жұмысына ықпалын көрсетеді.

Автор музей тарихына да, ұлттық әзербайжан кілемдерінің өрнектерінің бай әртүрлілігі мен бейнесінің тереңдігіне де ерекше назар аударады, мұнда әрбір элемент

халықтың мәдениетін, тарихын және дүниетанымын көрсететін өзіндік ерекше хабарды жеткізеді.

Мақалада дәстүрлі Әзербайжан кілем тоқу шығармашылығы сәндік-қолданбалы өнер мен зергерлік бұйымдардың жаңа түрлері арқылы ұлттың тарихи-мәдени мұрасын қайта жаңғыртып бейімдейтін заманауи қолөнершілер мен суретшілер үшін негіз және шабыт көзі бола алатыны көрсетілген.

Материалдар мен зерттеу әдістері: Зерттеу материалдары музей заттары – ерекше көркемдік ерекшеліктерімен танымал және халықтың бай тарихын, дүниетанымын, мәдениеті мен өмірін көрсететін әртүрлі әзербайжан кілемдері болды.

Бұл жұмыста жалпы ғылыми зерттеу әдістері мен тарихи-типологиялық тәсіл қолданылған, бұл бізге дәстүрлі кілемдердің шығу тегін халық мәдениетін, тұрмыстық заттарды, әсіресе кілемдердің өздерін жасау әдістері мен дәстүрлі технологияларын түсіну арқылы зерттеуге мүмкіндік береді. «Шамахи», «ярпаг» және басқа да кілемдердің әртүрлі түрлері мен өрнектерінің техникасы мен стильдерін көрсету үшін салыстырмалы тарихи әдіс қолданылды. Бұл бұйымдардың сәндік қасиеттеріне, формаларына және көркемдік мазмұнына сипаттама берілген.

Тірек сөздер: Әзербайжан кілемі, кілем музейі, көрмелер, инклюзивті жобалар.

Сілтеме жасау үшін: Мамедханова М.А. Әзірбайджан Ұлттық кілем музейі: қазіргі заманғы кеңістіктегі ежелгі өнер // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 14-27 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.02

AZERBAIJAN NATIONAL CARPET MUSEUM: ANCIENT ART IN MODERN SPACE

M.A. Mammadkhanova

Azerbaijan National Carpet Museum, Baku (Azerbaijan)

Abstract. The publication touches upon the history and modern development of Azerbaijani carpet art, recognized by UNESCO as part of the world cultural heritage. Special attention is paid to the activities of the Azerbaijan National Carpet Museum, its unique exposition, and projects to preserve and popularize traditions. It also reflects the influence of ancient ornaments on modern art and the work of contemporary artists combining tradition and innovation.

The author pays special attention both to the history of the museum and to the richness and diversity, as well as the deep symbolism, of the patterns of traditional Azerbaijani carpets, where each element carries its own unique message, reflecting the culture, history, and worldview of the people.

The study demonstrates how the Art of traditional Azerbaijani carpet-weaving can serve as a foundation and a source of inspiration for contemporary craftsmen and artists, who reinterpret and adapt the people's historical and cultural heritage through new forms of decorative and applied arts and jewelry design.

Materials and research methods. The research materials consisted of museum items - various types of Azerbaijani carpets renowned for their unique artistic features and reflecting the rich history, worldview, culture, and everyday life of the people.

The study used general scientific research methods and a historical-typological approach, which made it possible to examine the origins of traditional carpet products through an understanding of folk culture, methods, and traditional technologies used in the production of household items, particularly carpets themselves. A comparative historical method is used to demonstrate the techniques and styles of various types and patterns of carpets such as "Shamakhi", "Yarpag" and others. The decorative qualities, forms, and artistic content of these pieces are characterized.

Keywords: Azerbaijani carpet, carpet museum, exhibitions, inclusive projects.

For citation: Mammadkhanova M.A. Azerbaijan National carpet museum: ancient art in modern space // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 14-27. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.02

Введение. Азербайджан, испокон веков славящийся своей древней богатой культурой, отличается живописными природными контрастами, что издревле способствовало развитию здесь множества ремесел. Ковровое искусство Азербайджана, занимающее одно из ведущих мест среди ремесел декоративно-прикладного искусства, берет свое начало из глубинных пластов своей культуры.

О зарождении ещё с древнейших времён ковроткачества на территории Азербайджана свидетельствует, в частности, небольшая глиняная фигурка коня, найденная во время археологических раскопок в городе Макка на территории иранского Азербайджана, датированная II тысячелетием до нашей эры. На этом коне кроме седла имеется ковровая попона с изображением животных и растительного орнамента, что говорит о зарождении ковроделия в древнейшие времена [Керимов, 1983: 10-11].

Обнаруженные в ходе археологических изысканий на территории Азербайджана «остатков примитивных ткацких станков периода энеолита, а также в более поздних памятниках и остатки самих ковровых тканей» [Тагиева, 2009: 154] являются свидетельством многовековой истории ковроткачества в искусстве и жизни азербайджанского народа.

Поэтому неслучайно ковровое искусство Азербайджана богато национальными традициями и разнообразно в своих видах. Оно отражает богатый внутренний мир, мировоззрение, национальные особенности и эстетический вкус азербайджанского народа.

Обсуждение. Азербайджанские ковры всегда выделялись своими сюжетами, орнаментом, разнообразием композиционного построения и являются достоянием своего народа, который на протяжении веков бережет его и развивает.

Азербайджанский ковер в 2010 году был включен в Репрезентативный Список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО, что говорит о принятии его как общечеловеческой ценности в международном масштабе.

Первый в мире специализированный и единственный в своем роде музей ковра был основан в 1967 году. Инициатором создания музея был Ляtif Керимов – выдающийся ученый, ковроткач, основоположник науки о ковроделии, автор фундаментального труда «Азербайджанский ковёр»

Многочисленные экспедиции по районам республики во главе с Ляtifом Керимовым и другими видными искусствоведами, позволяли на месте определять художественные и технические особенности ковров. Это способствовало тому, что в течение короткого времени были собраны уникальные коллекции. В результате в 1972 году открылась первая экспозиция музея в уникальном памятнике архитектуры XIX века в Джума мечети.

Сегодня музей ковра функционирует в не имеющем аналога здании в форме раскрывающегося ковра, построенным по проекту известного австрийского архитектора Франца Янца в 2014 году. (Рис.1)

Рис. 1. Азербайджанский национальный музей ковра, Баку.

Фото: URL: <https://www.advantour.com/rus/azerbaijan/baku/carpet-museum.htm>

По крупницам собранная коллекция представлена в экспозиции музея уникальными экспонатами, красоту и своеобразие которых помогает представить новое здание музея [Азербайджанский музей ковра, 2017].

Экспозиция устроена таким образом, что пространство, где игра света и теней рождает ассоциации, провоцирует на неожиданные открытия. И тогда этот сказочный мир, населённый фантастическими животными, райскими птицами, архаическими символами оживает и возникает впечатление, что ты находишься внутри огромного волшебного ковра, который переносит тебя в другое измерение и раскрывает все загадки этого искусства, вобравшего в себя своеобразие духовного мира азербайджанского народа (Рис.2, 3)

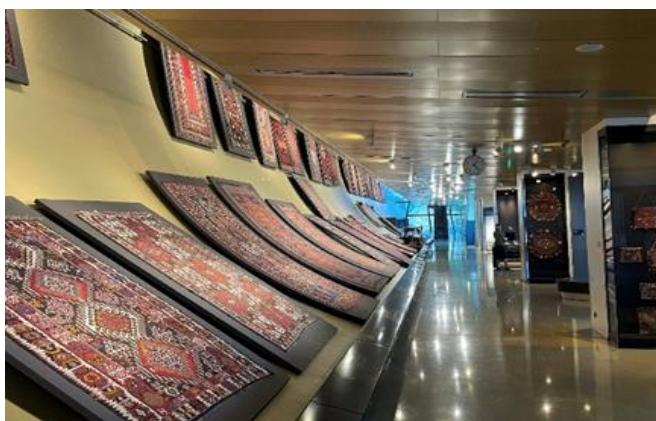

Рис. 2. Зал экспозиции Национального музея ковра, 1 этаж.
Фото: Мансуров С.

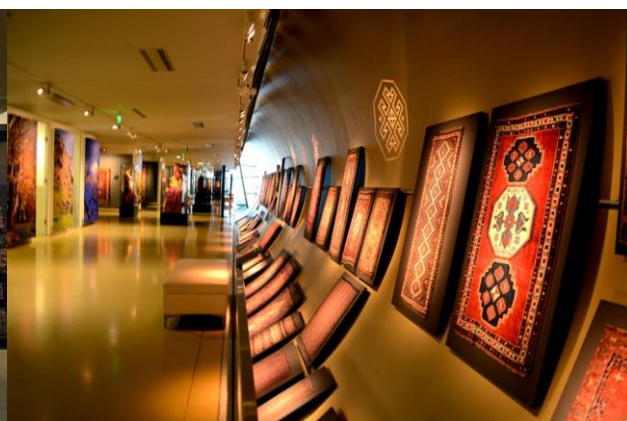

Рис. 3. Зал экспозиции Национального музея ковра, 2 этаж.
Фото: Мансуров С.

Учитывая происходящие кардинальные изменения в современном мире, как и многие музеи, Азербайджанский национальный музей ковра также переживает существенные трансформации, что является отражением сегодняшней реальности. Как отмечает известный российский музеолог Е.Н. Мастеница «музейная деятельность современности – это меняющийся музей в меняющемся пространстве» [Мастеница, 2005].

Музейное пространство становится центром образования, коммуникации, культурной информации и творческих инноваций. Это приводит к осмыслению новой роли музеев, как в культуре, так и в обществе. В этой связи остановимся на ведущих тенденциях развития Азербайджанского национального музея ковра на современном этапе.

За более чем полувековую свою деятельность Азербайджанский национальный музей ковра непрерывно развивался и стал одним из главных хранилищ образцов национальной культуры Азербайджана. В последние годы один из ведущих проектов музея «Возвращение на историческую родину редких образцов азербайджанских ковров» позволил приобрести на международных аукционах и у частных коллекционеров и вернуть на свою родину раритеты – ковры XVI-XVII веков, в результате чего фонды пополнились редчайшими дворцовыми коврами, такими как «Шамахи» XVII века, «Драконовые» ковры XVI-XVII веков. Сегодня здесь собрана самая богатая и разнообразная коллекция азербайджанских ковров, ковровых изделий и изделий народно-прикладного искусства (Рис. 4, 5, 6).

Рис. 4. Ковер «Хатаи».
Карабах, Азербайджан.
XVII век. Азербайджанский
национальный музей ковра.
Инв: № 9486
Фотограф: Мансуров С.

Рис. 5. Ковер «Нахичеван»
Инв: № 9503 Карабах,
Азербайджан. Конец
XVII -начало XVIII века.
Азербайджанский
национальный музей ковра.
Фотограф: Мансуров С.

Рис. 6. Ковер «Хатаи».
Карабах, Азербайджан.
Начало XVII века.
Азербайджанский
национальный музей ковра.
Инв: № 9659
Фотограф: Мансуров С.

Ковер «Шамахи» конца XVII – начала XVIII века, который поступил в коллекцию музея в 2017 году был приобретен у австрийской аукционной компании (Рис. 7).

Учитывая его высокотехническое исполнение, орнамент, колорит данный ковер, безусловно, можно отнести к произведениям высокого искусства. Помимо своей исторической и художественной ценности, он интересен еще и тем, что стал первым экспонатом в истории Азербайджанского национального музея ковра, купленным самим музеем на зарубежном аукционе (Австрийская аукционная компания). Основным элемент орнамента ковра «Шамахи» носит в Азербайджане название «ярпаг» (лист). Стилизованное изображение листа в период до средневековья символизировало оберег, а позже плодородие и благополучие. Изображение побегов и плодов внутри этих листьев символизирует изобилие, а бордюр окаймляющий основное поле ковра украшен зубчатыми листьями, имеющими значение оберега, защиты [Уникальный «Шамахи» URL: <https://myseldon.com/ru/news/index/178575969>].

Рис. 7. Ковер «Шамахи». Инв: № 9480. Ширван, Азербайджан.
Конец XVII – начало XVIII вв. Азербайджанский национальный музей ковра.
Фото: Мансуров С.

Ковровое искусство азербайджанского народа самобытно, оно обладает богатыми традициями, выраженными в художественном декоре, гармоничном цветовом решении. Созданные в процессе длительного и нелегкого труда, ковры являются произведением искусства, в котором раскрывается мировоззрение, эстетическая культура целых поколений. Ковроткачество, зародившееся многие столетия назад, сохраняет свою актуальность и наши дни. Это древнее искусство, опирающееся на традиции предков, в каждом поколении обогащается новыми стилевыми приемами, элементами орнаментов и цветовых соотношений, ведь мастера каждой эпохи всегда дополняли классические приемы своими представлениями о прекрасном. Поэтому не случайно, что представленные в музее глиняные артефакты (Рис.8), найденные во время археологических раскопок в различных районах Азербайджана, играют большую роль в восприятии и понимании ковровых орнаментов. Многие элементы на древних гончарных изделиях нашли своё отражение среди узоров на азербайджанских коврах в виде изображений меандра, древа жизни, свастики и фигур животных.

Рис. 8. Чернолощенные сосуды. Кюльтепе. Нахчыван, Азербайджан. Бронзовый век.
Азербайджанский национальный музей ковра. Фото: Мансуров С.

Сегодня процессы глобализации, происходящие в обществе, вызывают стремление современных художников к самовыражению за счет новых поисков при создании авторских работ, дизайн которых создается на основании синтеза традиционного и современного.

Используя лучшие национальные традиции при композиционном построении современными художниками создается синтез народного с индивидуально-новаторским. Художники изучают уходящие вглубь веков народные традиции и на их основе создают полные национального своеобразия произведения прикладного искусства. Здесь присутствует осмысление символики традиционных ковров, современная трансформация орнаментов и каждый художник интерпретирует это на свой лад, продолжая линию собственного творчества. Азербайджанский национальный музей ковра активно сотрудничает с художниками посредством многочисленных выставок и презентаций.

Сегодня декоративно-прикладное искусство Азербайджана находится на взлете, выраженным в повышенном интересе к народным традициям, а использование новейших технологий создают неограниченные возможности для творческой самореализации. Начало нового столетия ознаменовало появлением целой плеяды художников, создающих инновационные объекты, бросающие вызов зрительским ожиданиям. Это поиски гармонии современных технологических приемов с традиционными методами.

В наши дни многообразие композиций азербайджанских ковров интерпретируются в работах современных художников. Орнамент является богатейшим материалом, который даёт возможность интеграции в современный дизайн. В то же время, созданные в духе современности произведения молодых современных художников являются очевидным проявлением этих нововведений.

Тема азербайджанского ковра стала одной из основных в творчестве азербайджанской художницы Расмины Гурбатовой. Она является автором первого национального бренда с

новой концепцией ювелирных изделий, соединяющих в себе два древних вида национального искусства: ковроткачества и ювелирного искусства. Концептуальный подход художницы таков: ювелирные украшения – это целая философия, включающая в себя красоту, национальное наследие и символику. Это новое веяние времени, когда ювелирное изделие представляет интерпретацию древних азербайджанских орнаментов, связанных с духом и традициями своего народа. Здесь сочетаются наследие и инновации, древние ковровые орнаменты оживают на украшениях бренда «Resm» (Рис. 9). Орнаментика азербайджанских ковров основывается на древнем пласте геометрических орнаментов, изображаемых на керамических изделиях древнего периода. Это треугольники, ромбы, свастика, крестообразные элементы, связанные с древними земледельческими культами и поклонением стихиям: воде, огню, земле, воздуху. Их изображали в качестве символов, приносящих счастье, изобилие и защиту. Познание и глубокое изучение сущности этих орнаментов позволило молодой художнице Расмине Гурбатовой трансформировать их в качестве орнамента на поверхность ювелирных изделий что принесло ей, конечно же, немалый успех не только у себя на родине, но и далеко за ее пределами (Рис.10).

Рис. 9. Женский ювелирный комплект «Килим». Инв. № 9738. Азербайджанский национальный музей ковра.
Автор: Р. Гурбатова.

Рис. 10. Фрагмент орнамента ковра «Пашалы-килим». Азербайджан. Азербайджанский национальный музей ковра.
Фотограф: Мансуров С.

Сегодня национальные традиции передаются из поколения в поколение через реконструкцию старинных изделий; через инновационные технологии; через трансформацию существующих традиций. В данном аспекте очень актуальна выставка, проведенная всемирно известным австрийским ювелирным брендом FREYWILLE новой коллекции Magic Carpet в Азербайджанском национальном музее ковра.

FREYWILLE впервые использует ковровые орнаменты в создании ювелирных изделий совместно с Азербайджанским национальным музеем ковра. Узоры в форме S (Рис.11-12) служащие лейтмотивом украшений, символизируют водную стихию, а также драконов – существ из азербайджанских легенд, хранителей воды. Орнамент украшений отражает узоры безворсового ковра «Верни».

Рис. 11-12. Женский ювелирный комплект «Верни». Инв: 9754
 “FREYVILLE” Азербайджанский национальный музей ковra. Фото: Мансуров С.

Хочется отдельно отметить художественное своеобразие и монументальность ковра «Верни». Производящиеся только в Азербайджане они являются оригинальной разновидностью безворсовых ковров. Серединное поле «верни» представляют геометрические элементы, напоминающие латинскую букву “S” и каждый такой элемент представляет собой стилизованное изображение драконов (Рис. 12). Согласно народным представлениям, драконы символизируют воду и приносят изобилие, что имеет большое значение для жизни скотоводческих племен, а также являлся мощным оберегом, отпугивающим силы зла.

Рис. 12. Ковер «Верни». Инв. № 6892. Карабах, Азербайджан. XVIII век.
 Азербайджанский национальный музей ковra. Фото: Мансуров С.

В наши дни современное искусство активно вторгается в сферу ковроткачества. Произведения многих художников олицетворяют активное переосмысление и традиционного искусства ковроткачества в новом измерении, используя как классические, так и современные техники (живопись, скульптуру) и, таким образом наполняя их новыми смыслами посредством новых форматов, технологий и т.п. Одними из современных работ в этом направлении стали ковры художника Фаиг Ахмеда. Осмысление символики традиционных ковров, современная трансформация орнаментов – все это нашло отражение в его работах. Он предпочитает трансформировать исключительно азербайджанские ковры, представляя орнамент ковров в ином формате. Сегодня Фаиг Ахмед один из востребованных молодых художников, носитель новых инновационных идей. Созданные им ковры словно тают, стекая со стен или же стремительно взмывают вверх, а подчас бросают вызов самому пространству, вырываясь из плоскости (Рис. 13-14).

Работы художника, в котором активно и ярко смешаны традиционное ковроткачество, а также художественные жанры – абстракция, символизм, инсталляции, вызывают высокий интерес и резонанс у посетителей, удивляя даже самых тонких ценителей декоративного и художественного искусства.

Рис. 13. Ковер «Doubts».
Автор: художник Фаиг Ахмед.
Фото: Мансуров С.

Рис. 14. Ковер «Epoch».
Автор: художник Фаиг Ахмед.
Фото: Мансуров С.

Современное музейное пространство представляет сегодня диалог времен, в котором участвуют артефакты разных эпох – древнее и современное, которые переосмысливаются и через призму инновационных технологий, создавая доступные для всех категорий посетителей интерактивные проекты, в том числе, тактильные. Так, экспозиция ковров Азербайджанского национального музея ковра была пополнена небольшими репликами, изготовленными в рамках проекта «Музей без границ» (с 2019 г.) – первого музейного проекта в стране для людей с ограниченными возможностями. Здесь впервые применен синтез ворсовой и безворсовой техник, благодаря чему создавалось выпуклое изображение. На инклюзивной же выставке «Незримое искусство. Расширяя границы возможного», организованной совместно с Государственным Эрмитажем были представлены тактильные фрагменты Пазырыкского ковра (Рис. 15-16) [Что выставка «незримого искусства» в Эрмитаже значит для развития инклюзии, URL: <https://style.rbc.ru/impressions/61c496519a794708eb867ca3>].

Рис. 15. Небольшая реплика ковра
«Пазырык» // URL:
<https://style.rbc.ru/impressions/61c496519a794708eb867ca3>

Рис.16. Небольшая реплика ковра с
орнаментом «Яллы». Фото журнала «Nargis
Magazine» // URL:
<https://style.rbc.ru/impressions/61c496519a794708eb867ca3>

Адаптация для посетителей с ограниченными возможностями музейных выставок и экспозиций посредством инклюзивных программ позволяет человеку взаимодействовать с искусством, создает доступную, без препятствий среду, в которой он чувствует себя желанным гостем и частью общества.

В наши дни ковры несут в себе не только функциональные практические свойства, внося тепло и уют в пространства, но становятся и арт-объектами, интерпретированными и модернизированными современными художниками, которые вносят в его «древнее содержание» новые всплески эмоций настоящего времени, индивидуальные переживания и осмысления прошлого автором, становясь, таким образом, нередко, дизайнерскими.

Трансформация азербайджанского ковроткачества, его традиции и современное воплощение нашли в работах концептуального художника Чингиза Бабаева, чьи работы были представлены на выставке «Искусство ковра – эволюция смыслов» в Казанском Кремле (2021 г.), в рамках проекта Азербайджанского национального музея ковра «Современное искусство в коврах» [Искусство ковра – эволюция смыслов, <https://kazan-kremlin.ru/exhibition/iskusstvo-kovra-evolyucziya-smyslov/>]. Выставка, посвященная теме азербайджанского ковроткачества, объединила, как традиционные, так и современные ковры, которые продемонстрировали некий «хронологический» путь развития традиционной культуры азербайджанского народа, его переосмысление древних символов и отражение современных проблем общества, в том числе представленными необычными коврами художника Ч. Бабаева (Рис. 17-18).

Рис. 17. Выставка «Искусство ковра – эволюция смыслов», Музей-заповедник «Казанский кремль», 2021. Фото: URL: <https://kazan-kremlin.ru/exhibition/iskusstvo-kovra-evolyucziya-smyslov/>

Рис. 18. Выставка «Искусство ковра – эволюция смыслов», Музей-заповедник «Казанский кремль», 2021. Фото: URL: <https://kazan-kremlin.ru/exhibition/iskusstvo-kovra-evolyucziya-smyslov/>

Ковры, хранящиеся в музейных коллекциях нередко свидетельствуют об истории многовековой художественной культуры и искусства народа. Богатые традиции дворцового искусства ковроткачества эпохи Сефевидов (1501–1736 гг.), выполненные как из шерстяных, так и шелковых невероятного ярких оттенков нитей, позволяли ткать ковры, как с изображениями прекрасных растений, так и мифических животных и др.

14 дворцовых ковров Сефевидского периода и художественная вышивка, датируемых XVII–XVIII веками, в том числе и всемирно известные дворцовые ковры с композициями «Афшан», «Годжа» и «Хатаи» («Дракон») были представлены на престижной выставке Национального Музея ковра «Великолепие азербайджанского ковра. Сокровища эпохи Сефевидов» (Рис. 19):

Рис. 19. Выставка «Великолепие азербайджанского ковра. Сокровища эпохи Сефевидов». Азербайджанский национальный музей ковра, Баку. 2025 г. Фото: Мансуров С.

За годы своей деятельности Азербайджанский музей ковра демонстрировал свою коллекцию во многих странах Европы, Азии и Африки.

С 2014 года в Азербайджанском национальном музее ковра существует отдел традиционных технологий. Основным направлением данного отдела является возрождение утраченных технологий, а также создание реплик ковров, хранящихся в фондах музея (Рис. 20).

Рис. 20. Ковер «Джейирли». Инв. № 7331. Ширван, Азербайджан. Нач. XIX века. Азербайджанский национальный музей ковра. Фото: Мансуров С.

Азербайджанское традиционное ковроткачество, имеющее многовековую историю является богатым историко-культурным наследием народа. Поддержка народного ремесла, его сохранение и популяризация – важнейшее направление музейной деятельности, которое музей осуществляет в своей работе.

Заключение. Получая международное признание в своих творческих поисках, в многообразии деятельности по популяризации национального и культурного наследия Азербайджана музей открывает для себя неограниченные возможности реализовывать свои творческие замыслы при помощи инновационных приемов, которые позволяют рассматривать народное искусство Азербайджана как неотъемлемую часть мирового художественного процесса.

ЛИТЕРАТУРА

Азербайджанский национальный музей ковра. Баку, 2017 г. // URL: <https://www.advantour.com/rus/azerbaijan/baku/carpet-museum.htm>

Искусство ковра – эволюция смыслов. URL: <https://kazan-kremlin.ru/exhibition/iskusstvo-kovra-evolyucziya-smyslov>

Керимов Л. Азербайджанский ковер. Том II. Баку: Гянджлик, 1983. 279 с.

Мастеница Е.Н. «Новые тенденции в развитии музея и музейной деятельности» Санкт-Петербург: Гос. Эрмитаж, 2005 год. с. 138-145.

Тагиева Р. Искусство азербайджанского ковроткачества в контексте межкультурного диалога. Журнал «Кавказ и глобализация», 2009. Том. 3, Вып. 2-3. С.

153-169 // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvo-azerbaydzhanskogo-kovrotkachestva-v-kontekste-mezhtsivilizatsionnogo-dialoga/viewer>

Уникальный «Шамахи» и редкие снимки из регионов: Музей ковра отмечает свое 50-летие. 2017. URL: <https://myseldon.com/ru/news/index/178575969>

Что выставка «незримого искусства» в Эрмитаже значит для развития инклюзии. URL: <https://style.rbc.ru/impressions/61c496519a794708eb867ca3>

REFERENCES

Azerbaidzhanskii Natsionalnyi muzei kovra. Baku, 2017 g. // <https://www.advantour.com/rus/azerbaijan/baku/carpet-museum.htm> (In Russian)

Iskusstvo kovra – evolyutsiya smyslov. URL: <https://kazan-kremlin.ru/exhibition/iskusstvo-kovra-evolyucziya-smyslov> (In Russian)

Kerimov L. Azerbaidzhanskii kover. Vol. II. Baku: Gyandjlik, 1983. 279 p. (In Russian)

Mastenica E.N. Novye tendencii v razvitii muzeya i muzejnoj deyatel'nosti / E.N. Mastenica // Triumf muzeya? – Sankt-Peterburg: Gos. Ermitazh, 2005. – 138-145 pp. (In Russian)

Tagieva R. Iskusstvo azerbaidzhanskogo kovrotkachestva v kontekste mezhtsivilizatsionnogo dialoga. Zhurnal «Kavkaz i globalizatsiya», 2009. Vol. 3, Iss. 2-3. 153-169 pp. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvo-azerbaydzhanskogo-kovrotkachestva-v-kontekste-mezhtsivilizatsionnogo-dialoga/viewer> (In Russian)

Unikalnyi «shamakhy» i redkie snimki iz regionov: muzei kovra otmechaet svoye 50-letie. 2017. URL: <https://myseldon.com/ru/news/index/178575969> (In Russian)

Chto vystavka «Nezrimgo iskusstva» v ermitazhe znachit dlya razvitiya inklyuzii. URL: <https://style.rbc.ru/impressions/61c496519a794708eb867ca3> (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Маммадханова Мира Ариф қызы – өнертану саласындағы философия докторы, Әзербайжан Ұлттық кілем музейі директорының музей экспонаттарын тіркеу және сақтау жөніндегі орынбасары/бас қор сақтаушы. Баку, Әзербайжан. E-mail: mamedxanova_mira@mail.ru

Сведения об авторе: Мамедханова Мира Ариф гызы – доктор философии в области искусствоведения, заместитель директора Азербайджанского Национального музея ковра по учету и хранению музейных экспонатов/главный хранитель, Баку, Азербайджан. E-mail: mamedxanova_mira@mail.ru

Information about the author: Mira A. Mammadkhanova – Doctor of Philosophy in the field of art history, deputy director of the Azerbaijan National Carpet Museum for registration and storage of museum exhibits/chief curator, Baku, Azerbaijan. E-mail: mamedxanova_mira@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 07.10.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 15.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 05.11.2025.

UDC 94(574): 069.4

MUSEUMS AND KNOWLEDGE PRODUCTION: DUNGANS AND UIGHURS IN THE QAZAQ SSR

Aliya Bolatkhan

University of Zurich (Switzerland)

Abstract. This paper examines how Soviet knowledge about Dungans and Uighurs was produced through institutional practices rather than simply discovered. While existing scholarship has emphasized the role of population censuses and academic ethnography in managing ambiguities surrounding national classification, this article shifts attention to a less examined site of knowledge production-the museum.

Drawing on acquisition acts, expenditure records, and departmental plans from the Central Museum of Qazaqstan, the paper argues that museological practice in the 1930s functioned as a key technology of classificatory governance. Targeted collecting campaigns conducted by the Museum in 1936–1937, in cooperation with the Qazaq Base of the Academy of Sciences, resulted in extensive and carefully documented Dungan and Uighur collections that exceeded acquisitions for many other population groups. These patterns of collecting indicate institutional prioritization. By translating classificatory decisions into inventories, prices, and exhibition narratives, the museum rendered previously fragmented categories materially stable and administratively legible.

The paper further traces how this stabilization of knowledge was reorganized spatially over time. From the mid-1950s onward, Dungan studies became institutionally consolidated in the Kyrgyz SSR, while Uighur studies remained centered in the Qazaq SSR. This redistribution of scholarly authority reflects a “single-space” principle embedded in Soviet nationalities policy, demonstrating that governance of diversity operated not only through territorial administration but also through the structuring of knowledge infrastructures.

Materials and methods of research. This study analyzes the formation and institutionalization of Soviet knowledge about the Dungans and Uyghurs in the Kazakh SSR from the 1930s to the 1950s. A historical and archival approach was used to reconstruct the institutional practices of museums and academic institutions. A comparative approach was used to compare the scale and structure of Dungan and Uyghur collections as national minorities during the formation of stable national categories. Institutional analysis was used to identify the role of museums and academic institutions in the Soviet nationalities policy system.

Keywords: knowledge production; museums; national categories; Soviet nationalities policy; Qazaq SSR; Dungans; Uighurs.

For citation: Aliya Bolatkhan. Museums and knowledge production: dungans and uighurs in the Qazaq SSR // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 28-38. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.03

МУЗЕЙЛЕР ЖӘНЕ БІЛІМ ӨНДІРІСІ: ҚАЗАҚ КСР-ДЕГІ ДҮНГЕНДЕР МЕН ҰЙҒЫРЛАР

Әлия Болатхан

Цюрих университеті (Швейцария)

Аңдатпа. Бұл мақалада кеңестік дәуірдегі дүнгендер мен ұйғырлар туралы білімнің мазмұны жай ғана ашылмай, институционалдық тәжірибелер арқылы қалай қалыптасқаны қарастырылады. Қолданыстағы зерттеулер ұлттық жіктеуге қатысты белгісіздіктерді шешудегі халық санағы мен академиялық этнографияның рөлін баса көрсеткенімен, бұл мақала назарды білім өндірісінің аз зерттелген көзі - музейге аудартады.

ҚР Орталық музейімен жинақталған жазбаларына, шығындар туралы есептеріне және ведомстволық жоспарларына сүйене отырып, мақалада 1930 жылдардағы музей тәжірибесі

жіктеуді басқарудың негізгі құралы ретінде қызмет еткені айтылады. Музей 1936-1937 жылдары Қазақ Ғылым академиясымен бірлесіп жүргізген мақсатты жинақ науқандары дүнгендер мен ұйғырлар туралы кең және мұқият құжатталған коллекциялардың жасалуына әкелді, бұл көптеген басқа азшылық халық топтарының жинақтарынан асып түсті. Жинақтың бұл үлгілері институционалдық басымдықты көрсетеді. Музей жіктеу шешімдерін түгендеуге, бағаларға және көрме сипаттамаларына аудару арқылы, бұрын әртүрлі санаттарды материалдық тұрақты және әкімшілік тұрғыдан түсінікті етті.

Мақалада білімнің бұл тұрақтануы уақыт өте келе кеңістіктік тұрғыдан қалай қайта ұйымдастырылғаны бақыланады. 1950 жылдардың ортасынан бастап дүнген зерттеулері Қырғыз КСР-інде институционалдық тұрғыдан мойындауға ие болды, ал ұйғыр тілі туралы зерттеулер Қазақ КСР-інде назардан тыс сол күйінде қалды. Ғылыми талдаудың бұл қайта бөлінуі кеңестік ұлттар саясатына енгізілген «біртұтас кеңістік» қағидатын көрсетеді, бұл әртүрліліктің тек аумақтық басқару арқылы ғана емес, сонымен қатар білім инфрақұрылымын құрылымдау арқылы да басқарылатынын көрсетеді.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Бұл зерттеуде 1930-1950 жылдар аралығында Қазақ КСР-індегі дүнгендер мен ұйғырлар туралы кеңестік білімнің қалыптасуы мен институционалдануы талданады. Музейлер мен академиялық мекемелердің институционалдық тәжірибесін қалпына келтіру үшін – тарихи және мұрағаттық тәсіл қолданылды. Тұрақты ұлттық санаттардың қалыптасуы кезінде дүнген мен ұйғыр коллекцияларының ауқымы мен құрылымын ұлттық азшылық ретінде салыстыру үшін – салыстырмалы тәсіл қолданылды. Кеңестік ұлттар саясаты жүйесіндегі музейлер мен академиялық мекемелердің рөлін анықтау үшін - институционалдық талдау қолданылды.

Тірек сөздер: білім өндірісі, музейлер, ұлттық санаттар, кеңестік ұлттық саясат, Қазақ КСР, дүнгендер, ұйғырлар.

Сілтеме жасау үшін: Әлия Болатхан. Музейлер және білім өндірісі: Қазақ КСР-дегі дүнгендер мен ұйғырлар // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 28-38 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.03

МУЗЕИ И ПРОИЗВОДСТВО ЗНАНИЙ: ДУНГАНЫ И УЙГУРЫ В КАЗАХСКОЙ ССР

Алия Болатхан

Цюрихский университет (Швейцария)

Аннотация. В данной статье рассматривается, как советские знания о дунганах и уйгурах формировались посредством институциональных практик, а не просто обнаруживались. В то время как существующие исследования подчеркивают роль переписей населения и академической этнографии в разрешении неопределенностей, связанных с национальной классификацией, эта статья переключает внимание на менее изученный источник производства знаний - музей.

Опираясь на акты о приобретении экспонатов, отчеты о расходах и планы департаментов Центрального музея Казахстана, в статье утверждается, что музейная практика в 1930-х годах функционировала как ключевой инструмент управления классификацией. Целенаправленные кампании по сбору экспонатов, проведенные музеем в 1936–1937 годах в сотрудничестве с базой Казахской Академии наук, привели к созданию обширных и тщательно документированных коллекций дунганов и уйгуров, которые превосходили приобретения для многих других групп населения. Эти модели сбора указывают на институциональную приоритезацию. Переводя решения о классификации в инвентаризацию, цены и описания выставок, музей сделал ранее разрозненные категории материально стабильными и административно понятными.

В статье также прослеживается, как эта стабилизация знаний пространственно реорганизовывалась с течением времени. Начиная с середины 1950-х годов, исследования

дунгана получили институциональное закрепление в Киргизской ССР, в то время как исследования уйгурского языка оставались незамеченными в Казахской ССР. Это перераспределение научного анализа отражает принцип «единого пространства», заложенный в советской национальной политике, демонстрируя, что управление многообразием осуществлялось не только посредством территориального управления, но и посредством структурирования инфраструктуры знаний.

Материалы и методы исследования. Исследование направлено на анализ процессов формирования и институционализации советского знания о дунганах и уйгурах в Казахской ССР в 1930-1950-е годы. В работе использован историко-архивный метод – для реконструкции институциональных практик музеев и научных учреждений. Сравнительный метод – для сопоставления масштабов и структуры комплектования дунган и уйгуров как национальных меньшинств в процессе формирования устойчивых национальных категорий. Институциональный анализ – для выявления роли музеев и академических структур в системе советской национальной политики.

Ключевые слова: производство знаний; музеи; национальные категории; советская национальная политика; Казахская ССР; дунганы; уйгуры.

Для цитирования: Алия Болатхан. Музеи и производство знаний: дунганы и уйгуры в Казахской ССР // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 28-38. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.03

Introduction. Representations of the Dungans in late-imperial and early Soviet sources were remarkably inconsistent. Some authors described them simply as “a name used by Turkestanis for any Chinese person professing Islam” («название, даваемое туркестанцами всякому китайцу, исповедующему магометанство»). Others characterized the Dungans as “Sunni Chinese Muslims” («китайцев-мусульман суннитского толка»), as “Sinicized Turks who migrated from Eastern Turkestan, from the Kulja region, in the 1870s” («окитаевшихся тюрок, выселившихся из Восточного Туркестана, Кульджинского района в 1870 годах»), or even as “Chinese who speak a Turkic language” («китайцев, говорящих на турецком языке») [Vasil’ev 1884: 1; Tsibuzgin and Shmakov 1909: 2; Pototsky 1925: 65; Chernyakov 1931: 264; Kagarov 1931: 8]. As Magazy Masanchi pointed out in his 1927 report, almost nothing had been written about the Dungans in the Soviet press, and the few existing references were rare, superficial, and accidental [QR PA, fond 141, opis 1, delo 1545, page 19]:

“Thus far, the Soviet press has published virtually nothing about the Dungans as a national minority; when references do appear, they are rare, superficial, and incidental. The Soviet public has no clear understanding of this people, and whenever the Dungans are mentioned, audiences respond with surprise and bewilderment, despite the fact that everyday Party, professional, and public work clearly requires sustained coverage of the Dungan question in the press.”

Academic discussions of the period often offered little more than a brief acknowledgment of the contested nature of the group’s origins-or avoided the question altogether-turning instead to the documentation of selected ethnographic details [Gins, 1911: 696–699; Vasil’ev, 1931: 142].

Results and discussion. Prior to the 1924 territorial delimitation, the Dungans lived predominantly in the Chu Valley of the former Semirechie oblast. The redrawing of republican borders divided these settlements between the Qazaq and Kyrgyz ASSRs, leaving the Dungan population dispersed across two administrative units. Statistical data on the Dungans remained notably inconsistent throughout the early Soviet period, as contemporary researchers themselves acknowledged. While the 1926 census recorded 14,600 Dungans in the USSR (8,455 of them in the Qazaq ASSR) other estimates varied widely, reflecting both the limitations of available information and the ongoing mobility of these communities. The report of the 1930 Dungan Expedition observed that contemporary claims of a fifty-thousand-strong Dungan population were likely overstated; a more plausible estimate of twenty to twenty-five thousand was proposed, taking into account natural demographic growth as well as the return of several Dungan families from China in

1926, where they had migrated during the Civil War years [QR PA, fond. 141, opis 1, delo 954, page 10; Vsesoiuznaia perepis', 1928: 22; Vsesoiuznaia perepis', 1928a: 15-16; Vasil'ev, 1931: 141]. This prolonged uncertainty-in definitions, demographic estimates, and territorial affiliation-created the conditions for subsequent Soviet efforts to stabilize and institutionalize knowledge about the Dungans through censuses, museum practices, and academic research, transforming a historically fluid category into an administratively legible one [Pianciola, 2020: 1830–1834].

Existing scholarship has compellingly traced how this process unfolded through censuses and academic ethnography. This article shifts attention to a less examined but no less consequential site of knowledge production: the museum. I argue that, in the Qazaq ASSR of the 1930s, museums functioned as key institutional technologies for converting classificatory decisions into durable material and visual form.

Methodologically, I read acquisition acts, expenditure records, and departmental plans as traces of classificatory governance-documents through which institutional priorities become visible, measurable, and comparable. Focusing on the Central Museum of Qazaqstan, I show that until the 1940s, efforts to render the Dungans a consistently classifiable population-across census work, ethnographic research, and museological practice-were concentrated in the Qazaq ASSR. This process unfolded through a series of coordinated initiatives, most notably the establishment of the Department of Eastern National Minorities and the state-sponsored collecting campaigns of 1936–1937 conducted jointly by the museum and the Qazaq Base of the Academy of Sciences.

By reconstructing the scale, cost, and documentary mechanics of these expeditions, and by situating them within the museum's broader acquisition patterns, I demonstrate that collecting devoted to Uighurs and Dungans was not marginal but institutionally prioritized. In this sense, the Central Museum did not merely represent national minorities; it actively participated in the production of standardized knowledge about them. The Dungan case is particularly revealing because museum collecting and exhibition served a dual function: fulfilling the ideological imperative to display the USSR's multiethnic composition while simultaneously advancing a cognitive-administrative project of ordering a category that had previously circulated in fragmented and contradictory form.

The Central Museum of the Qazaq SSR as an institution of classification. The Central Museum in Alma-Ata traces its institutional origins to 1831, when a provincial museum was established in Orenburg as a regional (*kraevedcheskii*) institution devoted to the collection of objects related to nature and everyday life. In the early 1920s, during the process of national-territorial delimitation, a portion of its collections pertaining to Qazaqstan was transferred to the Qazaq ASSR. On this basis, the Central Museum of Qazaqstan was formally established in Alma-Ata in 1929 and housed in the former cathedral. Shortly thereafter, it also absorbed the collections of the Semirechie Museum, founded in 1898 in Vernyi on the initiative of N. Pantusov, which had included archaeological and historical -ethnographic departments [Alimbay, 2004: 12; Zakharova, 1956: 81]. From the early 1930s onward, the museum entered a new phase of development marked by the expansion of its collections and exhibitions and the refinement of its organizational structure. In 1937, it was transferred from the Committee for Science under the Qazaq Central Executive Committee to the People's Commissariat of Education of the Qazaq SSR. By that time, its holdings comprised 8,435 registered exhibits, alongside approximately 4,300 coins and an unspecified quantity of paper currency.

The museum's permanent exhibition was organized into four principal departments (*otdelyi*). *The Natural history department* included an introductory section devoted to the origin of the Solar System, the history of the Earth, the development of life, and the emergence of humankind. It also contained sections on geology, featuring samples of rocks, minerals, and natural resources of Qazaqstan, as well as displays on nature and productive forces, which presented information on climate, seismic activity, soils, flora and fauna, materials on human-environment interaction, and data on the republic's system of nature reserves. *The Historical-revolutionary*

department was intended to reflect the social and political history of the region. It presented a pre-revolutionary *aul* with its everyday life, crafts, class stratification, religion, and art. Another section was devoted to what was described as the “expansion of Russian military-feudal imperialism into the Qazaq steppes,” encompassing conquest, administrative governance, military and civilian colonization, and national liberation movements. A central place within the department was occupied by the exhibition on the revolutionary movement, tracing developments from the early stages of the labor movement and the events of 1905 through the imperialist war, the 1916 uprising, the February and October Revolutions, the Civil War in Qazaqstan, and the history of party and komsomol organizations. A separate permanent exhibition was dedicated specifically to the 1916 uprising.

The third department focused on socialist construction and showcased the achievements of the Soviet period. Finally, the fourth department - *otdel vostochnykh natsional'nykh menshinstv: uigur i dungan* (the Department of Eastern National Minorities: Uighurs and Dungans) - was still in the process of formation. Its planned exhibition was conceived as a comprehensive presentation introducing the history of Uighur and Dungan migration to the Russian Empire, their cultural and everyday life in the pre-revolutionary period, and the transformations that had taken place under Soviet rule. The department was also intended to reflect the development of Soviet administrative organs, agriculture, arts, and culture among these populations [QR UOMA, Book 1, pages 254–264].

Collecting as policy: Uighur and Dungan collections in the Central Museum. The formation of the collection for this department was carried out through specially organized expeditions to areas of Uighur and Dungan settlement in the Qazaq SSR. According to official reports, during the December 1936 expedition to the Uighurs in the Chilik raion, the Central Museum acquired 172 items for a total sum of 23,014 rubles. In 1937, the collection was further expanded by an additional 151 items of Uighur household material, including clothing, jewelry, tools, utensils, and footwear [QR UOMA, Book 1, pages 348–357; 429–437].

In parallel, as a result of a joint expedition conducted by the Qazaq Base of the Academy of Sciences of the USSR and the Central Museum of Qazaqstan between 7 and 20 December 1936 in the village of Qaraqoniz, Qordai district of the Alma-Ata oblast, more than forty items of everyday material culture of the Shaanxi group of the Dungans were transferred to the museum, formally documented through acquisition acts [QR UOMA, Book 1, pages 3–15, 21–22, 25–28, 31–32, 34–45, 47–50, 52–54]. One such act illustrates the nature of these acquisitions:

“Akt No. 1 (December 7, 1936).

We, the undersigned, have carried out the appraisal and purchase from Mashanlo Aisha, a resident of the village of Karakunuz, Kurdai district, Alma-Ata oblast, of the following items of Dungan folk culture: one upper women’s dress made of blue satin (description follows) for 75 rubles; one light-gray sleeveless garment for an elderly woman (description follows) for 40 rubles.

A total sum of 115 rubles has been paid for the aforementioned items. From the questioning of the owner, it has been established that these items were made in the village of Karakunuz in 1891 and belong to the Shaanxi group of the Dungan people, who have been living in the village of Karakunuz since 1878.

Inventory no. 3201, 3202.

Member of the expedition of the Qazaq

Branch of the Academy of Sciences

of the USSR and the Central Museum of Qazaqstan (signature)

Certified by the chairman of

the Karakunuz Village Council (signature)”

The collection effort continued the following year. In May–June 1937, the museum acquired additional items of Dungan household culture, collected primarily within the city of Alma-Ata. Some of these objects were identified in the documentation as belonging to the Ili group. According to the acquisition lists, 158 items—including clothing, jewelry, utensils, tools, footwear, and harness equipment—were transferred to the museum for a total sum of 3,934 rubles [QR UOMA, Book 1, pages 119–124, 127, 135, 137, 143, 147, 429–437].

For comparison, in the same year of 1937 the collection of Qazaq household items was supplemented by 64 objects (clothing, jewelry, belts, utensils, yurt furnishings, carpets, felt coverings, and harness equipment); the Tatar collection by a single child's cap; the historical section by 12 items (including chain mail, shackles, a badge, a watch, models of cannons, and other objects); and the fine arts section by 8 paintings, 86 photographs, 2 illustrations, 1 sculpture, 1 map, and 1 album [QR UOMA, Book 1, pages 429–437].

Against this background, the Dungan and Uighur collections assembled through the targeted expeditions of 1936–1937 appear particularly large in both scale and diversity. The documented imbalance in acquisition patterns makes it possible to speak of a priority orientation in museum activity toward the formation of exhibitions devoted specifically to these two national minorities. It also points to the institutionalized and deliberate character of the collecting efforts, carried out within the framework of specially organized expeditionary campaigns.

The Institutionalization of Dungan studies. 1940s, cultural and educational institutions were active in both settings: in the Qazaq ASSR, a Dungan pedagogical college functioned as a key center of training, while in the Kyrgyz SSR a Dungan section operated within the Central Pedagogical Technical School. Print culture developed concurrently, with literature published in the Dungan language in both republics, reflecting a growing, though still uneven, infrastructural commitment to the community. Research activities of the decade likewise followed a pattern of inter-republican duplication but remained coordinated under the general oversight of the Academy of Sciences of the USSR. In the mid-1940s, the Central Asian Anthropological-Ethnographic Expedition collected anthropological and ethnographic materials in the Dungan settlements of Milyanfan in the Kant raion of Frunze oblast, Yrdik in the Jeti-Oguz raion of Issyk-Kul oblast, and Shortobe in the Jambul oblast. The anthropological study encompassed approximately four hundred Dungans and Kalmyks, producing the first systematic anthropological data on these groups. At the same time, substantial ethnographic material was collected—primarily concerning material culture such as housing and clothing—and a detailed report was prepared for publication [Levin, 1946: 235]. Parallel scholarly work unfolded within the Kyrgyz Branch of the Academy of Sciences of the USSR, which, operating under a centrally approved plan, undertook a series of ethnographic essays on the peoples of the republic. Among these was Grigorii Stratanovich's dissertation, *The Dungans of the Kyrgyz SSR: An Ethnographic Essay* (1946). During the same period, senior researcher Z. Amitin-Shapiro compiled an extensive bibliography on the Dungans covering the years 1917–1946, comprising more than nine hundred entries; it was submitted for publication through the Academy of Sciences of the Qazaq SSR [Stratanovich, 1946: 4].

In early 1949, the specialized divisions for the study of Uighur language, literature, history, and ethnography within the Institute of Language and Literature and the Institute of History, Archaeology, and Ethnography were consolidated into a single Sector of Uighur–Dungan Culture under the Presidium of the Qazaq SSR Academy of Sciences. The sector's mandate encompassed the preparation of grammar and literary histories (including folklore), the development of a history textbook, and the training of national scholarly cadres [Hasanov, 1950: 5]. A decisive institutional shift occurred in 1954 with the establishment of the Academy of Sciences of the Kyrgyz SSR and the creation within it of a dedicated Sector of Dungan Studies (later reorganized as a department).

This development marked the beginning of sustained, systematic research on the history, ethnography, language, and literature of the Dungans, now with the participation of emerging national scholarly cadres. From the late 1950s to the 1970s, this institutional foundation supported the publication of dozens of monographs and hundreds of articles on the Dungan ethnos. These

included the works of Muhamed Sushanlo on the migration of the Dungans from China to Semirechie (1957) and his monographs *The Dungans* (1959, 1979); studies by Il'ias Yusupov on the Dungans' role in the establishment of Soviet power in Semirechie (1959), during the Great Patriotic War (1971), and in the socialist transformation period (1977); and works by Lodja Shinlo on Dungan culture and everyday life (1965) and on socialist transformations (1982). This period also saw the publication of dictionaries (e.g., the Russian–Dungan Dictionary in 1959 and a dictionary of socio-political terms in 1972), folklore collections (such as *Dungan Tales* in 1970), and so on. Several candidate and doctoral dissertations were defended under the auspices of the Kyrgyz Academy of Sciences [Shinlo, 1955; Yusupov, 1958; Yusupov, 1973; Sushanlo, 1969; Djon, 1986].

Republican division of scholarly Authority: Uighur and Dungan studies. While Dungan studies became institutionalized within the Kyrgyz SSR, Uighur studies remained firmly anchored in the Qazaq SSR. Research on Uighur history, culture, language, and ethnography was conducted under the auspices of the Academy of Sciences of the Qazaq SSR, which also oversaw the production of an extensive body of literature in the Uighur language. Within the republic, a wide range of publications appeared, including socio-political works addressing industry, technology, medicine, sports, and tourism, as well as popular science literature [Mamadjanov and Korotovskii, 1977: 109].

Moreover, the Qazaq SSR functioned as the principal all-Union center for Uighur-language publishing. Any scholarly work produced under the auspices of the Academy of Sciences was required to undergo review by the Department of Uighur Studies of the Academy of Sciences of the Qazaq SSR, while works of fiction were published through the Uighur literature editorial office of the *Kazakhstan* publishing house. A particularly illustrative case occurred in 1975–1976, when Z. Ibragimov, a Uighur personal pensioner residing in Tashkent, addressed a petition to Dinmukhamed A. Konaev, First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Qazaqstan, requested assistance in publishing his memoirs, *“How a communist is tempered.”*

The manuscript, exceeding five hundred pages in length, underwent multiple rounds of expert evaluation. It was initially reviewed by M. Kabirov, a senior researcher in the Department of Uighur Studies of the Academy of Sciences of the Qazaq SSR, who identified a number of shortcomings but nevertheless issued an overall positive assessment. Subsequent reviews conducted through the *Qazaqstan* publishing house, however, characterized the text as “unsystematic,” “excessively autobiographical,” and “of no interest to a broad readership.” On these grounds, the manuscript was ultimately rejected for publication.

What is particularly revealing in this case is not the outcome of the review process itself, but the consistent reproduction, in official correspondence between the Academy of Sciences of the Qazaq SSR, the *Kazakhstan* publishing house, and the Department of Propaganda and Agitation of the Central Committee of the Communist Party of Qazaqstan, of the formula: “given that the possibility of publishing literature in the Uighur language exists only in Qazaq SSR” [QR PA, fond 708, opis. 67, delo 30, pp. 140, 141–147, 149, 152–157, 168].

This formulation reflects the operation of the principle of a “single space,” embedded in official policy and institutionalizing the responsibility for Uighur studies within the Qazaq SSR. In this context, the capacity to publish in the Uighur language and to conduct research on Uighur history, culture, and ethnography functioned not merely as an academic resource, but as an administrative instrument through which the production and circulation of scholarly and cultural knowledge were regulated.

The distribution of research on Uighurs and Dungans between the Qazaq and Kyrgyz SSRs can be understood as a concrete implementation of what may be termed a “single-space” principle embedded in Soviet nationalities policy. In the 1930s and 1940s, Qazaqstan still functioned as a shared field of “Uighur–Dungan studies,” as evidenced by the museum expeditions of 1936–1937 and the establishment of the Sector of Uighur–Dungan Culture within the Academy of Sciences of the Qazaq SSR in 1949. This configuration changed decisively in 1954, following the creation of

the Academy of Sciences of the Kyrgyz SSR, after which Dungan studies became institutionally consolidated in Bishkek, while Uighur studies remained centered in Alma-Ata. Such decisions were shaped not by scholarly considerations but by administrative allocation: each republic was assigned responsibility for particular national minorities, and only within those designated spaces were the conditions for their institutional development created. From this perspective, the later association of Dungan studies primarily with the Kyrgyz SSR should be understood as the outcome of administrative delimitation rather than the result of long-standing scholarly continuity.

Conclusion. This paper has argued that Soviet knowledge about the Dungans did not emerge through a straightforward process of discovery or documentation. Instead, it took shape as a gradual and uneven project of institutional stabilization. In the 1920s and early 1930s, the Dungans occupied an uncertain position within Soviet administrative and scholarly discourse: they were described through shifting ethnonyms, counted inconsistently, and only weakly anchored to territory. This ambiguity did not disappear on its own; rather, it became the very condition that prompted systematic state intervention.

Through the combined work of population censuses, museum practices, and academic institutions, Soviet authorities gradually rendered this historically mobile and ambiguously defined group administratively legible. Museums—and especially the Central Museum of the Qazaq SSR—played a crucial role in this process. By assembling collections and constructing exhibitions, they translated abstract classificatory decisions into material and visual forms, thereby consolidating and standardizing forms of knowledge that had previously been fragmented and contradictory.

At the same time, the stabilization of knowledge about the Dungans unfolded alongside its territorial redistribution. The institutional separation of Dungan and Uighur studies across republican boundaries reveals that knowledge production was inseparable from spatial organization. The emergence of Dungan studies in the Kyrgyz SSR and the consolidation of Uighur studies in the Qazaq SSR exemplify what this article has described as a “single-space” principle—an officially sanctioned logic that assigned specific republics responsibility for producing, validating, and circulating knowledge about particular national minorities. Within this framework, scholarly authority was concentrated in designated institutional centers, while access to publication and recognition operated as instruments of administrative regulation.

By tracing these processes across museums, and academic infrastructures, this study contributes to a broader understanding of Soviet nationalities policy as a system that governed diversity not only through territorial and political arrangements, but also through the organization of knowledge itself. The case of the Dungans demonstrates how ethnographic and historical expertise functioned as a tool of governance: transforming uncertainty into order and embedding national categories within a carefully structured geography of scholarly authority.

REFERENCES

- Alimbay, Nursan.* The Central State Museum of the Republic of Kazakhstan: A Brief Historical Overview, Structural Transformations, and Challenges // *Proceedings of the Central Museum*. Vol. 1. Almaty: Gylym, 2004. P. 11–18. (In Russian)
- Amitin-Shapiro, Z.L.* K istorii dungan [On the history of the Dungans] // *Trudy Instituta iazyka, literatury i istorii Kirgizskogo filiala AN SSSR*, 1948. Vol. 2, pp. 97–111. (In Russian)
- Cheboksarov, N.* Dunganskaia ekspeditsiia [The Dungan expedition] // *Kratkie soobshcheniia Instituta etnografii*, 1949. Vol. III, pp. 24–34. (In Russian)
- Cheboksarov, N.* Kompleksnaia antropologo-etnograficheskaya ekspeditsiia v Kazakhstan [Comprehensive anthropological–ethnographic expedition to Qazaqstan] // *Kratkie soobshcheniia Instituta etnografii*, 1949. Vol. VI, pp. 9–19. (In Russian)
- Cherniakov, Z.* O trude «Narody SSSR. Leningradskoe oblastnoe izdatelstvo 1931 goda, 101 s.» [On the Work “Peoples of the USSR”: Leningrad Regional Publishing House, 1931, 101 p.] // *Sovetskaia etnografiia*. 1931. Nos. 3–4. Leningrad: Academy of Sciences of the USSR. 1931. P. 263–265. (In Russian)

Djon, Ali Alievich. Poselenie, usadba i zhilishche dungan Srednei Azii i Kazakhstana, konets XIX–XX vv. [Settlement, homestead, and dwelling of the Dungans of Central Asia and Qazaqstan, late 19th–20th centuries]. Candidate dissertation. Frunze, 1986. - 190 p. (In Russian)

Gins G. N. Taranchi i dungane: Ocherki iz poezdki po Semirech'iu [Taranchis and Dungans: essays from a journey through Semirechie] // *Istoricheskii vestnik*. 1911. No. 8. P. 672–708. (In Russian)

Ginzburg, V., Debets, G., Levin, M., Cheboksarov, N. Ocherki po antropologii Kazakhstana” [Essays on the anthropology of Qazaqstan] // *Kratkie soobshcheniia Instituta etnografii*, 1952. Vol. XVI. Moscow: APN SSSR, pp. 42–68. (In Russian)

Hasanov, Kadyr. Put vrozozhdeniia naroda [The Path of a People’s Revival] // *Izvestiia Akademii Nauk Kazakhskoi SSR*, no. 85, Series on Uyghur and Dungan Culture, issue 1. Alma-Ata. 1950, pp. 3–7. (In Russian)

Hirsch, Francine. Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005. - 392 p.

Kagarov, E. Narody SSSR [Peoples of the USSR]. Leningrad: Oblizdat, 1931. 104 p. (In Russian)

Korbe, O., Mahova, E. Ekspeditsiya v Kazakhstan // *Kratkiye soobshcheniya instituta Etnografii Akademii nauk Soyuz SSR*, 1952. Vol. 14, pp. 39–52. (In Russian)

Levin, Maksim. Polevye issledovaniya Instituta etnografii v 1945 g. [Field research conducted by the Institute of Ethnography in 1945] // *Sovetskaia etnografiia*. 1946. No. 1. P. 235–238. (In Russian)

Levin, Maksim. Polevye issledovaniya instituta etnografii v 1947 godu // *Sovetskaya Etnografiya*, 1948. No. 3, pp. 134 - 139. (In Russian)

Levin, Maksim. Polevye issledovaniya instituta etnografii v 1949 godu // *Sovetskaya Etnografiya*, 1950. No. 2, pp. 185–187. (In Russian)

Maev K. Kultura sovetskikh dungan [The culture of Soviet Dungans] // *Trudy Kazakskogo instituta natsionalnoi kultury*. 1935. Vol. 1. P. 119–125. (In Russian)

Mamadjanov M. K., Korotovskii M. P. Knigi Kazakhstana [Books of Qazaqstan]. Alma-Ata: Kazakhstan, 1977. 192 p. (In Russian)

Pianciola, Niccolò. Illegal Markets and the Formation of a Central Asian Borderland: The Turkestan–Xinjiang Opium Trade (1881–1917) // *Modern Asian Studies*. 2020. Vol. 54, No. 6. P. 1828–1875.

Pototskii S. Yuzhnaia Kirgiziya: estestvenno-geograficheskie uslovia, naselenie i khoziaistvo [Southern Kyrgyzstan: natural–Geographical conditions, population, and economy] // *Sovetskaia Kirgiziia*. 1925. No. 2. P. 55–75. (In Russian)

Sabitov, Nygmet. Ob itogah raboty etnograficheskoi ekspeditsii 1946 goda Sektora etnografii // *Izvestiya akademii nauk KazSSR. Seriya istoricheskaya*, 1948. No. 4, pp. 116–118. (In Russian)

Sabitov, Nygmet. Nekotorye itogi etnograficheskogo izucheniya vostochnykh i yugo-vostochnykh oblastey Kazakhstana // *Vestnik akademii nauk KazSSR. Seriya istoricheskaya*, 1949. No. 18 (53), pp. 67–75. (In Russian)

Sabitov, Nygmet. Etnograficheskaya rabota v Kazakhstane // *Sovetskaya Etnografia*, 1949. No. 3, p. 211. (In Russian)

Shinlo, Lodja. Sotsialisticheskii byt kolkhoza imeni Frunze Kantskogo raiona Kirgizskoi SSR [Socialist Everyday Life of the Frunze Collective Farm, Kant District, Kyrgyz SSR]. Candidate dissertation. Frunze, 1955. 238 p. (In Russian)

Shinlo, Lodja. Izmeneniya v natsionalnoi kulture dungan v protsesse ikh sblizheniya s drugimi narodami Srednei Azii i Kazakhstana [Changes in the National Culture of the Dungans in the process of their convergence with other peoples of Central Asia and Qazaqstan] // Paper presented at the VII International Congress of Anthropological and Ethnographic Sciences. Moscow: Nauka, 1964. 8 p. (In Russian)

Shinlo, Lodja. Kul'tura i byt sovetskikh dungan [Culture and Life of Soviet Dungans]. Frunze: Ilim, 1965. 91 p. (In Russian)

Shinlo, Lodja. Sotsialisticheskie preobrazovaniya v khoziaistve, kulture i byte dungan [Socialist Transformations in the Economy, Culture, and Everyday Life of the Dungans]. Frunze: Ilim, 1982. 134 p. (In Russian)

Stratanovich G. G. Dugane Kirgizskoi SSR: etnograficheskii ocherk [The Dungans of the Kyrgyz SSR: an ethnographic essay]. Candidate diss. of hist. sci. Leningrad, 1946. 260 p. (In Russian)

Stratanovich, G. G. Otchet ob ekspeditsii k dunganam Kirgizii [Report on the expedition to the Dungans of Kyrgyzstan] //Kratkie soobshcheniia Instituta etnografii im. N.N. Miklukho-Maklaia, vol. III, edited by M.G. Levin. Moscow–Leningrad: APN SSSR. 1947. P. 35–41. (In Russian)

Stratanovich, G. G. U dungan Oshskoi gruppy (Kirgizskaia SSR) [Among the Dungans of the Osh Group, Kyrgyz SSR] // Kratkie soobshcheniia Instituta etnografii, vol. IV, edited by M.G. Levin. Moscow–Leningrad: APN SSSR. 1948. P. 74–80. (In Russian)

Stratanovich, G.G. Ekspeditsiya k dunganam Oshskoi gruppy [Expedition to the Dungans of the Osh Group] // Kratkie soobshcheniia Instituta etnografii, vol. VI, edited by M.G. Levin. Moscow–Leningrad: APN SSSR. 1949. P. 20–27. (In Russian)

Stratanovich, G.G. Dugane Kirgizskoi SSR. [Dungans of the Kyrgyz SSR] // Kratkie soobshcheniia Instituta etnografii, vol. VI. Moscow–Leningrad: APN SSSR. 1949. P. 71–74. (In Russian)

Sushanlo, Muhamed. K voprosu o pereselenii chasti dunganskogo naseleniya iz severo-zapadnogo Kitaia v Semireche (1877–1882) [On the Resettlement of part of the Dungan population from Northwest China to Semirech'e] // Trudy Instituta iazyka, literatury i istorii Kirgizskogo filiala AN SSSR, 1957. Vol. 8. P. 129–136. (In Russian)

Sushanlo, Muhamed. Dugane [The Dungans]. Frunze: Academy of Sciences of the Kyrgyz SSR, 1959. 106 p. (In Russian)

Sushanlo, Muhamed. Dugane: Istoriko-etnograficheskoe issledovanie, 2 vols. [Dungans: a historical-ethnographic study]. Doctoral dissertation. Frunze, 1969. 685 p. (In Russian)

Sushanlo, Muhamed. Dugane [The Dungans]. Frunze: Ilim, 1971. 303 p. (In Russian)

Sushanlo, Muhamed. Sem'ia i semeinyi byt dungan [The Dungan Family and Household]. Frunze: Ilim, 1979. 60 p. (In Russian)

Sushanlo, Muhamed. Borba dungan protiv Tsinskoi dinastii i pereselenie ikh v Kirgiziu i Kazakhstan [The Dungan struggle against the Qing Dynasty and their resettlement to Kyrgyzstan and Qazaqstan] // Uchenye zapiski Tartuskogo universiteta, vol. 507: Trudy po vostokovedeniu, 1979. No. 5, pp. 22–66. (In Russian)

Tsibuzgin V., Shmakov A. Zametki o zhizni dunganskogo seleniia Karakunuz Pishpekskogo uezda Semirechenskoi oblasti [Notes on the life of the Dungan settlement of Qaraqoniz in Pishpek Uezd of Semirechie oblast] // Zapiski Semirechenskogo podotdela Zapadno-Sibirskogo otdela Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva. Semipalatinsk, 1909. Issue IV. (In Russian)

Vasil'ev, V. Kitaitsy – novye poddannye Rossii. [The Chinese as new subjects of Russia] //Vostochnoe Obozrenie, 1884. No 2 (12 January). P. 1–3. (In Russian)

Vasil'ev B. A. Dugane: iz materialov dunganskoi ekspeditsii 1930 goda [the Dungans: from the Materials of the 1930 Dungan expedition] // Kul'tura i pis'mennost' Vostoka. 1931. Book VII–VIII. P. 141–164. (In Russian)

Vsesoiuznaia perepis' naseleniia 17 dekabria 1926 g: kratkie svodki [All-Union Population Census of 17 December 1926: summary tables] // Tsentralnoe statisticheskoe upravlenie Soiuza SSR. Moscow, 1927–1929. 10 vols. Vol. 4: Narodnost i rodnoi yazyk naselenia SSSR. Moscow [Nationality and Native Language of the Population of the USSR], 1928. XXIX, 138 p. (In Russian)

Vsesoiuznaia perepis naseleniya 1926 goda: Kazakhskaya SSR [All–Union Population Census of 1926: Kazakh ASSR]. Vol. 8. Otdel 1: Narodnost, rodnoi yazyk, vozrast, gramotnost: otdelnyi ottisk tablrichnoi chasti [Nationality, native language, age, and literacy]. Moscow: Izdanie TsSU Soiuz SSR, 1928. 193 p. (In Russian)

Natsionalnyi sostav naseleniya SSSR. Po dannym Vsesoiuznoi perepisi naseleniya 1989 g. [National Composition of the Population of the USSR: Based on the Data of 1989]. Moscow: Goskomstat SSSR, 1991. 160 p. (In Russian)

Yanshansin, Y., Shinlo, L. (eds.). Russko-dunganskii slovar [Russian–Dungan dictionary]. Frunze: Academy of Sciences of the Kyrgyz SSR, 1959. 262 p. (In Russian)

Yusupov, Il'ias. Uchastie trudiashchikhsia dungan v bor'be za ustanovlenie Sovetskoi vlasti i grazhdanskoi voine v Semirech'e, 1917–1922 gg. [The Participation of Dungan workers in the establishment of Soviet power and the Civil war in Semirech'e]. Candidate dissertation. Moscow, 1958. 258 p. (In Russian)

Yusupov, Ilias. Uchastie dungan v ustanovlenii Sovetskoi vlasti v Semirech'e [The Participation of Dungans in the Establishment of Soviet Power in Semirech'e]. Frunze: Kirgizgosizdat, 1959. 160 p. (In Russian)

Yusupov, Il'ias. Kolhoznoe selo Masanchi [The Kolkhoz village of Masanchi]. Frunze, 1967. 74 p. (In Russian)

Yusupov, Il'ias. Dungan v bor'be za vlast' Sovetov v Turkestane [Dungans in the struggle for Soviet power in Turkestan]. Frunze: Kyrgyzstan, 1967. 144 p. (In Russian)

Yusupov, Ilias. Sovetskie dungan v gody Velikoi Otechestvennoi voiny [Soviet Dungans During the Great Patriotic War]. Frunze: Ilim, 1971. 72 p. (In Russian)

Yusupov, I., Khavazov, A. Russko-dunganskii slovar obshchestvenno-politicheskikh terminov [Russian–Dungan Dictionary of Socio-Political Terms]. Frunze: Ilim, 1972. 260 p. (In Russian)

Yusupov, Ilias. Uchastie dungan v stroitel'stve i razvitii sotsializma v Kirgizii i Kazakhstane [The Participation of Dungans in the construction and development of Socialism in Kyrgyzstan and Kazakhstan]. Doctoral dissertation. Frunze, 1973. 399 p. (In Russian)

Yusupov, Il'ias. Sovetskie dungan v period stroitelstva sotsializma [Soviet Dungans in the period of Socialist construction]. Frunze: Ilim, 1977. 264 p. (In Russian)

Zaharova, Irina. Etnograficheskoye izucheniye Kazakhstana za gody sovetskoy vlasti [Ethnographic study of Kazakhstan during the Soviet period] // Bulletin of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. Series of History, Economics, Philosophy, and Law, 1956. No. 3, pp. 79–9. (In Russian)

Archives

QR PA — Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ Arkhivi (The Archive of the President of the Republic of Qazaqstan);

QR UOMA — Qazaqstan Respublikasy Ultıq Ortalıq Muzeyinin Arkhivi (Archive of the Central State Museum of the Republic of Qazaqstan).

Автор туралы мәлімет: Әлия Болатхан – Докторант, Цюрих университеті (8050, Цюрих, Швейцария). <https://orcid.org/0000-0002-4594-4545>. E-mail: aliya.bolatkhan@uzh.ch

Сведения об авторе: Алия Болатхан – Докторант, Цюрихский университет (8050, Цюрих, Швейцария). <https://orcid.org/0000-0002-4594-4545>. E-mail: aliya.bolatkhan@uzh.ch

Information about authors: Aliya Bolatkhan – Doctoral researcher, University of Zurich (8050 Zurich, Switzerland). <https://orcid.org/0000-0002-4594-4545>. E-mail: aliya.bolatkhan@uzh.ch

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 01.12.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 05.12.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 23.12.2025.

ӘӨЖ 069(051)

**ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙЛЕРІНІҢ МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМДАРЫ: ТАРИХЫ МЕН
МАЗМҰНЫНА ШОЛУ****Н. Жолбарыс**

ҚР Ұлттық орталық музейі

Аннотация. Мақалада музей ісіндегі мерзімді басылымдардың қалыптасуы мен дамуы кешенді түрде қарастырылады. Зерттеудің хронологиялық шеңбері ХІХ ғасырдың ортасынан бастап ХХІ ғасырдың бірінші ширегіне дейінгі кезеңді қамтиды. ХХ ғасырдың басынан бастап Еуропа елдері мен АҚШ және халықаралық музейлік ұйымдардың аясында жарық көрген жетекші салалық журналдардың музей теориясы мен практикасының дамуына қосқан үлесі айқындалады.

Өзекті мәселе ретінде Қазақстандағы музейлік мерзімді басылымдардың тарихына ерекше назар аударылған. 1930 жылы жарық көрген «Qazaqstan ortalıq musejiniñ tili – Вестник Центрального музея Казакстана» журналынан бастап, тәуелсіздік жылдарындағы «Қазақстан музейлері – Музеи Казахстана», «Мәдени мұра», өңірлік музейлер шығарған журналдар мен бюллетеньдер, сондай-ақ соңғы жылдары жарық көрген ғылыми-практикалық және электронды басылымдар жан-жақты талданады. Әр басылымның мазмұндық бағыты, ғылыми-әдістемелік деңгейі, музей ісінің теориясы мен практикасына ықпалы сараланады.

Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы музейлік мерзімді басылымдардың музей ісін дамытудағы, кәсіби тәжірибені таратудағы және ғылыми коммуникацияны қалыптастырудағы рөлін айқындайды. Сонымен қатар, зерттеуде отандық музейлік басылымдардың сапасын арттыру, рецензиялау жүйесін жетілдіру және электронды нұсқаларын қолжетімді ету сияқты өзекті мәселелерге де көңіл бөлінеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеудің негізгі материалдық базасын ХІХ ғасырдың ортасынан бастап ХХІ ғасырдың бірінші ширегіне дейінгі кезеңде жарық көрген отандық және шетелдік музейлік мерзімді басылымдар құрайды. Атап айтқанда, Еуропа, АҚШ және халықаралық музейлік ұйымдар аясында шығарылған салалық журналдар мен бюллетеньдер, сондай-ақ Қазақстандағы музей ісіне арналған алғашқы және кейінгі кезеңдердегі мерзімді басылымдар зерттеу нысаны ретінде қарастырылды. Сонымен қатар Қазақстан музейлерінің ресми сайттарында, архивтік қорларда және ғылыми кітапханаларда сақталған баспа және электронды нұсқадағы материалдар пайдаланылды.

Зерттеу барысында тарихи-генетикалық әдіс қолданылып, музейлік мерзімді басылымдардың пайда болуы мен даму эволюциясы талданды. Салыстырмалы-тарихи әдіс арқылы отандық музейлік журналдардың мазмұндық бағыты, құрылымдық ерекшеліктері мен ғылыми-әдістемелік деңгейі салыстырылды. Контент-талдау әдісі басылымдарда жарияланған материалдардың тақырыптық құрылымын, музей ісінің теориялық және практикалық мәселелерінің қамтылу дәрежесін анықтауға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар жүйелі талдау әдісі музейлік мерзімді басылымдарды музей ісінің дамуына ықпал ететін ғылыми коммуникация құралы ретінде қарастыруға негіз болды. Сандық әдістер арқылы жекелеген журналдарда жарияланған музей ісіне қатысты мақалалардың үлесі мен динамикасы анықталды. Зерттеу нәтижелерін интерпретациялау барысында дереккөздерді сыни тұрғыдан талдау қағидаттары сақталып, алынған мәліметтер музейтану ғылымының теориялық тұжырымдарымен сабақтастырылды.

Тірек сөздер: музей ісі, музеология, музейлік мерзімді басылымдар, ғылыми журналдар, музейлік коммуникация, музей тарихы, Қазақстан музейлері, ғылыми-әдістемелік басылымдар, музей тәжірибесі, мәдени мұра.

Сілтеме жасау үшін: Жолбарыс Н. Қазақстан музейлерінің мерзімді басылымдары: тарихы мен мазмұнына шолу // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 39-49 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.04

ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ МУЗЕЕВ КАЗАХСТАНА: ОБЗОР ИСТОРИИ И СОДЕРЖАНИЯ

Н. Жолбарыс

Национальный центральный музей Республики Казахстан

Аннотация. В статье комплексно рассматривается формирование и развитие периодических изданий в музейной сфере. Хронологические рамки исследования охватывают период с середины XIX века до первой четверти XXI века. С начала XX века анализируется вклад ведущих отраслевых журналов, издававшихся в странах Европы, США и в рамках международных музейных организаций, в развитие теории и практики музейного дела.

Особое внимание уделено истории музейных периодических изданий в Казахстане. Рассматриваются издания начиная с журнала «Qazaqstan ortalıq musejiniñ tili – Вестник Центрального музея Казахстана» (1930 г.), а также журналы и бюллетени региональных музеев в годы независимости: «Қазақстан музейлері – Музеи Казахстана», «Мәдени мұра», научно-практические и электронные издания последних лет. Анализируются тематические направления каждого издания, уровень научно-методической проработки и влияние на теорию и практику музейного дела.

Результаты исследования определяют роль музейных периодических изданий в развитии музейного дела в Казахстане, распространении профессионального опыта и формировании научной коммуникации. Кроме того, внимание уделено актуальным вопросам повышения качества отечественных музейных изданий, совершенствования системы рецензирования и доступности электронных версий.

Материалы и методы исследования. Основу исследования составляют отечественные и зарубежные музейные периодические издания, выходившие с середины XIX века до первой четверти XXI века. В частности, рассмотрены отраслевые журналы и бюллетени, издававшиеся в Европе, США и в рамках международных музейных организаций, а также периодические издания, посвященные музейной деятельности в Казахстане на раннем и последующем этапах. Использовались также печатные и электронные материалы, сохраненные на официальных сайтах музеев Казахстана, в архивных фондах и научных библиотеках.

При исследовании применялся историко-генетический метод для анализа возникновения и эволюции музейных периодических изданий. Сравнительно-исторический метод позволил сопоставить тематические направления, структурные особенности и научно-методический уровень отечественных музейных журналов. Метод контент-анализа обеспечил выявление тематической структуры публикаций и степени охвата теоретических и практических вопросов музейного дела.

Кроме того, системный анализ позволил рассматривать музейные периодические издания как инструмент научной коммуникации, способствующий развитию музейного дела. С помощью цифровых методов определялись доля и динамика публикаций, посвященных музейной деятельности в отдельных журналах. При интерпретации результатов исследования соблюдались принципы критического анализа источников, а полученные данные сопоставлялись с теоретическими положениями музейной науки.

Ключевые слова: музейное дело, музеология, музейные периодические издания, научные журналы, музейная коммуникация, история музеев, музеи Казахстана, научно-методические издания, музейная практика, культурное наследие.

Для цитирования: Жолбарыс Н. Периодические издания музеев Казахстана: обзор истории и содержания // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 39-49. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.04

PERIODICAL PUBLICATIONS OF MUSEUMS IN KAZAKHSTAN: AN OVERVIEW OF HISTORY AND CONTENT

N. Zholbarys

The National Central Museum of the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article provides a comprehensive examination of the formation and development of periodical publications in the museum field. The chronological scope of the study covers the period from the mid-19th century to the first quarter of the 21st century. From the early 20th century, the article highlights the contribution of leading specialized journals published in European countries, the United States, and within international museum organizations to the development of museum theory and practice.

A special focus is placed on the history of museum periodicals in Kazakhstan. The study examines publications starting with the journal «Qazaqstan ortalыq musejiniń tili – Bulletin of the Central Museum of Kazakhstan» (1930), as well as journals and bulletins of regional museums during the years of independence, including Museums of Kazakhstan – Қазақстан музейлері, Mädeni Mura, scientific-practical, and electronic publications of recent years. Each publication's thematic focus, scientific-methodological level, and impact on museum theory and practice are analyzed.

The study results define the role of museum periodicals in developing museum practice in Kazakhstan, disseminating professional experience, and fostering scientific communication. Additionally, attention is given to current issues such as improving the quality of domestic museum publications, enhancing the peer-review system, and ensuring accessibility of electronic versions.

Materials and Methods. The main material base of the study consists of domestic and foreign museum periodicals published from the mid-19th century to the first quarter of the 21st century. Specifically, specialized journals and bulletins issued in Europe, the United States, and by international museum organizations, as well as early and later domestic museum periodicals, were examined. Print and electronic materials available on the official websites of museums in Kazakhstan, archival collections, and scientific libraries were also utilized.

The historical-genetic method was applied to analyze the emergence and evolution of museum periodicals. The comparative-historical method allowed for comparing thematic directions, structural features, and the scientific-methodological level of domestic museum journals. Content analysis enabled the identification of the thematic structure of publications and the extent to which theoretical and practical museum issues were covered.

Furthermore, a systematic analysis allowed museum periodicals to be considered as tools of scientific communication contributing to the development of museum practice. Digital methods were used to determine the share and dynamics of museum-related articles in individual journals. During the interpretation of the results, principles of critical source analysis were maintained, and the data obtained were correlated with theoretical concepts in museology.

Keywords: museum studies, museology, museum periodicals, scientific journals, museum communication, museum history, museums of Kazakhstan, scientific-methodological publications, museum practice, cultural heritage.

For citation: Zholbarys N. Periodical publications of museums in Kazakhstan: an overview of history and content // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 39-49. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.04

Зерттеу нәтижелері мен талқылау. XIX ғасырдың ортасында Еуропада музей ісі мен гуманитарлық ғылымдардың дамуы жаңа ғылыми парадигмалармен тығыз байланысты болды. Сондықтан музей ісінің тарихындағы алғашқы мерзімді басылым туралы айтылғанда неміс филологы және тарихшысы, орта ғасыр әдебиеті жөніндегі маман Иоганн Георг Теодор фон Грассенің (1814-1885) есімі аталады.

Ғылыми қызметін орта ғасырдағы әдебиет тарихын зерттеуден бастаған фон Грассенің шығармашылық қызметі жолында 1850 жылдардан кейін музей ісі маңызды орын алды. 1848 жылы Дрездендегі Мюнцкабинеттің инспекторы, ал 1864-1882 жылдары Еуропадағы ең бай көркем-тарихи музейлердің бірі саналатын «Жасыл күмбездер» музейінің

басшылығында болуы фон Грассенің музей қызметінің мәні мен міндеттері, сондай-ақ музеологияны дербес ғылыми пән ретінде қарастыруына ықпал етті. Сөйтіп, ұзақ жылдар бойғы тәжірибесіне сүйене отырып, 1878 жылы фон Грассе арнайы ғылыми журналдың негізін қалады. Алғашқыда «Жалпы музеология және оған жақын ғылымдар журналы» деп аталған басылым кейін «Музеология және антиквариаттану, сондай-ақ оларға жақын ғылымдар журналы» деген атауға ие болды. Алғашқы нөмірі «Біз нені қалаймыз» атты бағдарламалық мақаламен ашылып, онда журналдың ғылыми бағыты мен мақсаттары айқындалды. Өкінішке қарай журнал 1885 жылы фон Грассе қайтыс болғаннан кейін шығуын тоқтатты. Атақты ғалым негізін қалаған журнал XIX ғасырдың соңында музеология ғылымының қалыптасуы мен дамуына елеулі үлес қосқан маңызды ғылыми коммуникация құралына айналған басылым ретінде тарихта қалды [Ананьев, 2018: 56-60].

Музей ісі тарихында мерзімді басылымдар шығару ісі XX ғасырдың басында қарқын алып, осы уақытқа дейін ерекше маңыз беріліп келеді. Еуропада Иоганн Георг Теодор фон Грассенің журналынан кейін 1890-1893 жылдары Францияда өнертанушы, Люксембург музейінің директоры Леонс Бенедит (1856-1925) пен сәндік-қолданбалы өнер саласының маманы Эдуард Гарнье (1840-1903) негізін қалаған «Музейлер бюллетені: Ай сайынғы журнал» («Bulletin des musées: revue mensuelle publiée sous le patronage de la Direction des beaux-arts et de la Direction des musées nationaux») жарық көрді. Осы басылымдардан кейін 1901 жылы Ұлыбританияның Museums Association ұйымы бүгінгі күнге дейін шығарып келе жатқан салалық ай сайынғы «Музей журналы» («Museums Journal») басылымын шығарып, 1905 жылы Дрезденде «Музей ісі. Қоғамдық және жеке коллекцияларды басқару мен техникасы туралы журнал» («Museumskunde. Zeitschrift für Verwaltung und Technik öffentlicher und privater Sammlungen»), Ұлыбританияның музейлер қауымдастығы «Музей бюллетені» (1918 жылдан «Музей ісі» («Museum Work») журналы, ССРО-да 1920-1924 жылдары «Қазанның музей хабаршысы» («Казанский музейный вестник») журналы мен 1931-1940 жылдары «Советтік музей» («Советский музей») журналы (1983 жылы қайта жаңғырған, қазіргі атауы «Мир музея»), Халықаралық музейлер бюросының 1927-1946 жылдары «Музейон: Музеографияға халықаралық шолу» («Museum: Revue Internationale de Muséographie») журналы (1947 жылдан бастап журнал бүгінгі күнге дейін «Музей интернэшнл» («Museum International» журналы), Германияда 1958 жылы «Жаңа музей ісі» («Neue Museumskunde»), АҚШ-та «Куратор: Музей журналы» («Curator: The Museum Journal»), 1953 жылы Загребте «Музеология» («Muzeologija») журналы, 1982 жылы «Музей менеджменті мен кураторлық қызметтің халықаралық журналы» («International Journal of Museum Management and Curatorship»), 1990 жылдан бері «Museum Management and Curatorship»), Ұлыбританияның Лестер университетінің Музейлік зерттеулер мектебі жанынан 2003 жылдан бері «Музей және қоғам» («Museum and Society») журналы, Бразилияның Рио-де-Жанейро университетінде 2008 жылдан бастап «Музеология және мұра» («Revista Museologia e Patrimônio») журналы, Ресейдің Санкт-Петербург мемлекеттік университетінде 2010 жылдан «Музеология мәселелері» («The Problems of Museology») журналы шыға бастады [Ананьев, 2013: 11-13].

Музеологияда мерзімді басылымдар музей ісін жүйелі түрде дамытудың маңызды құралдарының бірі болып саналады. XIX-XX ғасырларда Еуропа елдерінде музей журналдары тек жаңалықтар мен ақпарат қана бермей, музей теориясы мен практикасындағы жаңа бағыттарды қалыптастыруға да ықпал етті. Мысалы, Германиядағы «Museumskunde», Ұлыбританиядағы «Museum Work» және «Museums Journal», Франциядағы «Bulletin des musées» журналдары музей қызметкерлерінің кәсіби тәжірибесін таратуға, халықаралық байланыстарды нығайтуға және музей ісіндегі стандарттарды қалыптастыруға бағытталған.

Жоғарыда келтірілген музеологиялық басылымдардың атауларының өзгеруі мен кейбір уақытта шықпай қалғанын есептемегенде музей ісі дамыған елдерде музеологиялық басылымдардың жүйелі түрде басылып келе жатқанын көруге болады. Кейбірінің тарихы 120 жылдан асады. Осы тұста музей ісінің тарихы 200 жылға жуықтайтын Қазақстандағы музеологиялық басылымдардың тарихы мен мазмұны және елдегі музей ісінің дамуындағы рөліне қатысты мәселелерді қарастыру маңызды болып отыр.

Қазақстан музей ісінің тарихындағы алғашқы басылым 1930 жылы «Qazaqstan ortalıq musejiniñ tili» - «Вестник Центрального музея Казакстана» атауымен Бүкілқазақстандық

бірінші өлкетанушылар съезінің қарсаңында Қызылорда қаласында жарық көрді. Бұл басылымның 1000 данамен 1 саны ғана шыққан. Атауы қазақ және орыс тілінде болғанымен журналдың ішіндегі барлық материал орыс тілінде жазылды. Басылымға «№1» деп реттік санын қоюына қарағанда тұрақты түрде шығарып отыруды жоспарлағаны байқалады. Оның әрі қарай шықпау себебіне қатысты деректер кездеспейді. Мазмұны 4 бөлімге бөлініп, 1-бөлімде Қазақстан музейлерінің міндеттері мен экспедициялық жұмыстары, Орталық музейдің геологиялық бөлімінің мәселелері, Қазақстан кітап палатасы мен Орталық архив бюросының өлкетануды зерттеудегі рөліне қатысты материалдар жарияланған. Ал 2-бөлімде 1921 жылғы Алматыдағы сел көшкіні, Семей өңіріне жасалған фенологиялық барлау жұмыстары, қазіргі Атырау өңіріндегі кеміргіштер туралы жазбалар жарияланған. Басылымның 3-бөлімінде Қазақстанның алдағы уақыттағы археологиялық зерттеулердегі міндеті, Ақмола округінің материалдық мәдени ескерткіштері, өрмекшілерді жинауға арналған нұсқаулық, бейіттерге экскурсия туралы материалдар, парсы және өзбек халқының мәдениетіне де қатысты мақалалар берілген. Соңғы 4-бөлімі ресми құжаттарға арналған. Атап айтқанда, Қазақ ССР Халық Комиссарлары Кеңесінің Қазақстандағы табиғатты, көне ескерткіштер мен өнерді қорғау жөніндегі жергілікті ведомствоаралық комиссиялар туралы қаулысын қолдану жөніндегі нұсқаулық, Қазақстанның табиғатты, көне ескерткіштер мен өнерді қорғау жөніндегі комитеті туралы ереже, Қазақ ССР Халық Комиссарлары Кеңесі хаттамасынан үзінділер, Қазақстан халық ағарту комиссариатының ғылыми-әдістемелік кеңесінің Қазақстан музейлеріне үндеуі, Қазақстанның Орталық музейінің өлкенің музей-өлкетану ұйымдарына үндеуі, Орталық музейдің өз тілшілеріне үндеуі тәрізді ресми ақпараттар жарияланған [Вестник Центрального музея Казакстана, 1930].

Материалдардың арасында музейлерге нақты әдістемелік тұрғыдан көмек болатын жариялымдар сирек кездеседі. Басылымның мазмұнында өлкетану жұмыстарына назар аударылып, басым бөлігі тарихи-өлкетанушылық деректерді қамтиды. Мазмұнының осылайша қалыптастырылуына Бүкілқазақстандық бірінші өлкетанушылар съезінің қарсаңында шығуы себеп болған деп қорытынды жасауға болады.

«Qazaqstan ortalıq musejiniñ tili» – «Вестник Центрального музея Казакстана» басылымынан кейін ұзақ жылдар бойы Қазақстан музейлеріне арналған журнал немесе газет болмады.

Осы уақытта ССРО көлемінде 1931-1940 жылдары «Советский музей» журналы жарыққа шығып тұрды. Сол кездегі жаппай қуғын-сүргінге аталған журнал мен оның алғашқы бас редакторы Иван Луппол (1896-1943) да ілігіп, 1940 жылы сотталып, 1943 жылы лагерьде қайтыс болды. И.Луппол сотталғаннан кейін журнал да жабылды [Форминская, 2025: <https://xn--e1adcpbxw2h.xn--p1ai/tpost/m3fvm47cx1-muzeevedenie-vsssr-nachalo>]. Осы оқиғадан кейін ССРО және оның құрамында болған Қазақстанның музейлеріне де кәсіби журналдың жетіспеушілігі байқалды. Арада 40 жылдан астам уақыт өткен соң, 1983 жылы «Советский музей» журналы қайта жарық көріп, ССРО-дағы музейлерге таратыла бастады. Аталған журнал Қазақстандағы ірі музейлерге ғана жетті. Аудандық немесе шағын қалалардағы музейлер музей ісіне арналған кәсіби мерзімді баспасөзге мүлде қолжеткізе алмады.

1990 жылдардың соңына қарай музей ісіне арналған конференциялар мен ресми жиындарда Қазақстанның музей ісіне арналған жеке басылымының болуы керектігі туралы мәселе көтеріле бастады. Мәселен, 1998 жылы Алматыдағы ҚР Мемлекеттік орталық музейі (қазіргі ҚР Ұлттық орталық музейі) ұйымдастырған «Отан тарихының негізгі кезеңдерін музей экспозицияларында көрсету проблемасы» атты I республикалық ғылыми-практикалық конференциясына қатысушылар салалық министрлікке 18 тармақтан тұратын ұсыныс жолдаған. Ұсыныстардың арасында 4-ретпен «Музей жаршысы-Музейный вестник» атаумен қазақ және орыс тілдерінде журнал немесе бюллетень шығарылсын» деген жолдар кездеседі [Мақанов, 2002; 14]. Аталған ұсыныс арада 4 жылдан соң ғана 2002 жылғы 17-20 наурыз аралығында Түркістан қаласында өткен «Қазақстандағы музей ісінің өзекті мәселелері: тәжірибе және перспективалар» атты II республикалық ғылыми-практикалық конференциясы кезінде шешімін тапқан. Жаңадан ашылатын журналдың құрылтайшысы ретінде ҚР Президенттік мәдени орталығы бекітіліп, сол жылғы 5 желтоқсанда «*Қазақстан музейлері – Музеи Казахстана*» журналы жарыққа шықты [Шәкен, 2024; 108]. Журналдың алғашқы

саны «Қазақстандағы музей ісінің өзекті мәселелері: тәжірибе және перспективалар» атты II республикалық ғылыми-практикалық конференциясының материалдарына арналды. Бас редактор болып ҚР Президенттік мәдени орталығының директоры Ұлықбек Шарахынұлы Ибрагимов бекітілді.

Журнал «Жобалар, ойлар, тәжірибелер», «Археологиялық экспедициялар зерттеулерінен», «Музей өмірі», «Хабар, жарнама» тәрізді бөлімдерден тұрды. Мазмұны жағынан алғашқы жылдары журналда жарияланған материалдар ақпараттық, танымдық, тарихи-биографиялық сипатта болды. Әдістемелік сипаттағы материалдар сирек кездеседі. 2006 жылы журналдың атауы «Мәдени мұра» деп ауыстырылып, негізгі көздеген ғылыми-әдістемелік бағытынан мүлде ауытқып, жалпы тарихи-мәдени, рухани мұраны насихаттайтын журналға айналды. Мысалы, «Мәдени мұра» журналының 2009 жылғы №6 (27) санында журналда жарияланған 22 мақаланың 2-еуі ғана музей ісі тақырыбына арналған. Атап айтқанда, Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейінің директоры Күланда Темірғалиеваның авторлығымен шыққан «Научное исследование и внедрение инноваций в музейную практику» мақаласы мен Бибінұр Санақұлованың «Қайта жаңғырған қасиетті жәдігер» мақаласы. Журналдың осы номерінде арглабин препараты туралы 7 беттік, Қарағанды облысындағы кеншілер туралы 5 беттік және Қарағандыдағы білім ошақтарының тыныс-тіршілігі туралы өзге де мақалалардың жариялануы журналдың осы номерлердегі миссиясының орындалмағанын көрсетеді.

Аталған журнал 2014 жылы ҚР Ұлттық музейіне беріліп, 2020 жылдан бастап ғылыми журналға айналды. Журнал кейіннен «Мәдени мұра» – «Культурное наследие» – «Cultural heritage» деген үш тілдегі атаумен шыға бастады. Журналдың тақырыптық бағыттары қатарында тарих, археология, этнография, антропология, музейтану, ескерткіштерді қорғау, материалдық емес мәдени мұра, түркология, пәнаралық байланыстар бар. Ғылыми журналға айналған уақыттан бері 2025 жылдың соңына дейін журналдың 24 номері жарыққан шыққан. Журналдың 2020 жылғы номерлерінде музей ісіне қатысты 9 мақала, 2021 жылғы номерлерінде 3 мақала, 2022 жылғы номерлерінде 5 мақала, 2023 жылғы номерлерінде 3 мақала, 2024 жылғы номерлерінде 3 мақала, 2025 жылғы номерлерінде 3 мақала жарияланған. Мақалалардың басым бөлігінің сипаты ақпараттық, танымдық болып келеді. Кейбір номерлеріндегі мақалаларда «музей» сөзі болғандықтан «Музей ісі» айдарына енгізгені байқалады. Мысалы, 2021 жылғы №2 санындағы 140-144 беттеріндегі мақаланы «Музей ісі» айдарынан гөрі исламтану тақырыбындағы айдарларға орналастырған жөн еді. Ал 2022 жылғы №1 санында жарияланған «Тарихи мұраны ұлықтаған жоба» атты мақала мазмұны жағынан сапалы болғанымен, мақаланың атауы ғылыми журналдың деңгейіне сай келмейді. Журналдың 2020-2022 жылдары шығарылған номерлеріндегі музей ісіне қатысты мақалаларды рецензиялау жұмыстарының әлсіз болғаны байқалады.

Ал 2023-2025 жылдары журналдың мазмұны күшейіп, кәсіби ортада жоғары бағаланды. Нәтижесінде журнал Қазақстан Республикасы Ғылым және білім министрлігі Ғылым және білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2024 жылғы 12 шілдедегі № 603 бұйрығының 2-қосымшасына сәйкес, 2025 жылғы қазан айынан бастап, археология, этнология, тарих, музей ісі ғылыми бағыттары бойынша ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін 2-тізім бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енді.

«Қазақстан музейлері – Музеи Казахстана» журналынан кейін өңірлердегі музейлердің де жанынан музейлік мерзімді басылымдар шыға бастады. Облыстардағы музейлердің ішінен алғашқы болып, өзінің жеке басылымын жарыққан шығарған – Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі.

Музейдің сол кездегі директоры Еркін Құрманбековтің басшылығымен 2005 жылы «**Музей жаршысы**» атты облыстық басылым жарық көрді. Журнал 2005-2006 жылдары 15-19 беттен тұрса, 2007 жылдан 2010 жылға дейін журналға шыққан материалдар 29-30 бетті құрады.

Журналда 2004-2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» бағдарламасының бірінші, сосын екінші кезеңдері бойынша жүргізілген жұмыстар, музейде ұйымдастырылып өткізілген шаралар туралы, яғни шара атауы, мақсаты, кімдер қатысты, қандай деректер

айтты, шара барысында қанша жәдігер музей қорына түсті, қысқаша мәлімет ретінде жарияланған. Сонымен қатар музейлік шараларды дайындауда қойылатын талаптар берілді, яғни кездесу немесе кешті өткізу үшін қандай жұмыстар жасалады, ұйымдастыру жұмыстарының бағыттары нақтыланып көрсетілді. Сонымен қатар, аудандық музейлерге іссапарлар, облыстық музей қызметкерлері жүргізген тексеру жұмыстарының қорытындылары жарияланды. Журналда музей қорындағы заттарды сақтау, оны құжаттау жөнінде әдістемелік кеңестер жарияланды. Археологиялық қазба жұмыстары қай жерлерде жүргізілді, мақсаты, табылған жәдігерлер туралы толық деректер келтірілген.

Музейдегі қор жұмыстарын дұрыс, талапқа сай жүргізуге көмек ретінде Ғылыми сипаттама карточкасының музейдің бас қор сақтаушысы Шәйзада Мұқашева толтырған үлгісі ұсынылған. Музей қызметкеріне әдістемелік көмек ретінде музей қорына келіп түскен заттарды есепке алу жүйесі, дәріс оқуға жолдама үлгісі, аудандық музей қызметкерлерінің Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінде іс-тәжірибеден өту кестесі, мекемелерде, оқу орындарында, ашылған қоғамдық музейлердің тізімдері, тақырыптық-құрылымдық экспозициялық жоспарлар жасауға арналған әдістемелік нұсқау, музейдің ғылыми қызметкері Рысты Досова дайындаған «Тыңға 50 жыл» көрмесінің тақырыптық-құрылымдық жоспары мен көрменің экспозициялық жоспары жарияланды. Жыл аяғындағы санында музейдің ғылыми кітапханасы туралы деректер беріліп, оған түскен кітаптарға қысқаша шолу жасалып отырды [Сарыбай, 2020: <https://kazmuseum.kz/muzeologiya-m-seleleri/item/1984-mujej-zharshysy-adistemelik-zhurnaly-tarikhy>]. Журнал 2010 жылы жауапты құрастырушы, музей қызметкері Алмагүл Сарыбайдың музейдің басқа бөліміндегі қызметке ауысуына байланысты шығуын тоқтатқан.

Арада 13 жыл өткен соң музей басшылығы «Музей жаршысы» журналын қайта қолға алып, 2023 жылы Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің директоры Мейрам Дүйсенғалидың бас редакторлығымен қайта жарыққа шықты [Музей жаршысы, 2023: 2]. Қайта жаңғырған басылымның мазмұны күшейіп, редакциялық кеңеске ғылыми дәрежесі бар ғалымдар тартылды. Журнал «Археология мәселелері», «Музей коллекциялары», «Музей ісі», «Өлкетану», «Тұлғалар», «Ескерткіштер, туризм», «Оқиғалар» тәрізді бөлімдерге бөлініп, әр номерінде 30 шақты мақаладан жарияланып келеді. Оның ішінде музей ісінің теориялық-практикалық мәселелеріне арналған мақалалардың саны 10-нан асады. Қазақстандағы өзге музейлік басылымдарымен салыстырғанда Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің «Музей жаршысы» басылымы музей ісінің теориясы мен практикасына қатысты жиі мақала жариялайтын басылым екенін байқауға болады.

Отандық музейлік басылымдардың қатарындағы үшінші басылым – **«Мирас» журналы**. Аталған журнал Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті музейінің құрылтайшылығымен 2007-2022 жылдар аралығында жылына төрт рет тұрақты түрде жарық көріп отырды.

Басылым беттерінде қоғам қайраткерлері мен музейдің ғылыми қызметкерлері дайындаған мақалалар жарияланды. Жарияланымдардың мазмұны қоғамдық, әлеуметтік және экономикалық салалардағы өзекті мәселелерді талдауға бағытталды. «Мирас» журналының Қазақстандағы өзге музейлік басылымдардан басты ерекшелігі – әрбір санының белгілі бір тақырыптық бағыт аясында шығарылуы. Мәселен, 2016 жылғы №4 саны «Рухани құндылықтар – мәдени болмыстың қайнар көзі» тақырыбына арналса, 2017 жылғы №1 саны «Ұлтаралық татулық – Қазақстан халқы бірлігінің негізі» тақырыбында жарық көрді [Мирас, 2025: <https://tinyurl.com/h3n74tb8>].

Журнал материалдарының едәуір бөлігі Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың өмірі мен саяси қызметін зерделеуге арналған. Атап айтқанда, Нұрсұлтан Әбішұлының жастық Museum шағы, саяси мансаптық жолы, дипломатиялық қызметі және халықаралық қауымдастықтағы рөліне қатысты мақалалар жарияланды. Бұл жарияланымдардың басым бөлігі Тұңғыш Президент музейінің қорында сақталған фотосуреттер мен заттай деректер негізінде ұсынылып, тарихи тұлғаның қызметі музейлік дереккөздер призмасы арқылы талданды.

Музейлік басылымдардың қатарын толықтыруда Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық қорық-музейінің алар орны ерекше. Музей-қорық тарапынан 2010 жылы **«Абай музейінің хабаршысы» журналы** шыға бастады.

Журналдың негізгі тақырыптық бағыттары ретінде әдебиеттану, философия, тарих салаларының өзекті тақырыптары, абайтану, шәкәрімтану, әуезовтану, алаштану тәрізді музей-қорықтың бейініне сәйкес келетін тақырыптар таңдалды. 2010-2025 жылдар аралығында журналдың 34 номері жарық көрген [Абайдың музей-қорығының ресми сайты, 2025: <https://abai-museum.kz/zhurnal/>]. Журнал архивтеріне назар аударғанда жылына 4 рет шығатын номерлер біріктіріліп, 1-2 немесе 3-4 номерлер бір журнал ретінде басылғанын байқауға болады. Мысалы, 2025 жылға арналған 1-2 номерлерді біріктіріп, Абайдың 185 жылдығына арналған ғылыми конференцияның материалдарын жарияласа, осы жылғы 3-4 номер біріктіріліп, «Заманауи музейтану: цифрландыру, қолжетімділік және тұрақты даму» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары жарияланған. Журнал өзінің негізгі миссиясы – абайтану бағытындағы зерттеулер мен Абай музейінің қызметін бір арнада тоғыстыруды мүмкіндігінше атқарып отырған басылым ретінде қызмет етіп келеді.

Сонымен қатар, аталған музей-қорық 2012-2015 жылдар аралығында «Асыл мұра» газетін де жарыққа шығарды. Газет музей-қорықтың тыныс-тіршілігі туралы айына 1 рет, кейде 2 айда 1 рет хабар таратып тұрды.

Қазақстандағы музейлік басылымдардың қатарын 2014 жылы «Атамекен – Қазақстан картасы» этномемориалдық кешені шығарған **«ІСОМ Қазақстан. Қазақстан музейлерінің мұрасы» журналы** толықтырды [Журнал о музеях Казахстана презентовали в Астане, 2014 : <https://kaztag.kz/ru/news/zhurnal-o-muzeyakh-kazakhstan-prezentovali-v-astane>]. Журнал Астана қаласы әкімдігі Мәдениет басқармасының қаржылай қолдауымен 2014-2017 жылдары шығып тұрды. Журналда Астана қаласының мәдени өмірі, музейлер мен галереялардың афишалары, мәдениет саласындағы танымал тұлғалардың сұхбаттары, жаңадан ашылған музейлер мен көрмелер жайлы ақпараттық хабарламалар жарияланып отырды. Мазмұны жағынан ақпараттық-танымдық сипатта болды.

Жоғарыда аталған журналдардың қатарына 2016 жылы музей жанынан газет шығару тәжірибесі де қолға алынды. «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі шығарған **«Ясауи мұрасы» газеті** айына 1 рет 2000 данамен шығып тұрды. Газеттің жалпы саны 42 номері жарық көрді. Газет мазмұнын музей-қорық қызметкерлері өздері қалыптастырды. Газетте танымдық мақалалар, өткізілген іс-шаралар туралы хабарламалар, сұхбаттар, құттықтаулар, «Сіз білесіз бе?» айдары, кесенде жерленген тарихи тұлғалар туралы деректер, хабарламалар жарияланады. Сонымен қатар Түркістан аумағындағы 100-ден астам тарихи-мәдени нысан мен музей-қорықтың қорында сақталған 24 мыңнан астам музейлік заттарға қатысты түрлі тақырыптағы мақалалар тұрақты түрде жарық көреді. [Байболов, 2021: 368]. Газет 2022 жылы шығуын тоқтатты.

Музейлердің басым бөлігі журнал шығарса, енді кейбірі газет шығаруды қолға алған тұста Г.Н. Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейі 2017 жылы **«Музей альманахын»** шығаруды жүзеге асырды. Жылына 2 рет шығатын электронды альманах шығару идеясы музейдің сол кездегі директоры Гүлнар Нұрахметоваға тиесілі. Альманахтың барлық номері музейдің ресми сайтына жүктелген. 2017-2025 жылдар аралығында басылымның 19 номері жарыққа шыққан [Г.Н. Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейінің ресми сайты, 2025: <https://pavlkrainmuz.kz/kz/infocenter/muzejnyj-almanakh.html>]. Иллюстрациялы басылымның мазмұнын Павлодар қаласы мен өңір тарихы, облыстың мәдени өмірі, музей коллекцияларының насихаты, музейлік іс-шаралардың ақпараты тәрізді материалдар құрайды. Басылымда «Өлкетану», «Музей коллекциялары: зерттеу, жинақтау және сақтау мәселелері», «Мәдени мұра», «Музей өмірі», «Музей және тұлға» тәрізді бөлімдер бар. «Музей альманахы» кәсіби ортаға ғана емес, өңірдің мәдени өміріне қызығушылық танытатын оқырмандарға да арналған.

Музей ісіне арналған басылым шығару ісінде ҚР Ұлттық орталық музейі айрықша орын алды. Музей тарапынан 2023 жылы **«Museum.kz» ғылыми-практикалық журналы** жарыққа шықты. Журналдың бас редакторы болып, музейдің сол тұстағы директоры Рашида Харипова тағайындалды. Ал 2025 жылғы 1-номерден бастап, тарихшы-ғалым Нұрлан Атығай бас редактордың қызметін атқарып келеді. Осы уақыт аралығында 4 реттік кезектілікпен журналдың 11 номері жарияланды (2025 жылғы 1 желтоқсандағы дерек).

Көрсетілген 11 номердегі музей ісіне тікелей қатысты мақалалардың үлесі 44%-тен асады [Museum.kz : <https://journal-museum.kz/index.php/muzkz>]. Музей ісіне арналған мақалалардың басым бөлігін музейлердің қорындағы заттарды атрибуциялау мәселелері, музей экспозициясын құрудағы әр музейдің жекеленген тәжірибелері, музей ісіне жаңа технологияларды енгізу, музей педагогикасы тақырыптарындағы материалдар құрайды. Қазақстандық өзге музейлік басылымдарға қарағанда «Museum.kz» ғылыми-практикалық журналындағы авторлардың географиясы да ауқымды. Атап айтқанда, Қырғыз Республикасы, Өзбекстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Украина, Қытай, Түркия, Мажарстан, Израиль, Америка құрама штаттары және т.б елдердің музейтанушылары, этнографтары мен археологтары журналдың авторлары қатарынан табылады. Шетелдік ғалымдардың мақалаларының жиі жариялануына музейдің ұзақ жылдар бойғы халықаралық музейлік-ғылыми ортада қалыптасқан беделі мен журналдың үш тілде шығуы және редакция ұжымының шетел ғалымдарымен тұрақты кәсіби байланыс орнатуы себеп болып отыр.

2025 жылы Қазақстан музейлері басылымдарының қатары ҚР Ұлттық музейінің *«Музей әлемі» журналымен* толықты. Журналдың бас редакторы ретінде алғашқы номерінде музей директоры, тарих ғылымдарының кандидаты Берік Әбдіғалиұлы көрсетілсе, 2-номерден бастап, бас редактор ретінде Айгүл Айтмуханова көрсетілген. Журнал жылына 4 реттік кезектілікпен шығады [Музей әлемі, 2025: 1,2]. Жыл басынан бері журналдың 4 номері жарық көрді. Журналдағы материалдардың мазмұны ақпараттық-танымдық ақпараттардан тұрады. Музей қызметкерлерінің естеліктері, жәдігерлер мен музей заттарының тарихын жариялауды жолға қойып келе жатқаны байқалады.

Музей-қорықтардың ішінен 2025 жылы мерзімді басылымын шығарған «Таңбалы» мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи музей-қорығы болды. Ғылыми журнал ретінде *«Таңбалы» мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи музей-қорығы бюллетені* деген атаумен музейдің ресми сайты арқылы 2025 жылғы қазан айында 1-номері көпшілікке ұсынылған басылымның жауапты редакторы – музей-қорықтың директоры Бибігүл Дандығараева. Бюллетеннің алғашқы санында «Таңбалы археологиялық ландшафты петроглифтерінің» ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енгізілуінің 20 жылдығына (2004) арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік семинар материалдары жарияланған. Сонымен қатар басылымда 2024 жылы Алматы облысы аумағындағы Алмалы және Қоғалы аңғарларында орналасқан ескерткіштер кешенінде «Таңбалы» музей-қорығының тарихи-археологиялық кешенді экспедициясы (халықаралық қатысумен) жүргізген далалық зерттеулердің нәтижелері ұсынылған. «Музей ісі» бөлімі музей-қорық қоры материалдарына арналған жарияланымдарды қамтиды [Таңбалы мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи музей-қорығының ресми сайты, 2025: <https://tanbaly.kz/kz/nauchnye-publikatsii/>]. «Таңбалы» мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи музей-қорығы бюллетенінің жарық көруі музей-қорықтың ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелерін жүйелі түрде жариялауға бағытталған қадамы деуге болады. Бұл басылым музей-қорықтың ғылыми-көпшілік ортада таныла түсуіне үлес қосары анық.

Қорытынды. XIX ғасырдың ортасынан бастап Еуропада жарық көрген алғашқы музейлік журналдар музей қызметінің теориялық негіздерін қалыптастыруға, практикалық тәжірибені жүйелеуге және кәсіби ғылыми коммуникация алаңын құруға елеулі үлес қосты. Бұл үрдіс кейіннен Қазақстандағы музейлік мерзімді басылымдардың пайда болуына және отандық музеологияның институционалдық тұрғыдан дамуына негіз болды.

Қазақстандағы музейлік басылымдардың эволюциясы елдегі тарихи-саяси жағдайлармен және мәдени саясаттың басымдықтарымен тығыз байланысты. Советтік кезеңде кәсіби салалық журналдардың жетіспеушілігі музей ісінің ғылыми-әдістемелік тұрғыдан шектелуіне әсер етсе, тәуелсіздік жылдарынан бастап музейлер жанынан журналдар, бюллетеньдер мен электронды басылымдар шығару үрдісі айтарлықтай жанданды. Алайда қазіргі кезеңде музейлік мерзімді басылымдардың ғылыми сапасын арттыру мақсатында бірқатар жүйелі мәселелерді шешу қажеттілігі туындап отыр. Атап айтқанда, жарияланымдарды сараптаудың негізгі тетігі ретінде рецензиялау институтын күшейту, жекелеген авторлар мақалаларының бірнеше басылымда қайталанып жариялануына жол бермеу үшін антиплагиаттық тексеруді міндетті талап ретінде енгізу, сондай-ақ кейбір журналдардың мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралы ретінде тіркелмеуіне

байланысты оларды қолданыстағы заңнама талаптарына сай ресми есепке алу да өзекті болып табылады.

Сонымен қатар музейлік мерзімді басылымдардың сапасын арттыру үшін редакциялық алқалар құрамына музей ісінің тарихы, теориясы мен практикасын терең меңгерген, ғылыми-зерттеуге шынайы қызығушылық танытатын білікті мамандарды тарту маңызды. Басылымдарда музей ісінің теориялық және қолданбалы мәселелеріне арналған мақалалардың үлесін арттыру қажеттілігі сезіледі. Журналдардың қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында ресми сайты жоқ басылымдардың электронды нұсқаларын құрылтайшы музейдің ресми интернет-ресурстарында тұрақты түрде жариялап отыру қажет. Сонымен бірге жарияланымдарға DOI нөмірін беру тәжірибесін енгізу музейлік журналдардың ғылыми дәйексөз алу көрсеткіштерін арттырып, олардың халықаралық ғылыми кеңістікке интеграциялануына мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық музей-қорығы [Электронды ресурс]. Қолжетімді режим: <https://abai-museum.kz/zhurnal/> (қаралған күні: 05.12.2025).

Ананьев В. Г. История зарубежной музеологии: Идеи, люди, институты. Москва: Памятники исторической мысли, 2018. 392 с.

Ананьев В. Г. Национальные и международные музейные организации: учебно-методическое пособие. Санкт-Петербург, 2013. 140 с.

Байболов Б. Ясауи мұрасы. // Әзірет-Сұлтан энциклопедиясы/Бас ред. Н. Ахметжанов. Алматы: Алтын кітап, 2021. 384 с.

Вестник Центрального музея Казахстана. №1. Алма-Ата: Казиздат. 1930. 123 б.

Музей әлемі. №1–4. Астана: Астана қаласының жас мүгедектері баспасы, 2025.

Музей жаршысы. №2. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі журналы. 106 б.

Маканов Ж. О проблемах и перспективах музейного дела в Республике Казахстан // Қазақстан музейлері – Музеи Казахстана, 2002. 96 б.

Мирас. Н. В. Гоголь атындағы Қарағанды облыстық әмбебап ғылыми кітапханасы [Электронды ресурс]. 2025. Қолжетімді режим: <https://tinyurl.com/h3n74tb8> (қаралған күні: 04.12.2025).

Museum.kz [Электронды ресурс]. 2025. Қолжетімді режим: <https://journal-museum.kz/index.php/muzkz> (қаралған күні: 07.12.2025).

Сарыбай А. «Музей жаршысы» әдістемелік журналының тарихы [Электронды ресурс]. Қолжетімді режим: <https://kazmuseum.kz/muzeologiya-m-seleleri/item/1984-muzej-zharshysy-adistemelik-zhurnaly-tarikhy> (қаралған күні: 04.12.2025).

Шәкен Т. С. Қазақтың музей ісіне арналған тұңғыш кәсіби журналы туралы // Музей аңызы жобасының материалдар жинағы /Редакциясын басқарған Жолбарыс Н. Астана, 2024. 180 с.

Журнал о музеях Казахстана презентовали в Астане [Электронды ресурс]. Қолжетімді режим: <https://kaztag.kz/ru/news/zhurnal-o-muzeyakh-kazakhstan-prezentovali-v-astane> (қаралған күні: 06.12.2025).

Танбалы мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи музей-қорығы [Электронды ресурс]. 2025. Қолжетімді режим: <https://tanbaly.kz/kz/nauchnye-publikatsii/> (қаралған күні: 08.12.2025).

Г.Н. Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейі [Электронды ресурс]. Қолжетімді режим: <https://pavlkraimuz.kz/kz/infocenter/muzejnyj-almanakh.html> (қаралған күні: 06.12.2025).

Форминская П. Музееведение в СССР: начало [Электронды ресурс]. Қолжетімді режим: <https://xn--e1adcpbxw2h.xn--p1ai/tpost/m3fvm47cx1-muzeevedenie-vsssr-nachalo> (қаралған күні: 01.12.2025).

REFERENCES

Abaidyn «Zhidebai-Borili» memlekettik tarihi-madeni zhane adebi-memorialdykh muzei-khorygy [Elektrondy resurs]. Kholzhetimdi rezhim: <https://abai-museum.kz/zhurnal/> (qaralghan kuni: 05.12.2025). (In Kazakh)

Ananov V. G. Istoriya zarubezhnoi muzeologii: Idei, lyudi, instituty. Moskva: Pamyatniki istoricheskoi mysli, 2018. 392 s. (In Russian)

Ananov V. G. Natsionalnye i mezhdunarodnye muzeinye organizatsii: Uchebno-metodicheskoe posobie. Sankt-Peterburg, 2013. 140 s. (In Russian)

Baibolov B. Yasau murasy // Aziret-Sultan entsiklopediyasy / Bas red. N. Ahmetzhanov. Almaty: Altyn kitap, 2021. 384 s. (In Kazakh)

Vestnik Tsentralnogo muzeya Kazakhstana. №1. Alma-Ata: Kazizdat. 1930. 123 b.

Muzei alemi. #1–4. Astana: Astana khalasynyn zhas mugedekteri baspasy, 2025. (In Kazakh)

Muzei zharshysy. №2. Akhtobe oblystykh tarihi-olketanu muzeyi. (In Kazakh)

Makanov J. O problemah i perspektivah muzeinogo dela v Respublike Kazakhstan // Khazakhstan muzeileri – Muzei Kazakhstana, 96, 2002. (In Russian)

Miras. N. V. Gogol atyndagy Karagandy oblystykh ambeap gylymi kitaphanasy [Elektrondy resurs]. 2025. Kholzhetimdi rezhim: <https://tinyurl.com/h3n74tb8> (kzaralkzan kuni: 04.12.2025). (In Kazakh)

Museum.kz [Elektrondy resurs]. 2025. Kholzhetimdi rezhim: <https://journal-museum.kz/index.php/muzkz> (kharalkhan kuni: 07.12.2025). (In Kazakh)

Sarybai A. Muzei zharshysy adistemelik zhurnalynyn tarihy [Elektrondy resurs]. Kholzhetimdi rezhim: <https://kazmuseum.kz/muzeologiya-m-seleleri/item/1984-muzej-zharshysy-adistemelik-zhurnaly-tarikhy> (kzaralkzan kuni: 04.12.2025). (In Kazakh)

Shaken T. S. Khazakhtyn muzei isine arnalgan tungysh kasibi zhurnaly turaly // Muzei anyzy zhasynyn materialdar zhinagy / Redaktsiyasyn baskhargan Zholbarys N. Astana, 2024. 180 s. (In Kazakh)

Zhurnal o muzeyah Kazakhstana prezentovali v Astane [Elektrondy resurs]. Kholzhetimdi rezhim: <https://kaztag.kz/ru/news/zhurnal-o-muzeyakh-kazakhstan-prezentovali-v-astane> (kharalghan kuni: 06.12.2025). (In Russian)

Tanbaly memlekettik tarihi-madeni zhane tabigi muzei-khorygy [Elektrondy resurs]. 2025. Kholzhetimdi rezhim: <https://tanbaly.kz/kz/nauchnye-publikatsii/> (kharalghan kuni: 08.12.2025). (In Kazakh)

G.N. Potanin atyndagy Pavlodar oblystykh tarihi-olketanu muzeyi [Elektrondy resurs]. Kholzhetimdi rezhim: <https://pavlkraimuz.kz/kz/infocenter/muzejnyj-almanakh.html> (kharalghan kuni: 06.12.2025). (In Kazakh)

Forminskaya P. Muzeevedenie v SSSR: nachalo [Elektrondy resurs]. Kholzhetimdi rezhim: <https://xn--e1adcpbxw2h.xn--p1ai/tpost/m3fvm47cx1-muzeevedenie-vsssr-nachalo> (kharalghan kuni: 01.12.2025). (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Жолбарыс Нұрсерік – ҚР Ұлттық Орталық музейінің қызметкері, музейтанушы (050051 Алматы қаласы, Самал-1, 44, Қазақстан). E-mail: zholbarysnurserik@gmail.com

Информация об авторе: Жолбарыс Нурсерик – сотрудник Национального центрального музея Республики Казахстан, музейный исследователь (050051, г. Алматы, Самал-1, 44, Казахстан). E-mail: zholbarysnurserik@gmail.com

Author information: Zholbarys Nurserik – staff member of the National Central Museum of the Republic of Kazakhstan, museologist (050051, Almaty, Samal-1, 44, Kazakhstan). E-mail: zholbarysnurserik@gmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 05.12.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 12.12.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 21.12.2025.

УДК 930.2(574) «12-13»

НОВОЕ В НУМИЗМАТИКЕ ДЖУЧИДСКОГО ХОРЕЗМА XIII-XIV ВВ.**П.Н. Петров¹, К.К. Усипбеков², К.М. Богенбаев²**¹Национальный государственный музей РК (Казахстан)²Краевед РК (Казахстан)

Аннотация. Целью настоящей статьи является введение в научный оборот монет Хорезма XIII века, битых Чингизидами. Проблема заключается в том, что монетное дело и монетное обращение в исторической области Хорезм активно влияло и даже в определенные периоды XIII века формировало особенности денежного обращения Южного Приаралья. Незначительный же объем публикаций хорезмийских монет не позволяет составить корректное представление о работе этого монетного двора.

Материалы и методы исследования. Исследованию были подвергнуты новые и в том числе очень редкие серебряные дирхамы XIII в. монетного двора *Хваризм*, а также относимые нами к его продукции на основании косвенных данных: дирхамы, битые до 665 г.х. – 2 экз.; битые после 665 г.х. – 8 экз.; битые представителями Чагатайского государства – 10 экз. Всего 20 монет. По результатам изучения всех известных авторам выпусков Хорезма XIII в. была составлена таблица, призванная помочь с датировкой тех экземпляров, год выпуска на которых отсутствует (не виден или утрачен).

Ключевые слова: область Хорезм, Джучиды, Золотая Орда, Чагатайское ханство, монетный двор, дирхам, тамга, хронограмма.

Для цитирования: Петров П.Н., Усипбеков К.К., Богенбаев К.М. Новое в нумизматике джучидского Хорезма XIII-XIV вв. // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 50-67. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.05

XIII-XIV ҒҒ. ЖОШЫ ХОРЕЗМІ НУМИЗМАТИКАСЫНДАҒЫ ЖАҢАЛЫҚ**П.Н. Петров¹, К.К. Усипбеков², К.М. Богенбаев²**¹ҚР Ұлттық орталық музейі (Қазақстан)²ҚР өлкетанушы (Қазақстан)

Андатпа. Бұл мақаланың мақсаты XIII ғасырда Шыңғыс әулеті тұсында соғылған Хорезм монеталарын ғылыми айналымға енгізу болып табылады. Мәселе Хорезмнің тарихи аймағындағы монета соғу ісі мен ақша айналымы XIII ғасырдың жекелеген кезеңдерінде Оңтүстік Арал маңының ақша айналымының ерекшеліктерінің қалыптасуына белсенді ықпал еткендігінде жатыр. Хорезм монеталарына арналған жарияланымдардың аздығы бұл монета сарайының қызметі жөнінде нақты әрі толыққанды ғылыми түсінік қалыптастыруға мүмкіндік бермейді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу барысында Хорезм монета сарайында XIII ғасырда соғылған жаңа әрі өте сирек кездесетін күміс дирһемдер, сондай-ақ жанама деректер негізінде осы сарайдың өнімдеріне жатқызылған үлгілер талданды. Атап айтқанда, 665 хижра жылына дейін соғылған дирһемдер – 2 дана; 665 хижра жылынан кейін соғылғандар – 8 дана; Шағатай ұлысы өкілдері соққан дирһемдер – 10 дана. Барлығы – 20 монета. Авторларға белгілі материалдарды зерттеу нәтижесінде XIII ғасырдағы Хорезм монеталарының барлық нұсқалары зерттеліп, олардың негізінде соғылу жылы көрсетілмеген (өңі өшкен немесе жойылып кеткен) үлгілердің жылын анықтауға мүмкіндік беретін анықтамалық кесте құрастырылды.

Тірек сөздер: Хорезм аймағы, Жошы әулеті, Алтын Орда, Шағатай ұлысы, монета сарайы, дирһем, таңба, хронограмма.

Сілтеме жасау үшін: Петров П.Н., Усипбеков К.К., Бөгенбаев К.М. XIII-XIV ғғ. Жошы Хорезмі нумизматикасындағы жаңалық // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 50-67 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.05

NEW IN THE NUMISMATICS OF THE JOCHID KHOREZM OF THE 13TH-14TH CENTURIES

P.N. Petrov¹, K.K. Ussipbekov², K.M. Bogenbaev²

¹National State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

² Local historian (Kazakhstan)

Abstract. The purpose of this article is to introduce into scientific circulation the coins of Khorezm of the XIII-XIV centuries, beaten by the Genghisids. Coinage and coin circulation in the historical region of Khorezm actively influenced and sometimes shaped the features of monetary circulation in the Southern Aral Sea region in the 13th century. The small number of published Khorezm coins of this century does not allow us to form a correct idea of the work of this mint.

Materials and methods of the research. New and very rare silver dirhams from the 13th century Khorezm mint have been studied. In addition, the coins attributed by us to the products of this mint according to indirect data: dirhams, broken before 665 – 2 copies; broken after 665 – 8 copies; broken by representatives of the Chagataidi state – 10 copies. There are 20 coins in total. The result of studying all the issues of Khorezm known to the authors of the XIII century. the table appeared. It is designed to help with the dating of those copies whose year of manufacture is missing (not visible or lost).

Keywords: Khorezm region, Jochids, Golden Horde, Chagataidi Khanate, mint, dirham, tamga, chronogram.

For citation: Petrov P.N., Ussipbekov K.K., Bogenbaev K.M. New in the numismatics of the Jochid Khorezm of the XIII-XIV centuries // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 50-67. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.05

Вступление. Любой анализ монетного дела и обращения должен строиться на максимально полной информации о продукции каждого монетного двора государства, выпускавшейся в хронологической последовательности. Именно поэтому каждому серьезному нумизматическому исследованию должна предшествовать работа по составлению как можно более полного каталога монет. К сожалению, реализация этого условия не всегда возможна особенно если речь касается древних и средневековых нумизматических объектов. Не все монетные производства работали регулярно, а объемы выпуска денежной продукции в разные годы были различными. Наравне с другими объективными современными причинами это обуславливает сложности в вопросах обнаружения самих монет, важных и значимых для ученых. Порой поиск таких экземпляров растягивается на годы и десятилетия. По этой причине любые новые находки чеканной продукции монетных дворов, открывающие нам либо новые годы чеканки, либо монетные дворы, либо номиналы или типы монет крайне важны как источник информации. Продукция джучидского монетного двора *Хваризм* в основном XIII века не является исключением. Составленный каталог дирхамов XIII века в статье Г.А. Федорова-Давыдова по сути указывает лишь на существование таких монет и представляет собой краткий перечень с описанием. Перечень начинается с дирхама с тамгой и годом цифрами 678 г.х. Затем помещен экземпляр с тамгой и годом буквами по системе *абджад* (хронограммой) [Лебедев, 1998: 65; Лебедев, 2000: 277; Петров, 2003: 106]), причем, вслед за В. Трутовским

[Трутовский, 1886: 109, №1011] Герман Алексеевич Федоров-Давыдов не расшифровал хронограмму. Далее приведено описание монет одного типа с годами цифрами 686, 687, 688 и 690 гг.х. Все перечисленные дирхамы анонимные. Далее приведено описание однотипных дирхамов с именем Токту-бека и годами цифрами: 694, 695, 696, 698, 699, 700 и 701 гг.х. Кроме джучидских выпусков Герман Алексеевич упомянул и присутствие выпусков монет в Хорезме с тамгами Чагатаидского ханства [Федоров-Давыдов, 1965: 180-181, табл. П]. Следует отметить, что монеты типа 6, отнесенные автором к серебряным экземплярам, являются медными пулами и в раздел дирхамов попал случайно. Публикация Валентином Петровичем Лебедевым анонимного джучидского дирхама с тамгой и годом хронограммой 676 г.х. дополнила уже известный перечень годов чеканки [Лебедев, 1998: 66; Лебедев, 2000: 277].

В монографии П.Н. Петров был введен в научный оборот серебряный экземпляр с годом хронограммой по системе *абджад* – 669 г.х., но с тамгой Кайду (именно дирхам с такой хронограммой был приведен в его перечне, однако, без чтения года) [Петров, 2003: 106, №1X]. Кроме того, с этой же тамгой был опубликован дирхам с годом цифрами 687 г.х., а также именные дирхамы с именем хана Дувы в Хорезме 706 г.х. как с его тамгой , так и без нее [Петров, 2003: 107-108, №2X, 3aX, 36X и 3bX]. Там же, было размещено описание и фотография именованного дирхама Токту-бека 703 г.х. [Петров, 2003: 114, №10X, фототабл. 36]. В 2005 году на Международной нумизматической конференции в Болгаре Р.Ю. Рева сделал сообщение об обнаружении именованного дирхама Исан Буги, битого в Хорезме в 706 г.х. [Рева, 2008: 103].

Очень существенное пополнение информации о чеканке серебряных денег Чингизидами на монетном дворе *Хваризм* в XIII веке привнесли работы П.Н. Петрова 2010, 2011, а затем 2013 г., связанные с публикацией нумизматических материалов с района озера Сарыкамыш в окрестности городища Дев-кескен-кала (Туркменистан). Эти публикации существенно отодвинули время начала работы монетного двора *Хваризм*, отодвинув его к периоду Великой Монгольской империи – к периоду правления Мунка каана [Петров, 2010, 2011; Петров, Батраков, 2013]. Добавила некоторых уточнений к перечню чингизидских дирхамов Хорезма работа, посвященная части клада из Афганистана [Петров, Беляев, 2012: 56-57, фототабл. 8]. Публикацией Романа Юрьевича Ревы в 2013 г. также впервые были введены в научный оборот некоторые дирхамы Хорезма 667 (с тамгой) и 674 гг.х. (с тамгой) (год хронограммой)¹, фракции основного номинала без года с тамгой (год не сохранился на монетах) и с годом 686 г.х. – тамга . Примечательной оказалась анонимная монета Хорезма 703 г.х. с тамгой [Рева, 2013: 277-280].

Таким образом база данных хорезмийских выпусков чеканного серебра XIII века и самого начала XIV в. была существенно пополнена за последние 25 лет. Тем не менее, она постоянно пополняется все новыми и новыми экземплярами с неизвестными ранее годами, номиналами, вариантами и типами. Так в последние годы авторами были зафиксированы некоторые интересные находки монет в Южном Приаралье (в округе археологического памятника Дженкала), которые расширяют наши знания о монетном деле в Хорезме в интересующий нас период.

¹ В статье П.Н. Петрова 2011 года существование дирхама с годом 674 г.х. отмечено, однако, он был известен только по публикации китайского исследователя Цзян Цисяна и год не читался однозначно.

Каталог изученных монет. Публикуемые дирхамы монетного двора *Хваризм* разбиты на 3 группы. Первая группа – экземпляры, относимые к выпускам Великой Монгольской империи. Вторая группа – джучидские монеты Золотой Орды. Третья группа – экземпляры, выпускавшиеся Чагатайским ханством. Каждая группа имеет свою нумерацию. Изображения этих монет приведены в фототаблицах 1 и 2 под теми же номерами, что и в описании.

К первой группе относятся 2 однотипные монеты (фототаблица 1).

№ I, II. Хваризм. Мункка каан. 656 г.х. Без тамги.

№I – в=0,77 г; д=15 мм.

Л.с. Два круглых ободка (внешний – тройной, между двух линейных – точечный; внутренний – линейный) разделены легендой основанием к внешнему ободку. В центре поля – композиция из 7 точек.
Кругом:

الاعظم مونككا قان

О.с. Два круглых ободка (внешний – тройной, между двух линейных – точечный; внутренний – линейный) разделены легендой основанием к внешнему ободку. В центре поля – композиция из 9 точек.
Кругом:

... خوارزم ۶۵۶

Ранее в публикациях нами не встречен. Пока это самый ранний из известных датированных дирхамов Хорезма.

Вторая группа монет более многочисленная (фототаблица 1).

№1. Хваризм. Анонимная. 665 г.х. Тамга .

В=0,38 г; д=10-12 мм.

Л.с. Картуш – виден одинарный точечный ободок. В центре поля – тамга. Под тамгой композиция из кружка с 3 точками над ним.

Справа от тамги слово – год سنة

Слева от тамги – хронограмма = 665: خسه

О.с. Картуш – тройной круглый ободок (между двумя линейными – точечный). В поле – *Хваризм*:

خوارزم

Под словом и над ним – композиция из 3 точек.

Этот же экземпляр см. Z/313355 с ошибочной датировкой 669 г.х.; похожий тип, но иной вариант [Z/128727 (в=0,33 г; д=10 мм)].

№2. Хваризм. Анонимная. 666 г.х. Тамга .

В=1,87 г; д=14 мм.

Л.с. Картуш – тройной круглый ободок (внешний и внутренний линейные, средний точечный). В поле в 3 строки:

ضرب في / خوارزم / سنة خسو

Год приведен хронограммой.

Под выпускной легендой – композиция из 3 точек.

О.с. Картуш – тройной круглый ободок (внешний и внутренний линейные, средний точечный). В поле в 3 строки:

الملك لله / الواحد / القهار

Под выпускной легендой – композиция из 3 точек.

Ранее монеты этого типа (№6 и 7), но других «номиналов» (весовых норм чеканки) публиковались в работе [Петров, Батраков, 2013: 247].

№3. МД не указан. Анонимная. 682 г.х. Тамга .

В=0,24 г; д=11 мм.

Л.с. В поле картуша (двойной линейный ободок) – тамга.

Слева от тамги слово – *god* سنة

Справа от тамги – год цифрами: ٦٨٢

Под тамгой – виньетка «узел счастья».

О.с. В поле картуша (двойной линейный ободок) – инвокация в 2 строки: *власть [принадлежит] Богу*

الملك / لله

Подобная фракция ранее в публикациях нами не встречена.

№4, 4а. Хваризм. Анонимная. 686 г.х. Тамга .

№4 - в=0,49 г; д=13 мм; № 4а - в=0,37 г; д=12 мм.

Л.с. Картуш – однолинейный точечный ободок. В центре поля – тамга с головкой и «нимбом» из точек. Кругом – выпускная легенда:

ضرب في خوارزم ٦٨٦

О.с. В поле сложного картуша (в круговой точечный ободок вписан точечный квадрат) – надпись в 2 строки:

الملك / لله

В четырех сегментах – по композиции из двух завитков.

Ранее изображения монет этого типа размещались в базе zeno.ru, однако, они не сохранили года выпуска [Z/107089 (в=0,47 г; д=12 мм) и 117082 (в=0,37 г; д=10 мм)]. Изображения этих же монет №4 и 4а и атрибуция см. №4 см. Z/366648; №4а см. Z/366650.

№5. МД не указан. Анонимная. Год не указан. Тамга .

В=0,26 г, д=10 мм.

Л.с. Картуш – в линейный круглый ободок вписан двойной точечный квадрат. В центре поля – тамга.

О.с. Внешнего ободка не видно. В поле точечного квадрата в две строки:

الملك / لله

В публикациях не встречен.

№6 и 7. МД не указан. Анонимная. Год не указан. Тамга .

В=0,31 г, д=10 мм; в=0,31 г, д=11 мм.

Л.с. Картуш – в линейный круглый ободок вписан двойной точечный квадрат. В центре поля – тамга.

О.с. В центре точечного квадрата:

الملك

Возможно, аналогичные монеты: Z/74838 (в=0,31 г; д=10 мм);

Z/98064 (в=0,28 г; д=10 мм).

К сожалению, датировать типы монет №5, 6 и 7 пока не удастся, однако, судя по оформлению они могли быть чеканены в 680-е гг.х.

Несмотря на отсутствие названия *Хваризм* на мелких монетах №3, 5-7 мы относим их к продукции именно этого монетного двора по нескольким причинам. Во-первых, они не являются уникальными находками Южного Приаралья и встречаются вместе с другими хорезмийскими монетами XIII века. Во-вторых, их находки не зафиксированы нами в таких количествах в районах Южного Приуралья и Поволжья, не говоря уже о более западных регионах или восточнее устья Сырдарьи. В-третьих, к сожалению, территория исторической области Хорезм в нумизматическом плане не изучена практически совсем, что оставляет возможность массовых находок таких монет в ходе целенаправленных исследований. В-четвертых, монетная продукция Дженда и местных монетных дворов Южного Приаралья существенно отличается по оформлению и дукту от изучаемых мелких номиналов. В-пятых, отсутствие название монетного двора на мелких номиналах для джучидской нумизматики не является редкостью. И в-шестых, инвокация на изучаемых фракциях полновесного дирхама соответствует части инвокации, характерной для монет, битых в Хорезме.

Фототаблица 1

Третья группа монет наиболее редко встречаемых (фототаблица 2).

№А. Хваризм. Анонимная. 669 г.х. Тамга ۞.

В= 1,07 г, д= 14 мм.

Л.с. Внешнего ободка не видно. В поле в 3 строки:

ضر ۞ ب في / خوارزم / سنة خسط

Год хронограммой.

Слева и внизу видны композиции из 3 точек.

О.с. В поле картуша (внешний ободок – два линейных ободка разделены третьим – точечным):

الملك لله / الواحد / القهار

Вверху надписи – композиция из точек и двух дуг.

№B. Хваризм. Анонимная. 674 г.х. Тамга

B= 1,25 г, д= 16 мм.

Л.с. В поле картуша (внешний ободок – два линейных ободка разделены третьим – точечным) в 3 строки:

ضر ب في / خوارزم / سنة خعد

Год хронограммой.

О.с. В поле картуша (внешний ободок – два линейных ободка разделены третьим – точечным) в 3 строки:

الملك لله / الواحد / القهار

Слева, вверху и внизу видны композиции из 3 точек.

№C. Хваризм. Анонимная. 675 г.х. Тамга

Л.с. Внешнего ободка не видно. В поле в 3 строки:

ضر ب في / خوارزم / سنة خع ه (!)

Год написан искаженно хронограммой.

Точки разбросаны по полю монеты.

О.с. В поле картуша (внешний ободок – два линейных ободка разделены третьим – точечным):

الملك لله / الواحد / القهار

№D. Хваризм. Анонимная. 677 г.х. Тамга

B= 1,46 г, д= 15,2 мм.

Л.с. В поле картуша (внешний ободок – два линейных ободка разделены третьим – точечным) в 3 строки:

ضر ب في / خوارزم / سنة خعز

Год хронограммой.

О.с. В поле картуша (внешний ободок – два линейных ободка разделены третьим – точечным) в 3 строки:

الملك لله / الواحد / القهار

Справа и вверху видны композиции из точек и дуг.

677 г.х. – последний год, когда на дирхамах Хорезма он указывался хронограммой.

Впервые встречен дирхам с тамгой Йасапура, битый на монетном дворе *Хваризм*. Личность и судьба этого Чагатаида, известного по письменным нарративным источникам и нумизматическим данным, очень интересна и отражает сложные внутривосточные процессы, протекавшие в государстве Чагатаидов. Но нам не известно работ, направленных на изучение этой исторической персоны. Монеты с его тамгой в конце XIII века зафиксированы в Хотане, Таразе, а именные – в Газне в 718 г.х. (Z/38042 – динар, в=11,7 г; д=31 мм).

№Е. Хваризм. Анонимная. 6[70?] г.х. Тамга

В= 1,16 г, д = 17-18 мм.

Л.с. Картуша не видно. В поле в 3 строки:

ضر ب [في] / خوارز[م] / [سنة] خ[لج]

Год хронограммой.

О.с. Картуша не видно. В поле в 3 строки:

الملك لله / الواحد / [ل] لقها[ر]

Датировка 670 г.х. сделана по опубликованному экземпляру монеты (№31) с такой же тамгой [Петров, Батраков, 2013а: 201-202]. В округе Дженда была зафиксирована находка еще одного экземпляра с такой же тамгой, но с утраченным годом. Здесь публикуется четвертый известный нам дирхам ввиду его уникальности на настоящий момент.

№Е1. Хваризм. Анонимная. 66[9?] г.х. Тамга

В= 0,96 г, д = 15 мм.

Л.с. От картуша виден линейный внутренний ободок.

В поле в 3 строки:

ضر ب [في] / خوارز[م] / سنة خس[ط]؟

Год хронограммой.

О.с. Как у № Е.

Показанная нам находка представляла собой 2 слипшиеся монеты. После очистки оказалось, что одна – публикуемая здесь № Е1 – 66[9?] г.х., а вторая – дирхам Хваризма 670 г.х. с тамгой Менгу-Тимура.

№G. Хваризм. Анонимная. 673 г.х. Тамга

Л.с. Внешнего ободка не видно. В поле в 3 строки:

ضر ب [في] / خوارزم / سنة خعج (!)

Год написан хронограммой.

Видны три точки вертикально слева от легенды поля.

О.с. В поле картуша (внешний ободок – два линейных ободка разделены третьим – точечным):

الملك لله / الواحد / القهار

Слева и внизу в поле видно по виньетке («узел счастья»).

№F. Хваризм. Анонимная. 688 г.х. Тамга

Л.с. В поле сложного картуша (в круглый точечный ободок вписан точечный квадрат) калима в 3 строки:

ضر ب [في] / خوار[زم] / سنه ٦٨٨

О.с. В поле сложного картуша (в круглый точечный ободок вписан точечный квадрат) калима в 3 строки:

لا اله الا / الله مح[مد] / [رسول الله]

В четырех сегментах – по виньетке («узел счастья»).

Дирхамы с тамгой Кайду этого года уже публиковались ранее, например [Рева, 2013 – (в=2,20); Z / 85973].

№J. МД утрачен. Анонимная. Год утрачен. Тамга .

B=0,60 г; d=12 мм.

Л.с. В центре поля картуша (два двойных линейных ободка разделены круговой легендой) помещена тамга . Кругом выпускная легенда (виден лишь фрагмент):

... ضرب

О.с. В поле картуша (внешний ободок – два линейных ободка разделены третьим – точечным) в 2 строки:

... الملك /

Слева от надписи видна композиция из 3 точек.

Судя по характерному оформлению оборотной стороны с композицией из трех точек и видом картуша, эта фракция относится к выпускам Хорезма 667-677 гг.х.

№M. Хваризм. Анонимная. [6]86 г.х. Тамга .

B=0,46 г; d=12 мм.

Л.с. В центре поля картуша (два точечных круговых ободка разделены круговой легендой) помещена тамга . Кругом:

... في خوارزم سنة ٨٦ [٦]

О.с. В поле сложного картуша (в точечный круг вписан точечный квадрат) в две строки:

... الملك / لله

В двух сегментах видно по галочке.

Этот тип монет в публикациях не встречен. Тамга, видимо, принадлежит одному из сыновей хана Кайду. О.с. этой фракции соответствует типу и варианту О.с. №4 с тамгой .

№N. МД не виден. Анонимная. Год? Тамга .

B=0,48 г; d=12 мм.

Л.с. В центре поля картуша (внешнего ободка не видно, внутренний –

однолинейный обрамляет центр поля) расположена тамга .

Буквы круговой легенды не поместились на монетный кружок полностью из-за чего надпись не читается.

О.с. Картуш не виден. В поле от характерной для монет Хорезма XIII века инвокации сохранилась часть надписи:

[الملك لله] / الواحد [د] / [ل] ثها [ر]

В публикациях не встречена.

Фототаблица 2

Заключение. Дирхамы №Е и Е1 несут на себе необычную тамгу представителя дома Чагатаидов . Ранее П.Н. Петров высказал мнение, что этот знак собственности может относиться к Чагатаиду Никпею, который был поставлен ханом Кайду владеть и управлять улусом Чагатаидов [Петров, Батраков, 2013а: 200-203]. Вполне возможно, что это именно так, однако, остается вероятность принадлежности этой тамги другому представителю этого дома, поскольку на хорезмийских монетах мы встречаем не только тамгу следующего владельца улуса – Чагатаиды Дувы, но и тамгу его родственника Йасавура (экз. №D – 677 г.х.), который никогда не владел и не управлял этим улусом.

Монета №R (см. фототабл. 2) также ранее в публикациях не встречена. Это фалс Барчина (в=1,74 г; д=22 мм), и поскольку он не относится непосредственно к выпускам монетного двора Хваризм, то здесь его описание не приводится, однако, в круговой легенде указано название этого монетного двора. Не сложно заметить, что тамга в центре монеты такая же, как на дирхамах №М и N – именно по этой причине мы приводим изображение этого фалса. Не исключено, что дирхам №N тоже мог быть бит в Барчине (названия монетного двора на этом экземпляре не сохранилось, а характерная для хорезмских выпусков XIII века инвокация на О.с. монет также встречается на серебре *Барчанлига(?)* [Петров, 2025: 384-385]. Неожданное обнаружение монет Барчина с тамгой одного из сыновей Кайду, видимо, в период 686-690(?) гг.х., свидетельствует о влиянии Кайду не только на Хваризм, но и на Барчин. Этим влиянием (возможно, владением частью территории города и его населением) и объясняется существование указанных нами ранее выпусков серебряных дирхамов 670-х гг.х. с джучидской тамгой на Л.с., но с оформлением оборотной стороной по типу чагатаидских дирхамов Отрара. Находка фалса №R с четко читаемым названием монетного двора убеждает в правильности чтения такового на опубликованных ранее «чагатаидо-джучидских» дирхамах [Петров, 2025: 384, рис. 3 / w, q].

С учетом всех известных нам данных о хронологии чеканки серебряных дирхамов на монетном дворе Хваризм была составлена таблица 1 (см. Приложение 1), где учтены некоторые особенности выпускавшейся продукции, помогающие датировать экземпляры, утратившие год выпуска. К таким особенностям относятся тамги, написание года хронограммой, а также инвокации или их отсутствие.

Зафиксирована датировка хорезмийских дирхамов хронограммой по системе *абджад* с 665 по 677 гг.х. Видимо, переход с проставления года хронограммой на цифры связан с тем, что цифра 3 и 8 обозначались одним и тем же по графике харфом - цифра 3 = , а цифра 8 - , а поскольку диактрические точки в хронограмме не ставились, то различить год 673 и 678 было бы невозможно. Джучидская тамга помещалась на монеты с 665 по 690 гг.х. Инвокация первого типа (I) помещалась на дирхамы как минимум с 662 г.х. до 684 г.х. С 686 г.х. по 690 г.х. инвокацию I типа сменила калима (II). С 691 г.х. калиму заменили на имена и титулы эмитентов Чингизидов. Кроме джучидских тамг на монетах встречаются тамги Кайду, Дувы, Никпея(?), Йасавура и еще 2 тамги неизвестных нам пока представителей дома Угедая. Нами пока не встречено дирхамов 689 г.х. с тамгой Дувы, не зафиксированы экземпляры ни с какими тамгами 672, 675, 679-681, 685, 702 и 704 гг.х. Не исключено, что со временем такие серебряные монеты будут найдены, но они будут относиться к категории объективно редких, поскольку в массовых находках не встречаются.

Смена правителя очень четко отражалась на облике и составе монетных легенд. Так приход к управлению Тула-Буги с братьями в 686 г.х. ознаменовался сменой инвокации на калиму, а Токта с 691 г.х. отказался от помещения тамги на монетах Хорезма и заменил калиму своим именем и титулом. При Тула-Буге мы наблюдаем регулярную чеканку дирхамов с тамгами то Кайду, то Дувы. А при Токте в некоторые годы (703, 706 гг.х.) обнаруживаются анонимные монеты с тамгой представителя рода Угедая, или вовсе без тамги (706 г.х.). Самое раннее использование тамги на чеканной продукции монетного двора *Хваризм*, некогда принадлежавшая Угедая, была зафиксирована в 684 г.х. Сейчас сложно однозначно сказать, использовал ли ее сам хан Кайду или кто-то из представителей его дома Угедеев – факт остается пока необъясненным и за ним могут скрываться серьезные политические процессы. В 706 г.х. наблюдается также чеканка с именами

эмитентов Дувы и затем Исан-Буги как с тамгой, так и без нее. При этом говорить о какой-либо регулярной чеканке серебра с признаками принадлежности к Чагатайскому ханству в Хорезме не приходится. Отметим, что после 706 г.х. нами пока не зафиксировано ни одного случая чеканки чагатайских монет в Хорезме. Но надо понимать, что выпуск дирхамов Чагатайским ханством мог осуществляться в пределах джучидских эмиссий – это мог быть результат двухсторонних переговоров.

В настоящее время собрана достаточно полная информация о работе монетного двора *Хваризм*, которую однозначно можно считать регулярной в XIII веке, а, благодаря трудам Г.А. Федорова-Давыдова регулярность прослеживается и в XIV в. Тем не менее, следует ожидать новых открытий в области нумизматики Хорезма XIII – начала XIV века.

ЛИТЕРАТУРА

Лебедев В.П. Новые данные о раннем чекане Хорезма и Сарая // Всероссийская нумизматическая конференция. Вып. VI. СПб, 1998. С. 65-68.

Лебедев В.П. Новые данные о раннеджучидском чекане Хорезма и Сарая // Степи Евразии в эпоху средневековья: Сб. науч. ст. / Гл. ред. Евглевский А.В. Т. 1. Донецк: ДонГУ, 2000. С. 277-282.

Петров П.Н. Очерки по нумизматике Монгольских государств XIII-XIV веков. Нижний Новгород: «Информэлектро», 2003. 180 с.

Петров П.Н. Клад из Дев-кескен-кала и вопросы начала чеканки серебряных монет в Джучидском улусе // Золотоордынская цивилизация. Сборник статей. Вып. 3. Казань: изд-во «ФЭН» АН РТ, 2010. С. 121-149.

Петров П.Н. Находки дирхемов конца XIII в. из Дев-кескен-кала // Золотоордынская цивилизация. Сборник статей. Вып. 4. Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. С. 218-237.

Петров П.Н., Беляев В.А. Клад хорезмийских дирхемов конца XIII в. из Афганистана // Нумизматика Золотой Орды. Вып. 2, Казань: изд-во «ЯЗ», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2012. С. 54-59.

Петров П.Н., Батраков О.А. Клад дирхамов времени Менгу-Тимура из Туркменистана // Эпиграфика Востока. Том. XXX, М.: Институт востоковедения РАН, 2013. С. 243-265.

Петров П.Н., Батраков О.А. Клад хорезмийских монет (дополнительная информация) // Поволжская Археология. 2013а. №4(6). С. 200-204.

Петров П.Н. Присырдарьинская нумизматика и ее проблемы // Золотоордынское наследие: Материалы VIII международного Золотоордынского Форума «Рах Tatarica: средневековые источники и исторический контекст», Болгар-Казнь, 9-11 июня 2025 года. Вып. 6. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2025. С. 381-386.

Рева Р.Ю. Монеты Исен Буки хорезмийской чеканки // Труды IV международной нумизматической конференции. «Монеты и денежное обращение в монгольских государствах XIII-XV веков». Болгар, 2005. РАН, Москва). М.: Нумизматическая Литература, 2008. 103 с.

Рева Р.Ю. Новые данные о монетах Кутлуккенда, Сарая, Хорезма и других монетных дворов 70-х гг. XIII в. // Эпиграфика Востока. Том. XXX, М.: Институт востоковедения РАН, 2013. С. 266-287.

Трутовский В. Нумизматический кабинет. Вып. III. Каталог восточных монет. М.: Московский Публичный и Румянцевский музеи, 1886. 158 с.

Федоров-Давыдов Г.А. Нумизматика Хорезма золотоордынского периода // Нумизматика и эпиграфика. Вып V, М.: «Наука», 1965. С. 179-224.

Z – Интернет-база данных www.zeno.ru .

REFERENCES

- Lebedev, V.P.* Novye dannye o rannem chekane Xorezma i Saraya // Vserossiyskaya numizmaticheskaya konferenciya. Iss. VI. SPb, 1998. 65-68 pp. (In Russian).
- Lebedev, V.P.* Novye dannye o rannedzhuchidskom chekane Xorezma i Saraya // Step'i Evrazii v epokhu srednevekovyaya: Sb. nauch. st. / Gl. red. Evglevskij A.V. Vol. 1. Doneczk: DonGU, 2000. 277-282 pp. (In Russian).
- Petrov P.N.* Ocherki po numizmatike mongolskih gosudarstv XIII-XIV vekov. Nijni Novgorod: Informelektro, 2003. 180 p. (In Russian).
- Petrov P.N.* Klad iz Dev-kesken-kala i voprosy nachala chekanki serebryanyh monet v Dzhuchidskom uluse // Zolotoordynskaya civilizaciya. Sbornik statej. Iss. 3. Kazan: izd-vo «FE'N» AN RT, 2010. 121-149 pp. (In Russian).
- Petrov P.N.* Naxodki dirhemov koncza XIII v. iz Dev-kesken-kala // Zolotoordynskaya civilizaciya. Sbornik statej. Vy'p. 4. Kazan: OOO «Foliant», Institut istorii im. Sh. Mardzhani AN RT, 2011. 218-237 pp. (In Russian).
- Petrov P.N., Belyaev V.A.* Klad xorezmiiskih dirxemov koncza XIII v. iz Afganistana // Numizmatika Zolotoj Ord'y. Iss. 2, Kazan': izd-vo «YaZ», Institut istorii im. Sh. Mardzhani AN RT, 2012. 54-59 pp. (In Russian).
- Petrov P.N., Batrakov O.A.* Klad dirxamov vremeni Mengu-Timura iz Turkmenistana // Epigrafika Vostoka. Tom. XXX, M.: Institut vostokovedeniya RAN, 2013. S. 243-265. (In Russian).
- Петров П.Н., Батраков О.А.* Клад хорезмийских монет (дополнительная информация) // Поволжская Археология. 2013а. №4(6). 200-204 pp. (In Russian).
- Петров П.Н.* Присырдаринская numizmatika i ee problem // Zolotoordynskoe nasledie: Materialy VIII mezhdunarodnogo Zolotoordynskogo Forum'a «Pax Tatarica: srednevekovye istochniki i istoricheskij kontekst», Bolgar-Kazn', 9-11 iyunya 2025 goda. Iss. 6. Kazan: Institut istorii im. Sh. Mardzhani AN RT, 2025. 381-386 pp. (In Russian).
- Reva R.Y.* Monety Isen Buki xorezmijskoj chekanki // Trudy IV mezhdunarodnoj numizmaticheskoy konferencii. «Monety i denezhnoe obrashhenie v mongolskix gosudarstvax XIII-XV vekov». Bolgar, 2005. RAN, Moskva). M.: Numizmaticheskaya Literatura, 2008. P. 103
- Reva R.Y.* Novye dannye o monetax Kutlugkenda, Saraya, Xorezma i drugix monetnyh dvorov 70-x gg. XIII v. // Epigrafika Vostoka. Tom. XXX, M.: Institut vostokovedeniya RAN, 2013. S. 266-287. (In Russian)
- Trutovsky V.* Numismaticheski kabinet. Vol. III. Katakog vostochnih monet. M.: Moskovskiy Publichniy I Rumiantsevskiy misei, 1886. P. 158 (In Russian)
- Fedorov-Davydov G.A.* Numismatika Horezma zolotoordynskogo perioda // Numizmatika i epigrafika (Numismatics and Epigraphy). Moskva, 1965, Vol. V, ss. 179-224. (In Russian)
- Z – Oriental Coins Database www.zeno.ru

Приложение 1.

**Зафиксированные выпуски дирхамов монетного двора Хваризм
второй половины XIII – начала XIV веков (до 706 г.х. включительно)**

Таблица 1.

Год, <i>абджад</i>	Год, г.х.	Эмитент	Тамги							Примечание / Инвокации
			1	2	3	4	5	6	7	
Великая монгольская империя										
нет	656 (цифрами)	Мунгка каан	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	Мелкая фракция в=0,77 г / нет
нет	[6]58 (словами)	Мунгка каан	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	не указан	Мунгка каан	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	Фракция / II
нет	не указан	Мунгка каан	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
нет	662	Мунгка каан	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
Золотая Орда										
خسه	665*	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خسو	666	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خسر	667	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خسخ	668	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خسط	669	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خع	670	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خعا	671	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خعج	673	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خعد	674	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خعو(د/ه)؟	67(4/5)	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خعو	676	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
خعر	677	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
нет	678	Анонимный		нет	нет	нет	нет	нет	нет	I

нет	682	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
нет	683	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
нет	не указан	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	Мелкая фракция в=0,29 г / I
нет	684	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	I
нет	482 (=684)	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	Z/367016 в=0,9 г; д=15 мм / I
нет	686	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	Мелкая фракция в=0,47 г / I
нет	686	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	II
нет	687	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	II
нет	688	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	II
нет	690	Анонимный	♀	нет	нет	нет	нет	нет	нет	II
нет	691	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	693	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	694	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	695	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	696	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	698	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	699	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	700	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	701	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	703	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	705	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	706	Токту-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
Чагатаидское ханство										
خسر	667	Анонимный	нет	ت	нет	нет	нет	нет	нет	I
خسط	669	Анонимный	нет	ت	нет	нет	нет	нет	нет	I

خس(ط؟)	66(9?)	Анонимный	нет	нет	нет	нет	✠	нет	нет	I
خغ	670	Анонимный	нет	ㄣ	нет	нет	нет	нет	нет	I
خغ	670	Анонимный	нет	нет	нет	нет	✠	нет	нет	I
خغج	673	Анонимный	нет	ㄣ	нет	нет	нет	нет	нет	I
خغز	677	Анонимный	нет	нет	нет	нет	нет	✠	нет	I
нет	683	Анонимный	нет	нет	♀	нет	нет	нет	нет	I
нет	684 (цифры 486)	Анонимный	нет	нет	нет	2	нет	нет	нет	I
нет	686	Анонимный	нет	нет	нет	нет	нет	нет	✠	II усеченный
нет	686	Анонимный	нет	ㄣ	нет	нет	нет	нет	нет	II
нет	686	Анонимный	нет	нет	♀	нет	нет	нет	нет	II
нет	687	Анонимный	нет	ㄣ	нет	нет	нет	нет	нет	II
нет	687	Анонимный	нет	нет	♀	нет	нет	нет	нет	II
нет	688	Анонимный	нет	ㄣ	нет	нет	нет	нет	нет	II
нет	688	Анонимный	нет	нет	♀	нет	нет	нет	нет	II
нет	689	Анонимный	нет	ㄣ	нет	нет	нет	нет	нет	II
нет	703	Анонимный	нет	нет	нет	2	нет	нет	нет	нет
нет	706	Анонимный	нет	нет	нет	2	нет	нет	нет	нет
нет	706	Туван	нет	нет	♀	нет	нет	нет	нет	нет
нет	706	Анонимный	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	706	Туван-бек	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	706	Исан Буга	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет	нет
нет	706	Исан Буга	нет	нет	♀	нет	нет	нет	нет	нет

На тех монетах, где год указан по системе *абджад*, цифрового обозначения года не ставилось, поэтому в таблице в графе «год, г.х.» указан перевод в год Хиджры цифрами.

* С этого года на монетах Хорезма начал указываться монетный двор *Хваризм*. Но на мелких монетах монетный двор по-прежнему указывался не всегда.

Обозначение инвокаций:

I. инвокация (разбита по строкам) – الملك لله / الواحد / القهار

II. калима (разбита по строкам) – لا اله الا الله محمد / رسول الله

На мелких фракциях, для которых штемпели вырезались специально, инвокации имели усеченный вариант - الملك لله .

Авторлар туралы мәлімет: Петров Павел Николаевич – тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Ұлттық орталық музейінің жетекші ғылыми қызметкері (050051, Алматы қ., Самал-1, үй 44, Қазақстан). ORCID ID 0000-0001-8125-769X. E-mail: ppn2022@yandex.ru

Кайрат К. Усипбеков – өлкетанушы, зейнеткер. Шымкент қ. E-mail: Kairatusipbekov@mail.ru

Қалмұрат М. Богенбаев – өлкетанушы, Km-Group қызметкері, 160006, Шымкент қ. мкр - Нұрсат-2, 19/2. E-mail: kalmuratali@bk.ru

Сведения об авторах: Павел Николаевич Петров – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник в Национальном государственном музее РК (050051, Алматы, Самал-1, микрорайон 44. Казахстан). ORCID ID 0000-0001-8125-769X. E-mail: ppn2022@yandex.ru

Кайрат Курманалиевич Усипбеков – краевед, пенсионер. г. Шымкент. E-mail: Kairatusipbekov@mail.ru

Калмұрат Маратович Богенбаев – краевед, сотрудник Km-group, 160006, г. Шымкент мкр- Нұрсат-2, 19/2. E-mail: kalmuratali@bk.ru

Information about the authors: Pavel Petrov – Cand. Sci. (History), leading researcher of National State Museum of the Republic of Kazakhstan (050051, Almaty, Samal-1, microdistrict 44. Kazakhstan). ORCID ID 0000-0001-8125-769X. E-mail: ppn2022@yandex.ru

Kairat Usipbekov – is a local historian, retired from Shymkent. E-mail: Kairatusipbekov@mail.ru

Kalmurat Bogenbaev – is a local historian, an employee of Km-group, mkr-Nursat-2, 19/2 office No. 25, Shymkent, 160006. E-mail: kalmuratali@bk.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 19.11.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 25.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 01.12.2025.

УДК 902/904

ЗНАЧЕНИЕ ТОЧИЛЬНОГО ОСЕЛКА КАК АТРИБУТА КАЗАХСКОГО КОЧЕВОГО ВОИНА

К.С. Ахметжан

Институт археологии им. А.Х. Маргулана (Казахстан)

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию поясного оселка «жанқайрақ» из фонда Национального центрального музея Республики Казахстан. У кочевых народов традиция ношения поясного точильного бруска-оселка начинается с сакско-скифского времени. Точильный брусок для кочевого воина был одним из его воинских атрибутов. Поэтому он входил в состав погребальных предметов, сопровождавших человека после его смерти. Точильные бруски-оселки в виде бруска различной формы, часто находят во время раскопок погребений кочевников разного периода. В традиционной культуре кочевых народов точильные бруски-оселки использовались не только для затачивания и правки лезвия и острия боевого оружия, но выполняли и другие важные функции. Он служил «пробирным камнем», которым определяли и проверяли чистоту драгоценных металлов. Оселки имели и культовое назначение, использовались как защитный магический предмет. Он служил также символом высокого социального статуса.

Все эти функции точильного камня, в реликтовой форме сохранялись у казахов до этнографической современности. В жизни казаха точильный камень «қайрақ» также использовался и как утилитарный, и как символический, и как культово-ритуальный объект. Целью данной статьи является исследование особенностей применения казахского поясного точильного оселка.

Предмет исследования – история происхождения, функции данного мужского-воинского атрибута, традиции использования. Как источники использовались археологические артефакты, изобразительные материалы (каменные изваяния средневековых кочевников тюрков, кимаков, кыпчаков), музейные экспонаты, научные публикации по материалам различных археологических комплексов.

Материалы и методы исследования. Источниковой базой для исследования послужили археологические материалы, изобразительные источники (каменные изваяния средневековых кочевников тюрков, кимаков, кыпчаков), музейные экспонаты. Использовались также результаты исследований из научных публикаций по материалам различных археологических комплексов.

Для выявления существенных признаков исследуемого предмета применялись методы аналогии, сопоставления и сравнительный анализ со сходными примерами. Проводился комплексный анализ всех данных изобразительных, фольклорных, археологических и музейных материалов.

Ключевые слова: точильный брусок, оселок, пробирный камень, поясное точило, символ власти; воинский атрибут, магический предмет.

Финансирование. Статья подготовлена в рамках программы фундаментальных научных исследований Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на 2023-2025 годы (IRN: BR20280993).

Для цитирования: Ахметжан К.С. Значение точильного оселка как атрибута казахского кочевого воина // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 68-79. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.06

ҚАЙРАҚТЫҢ КӨШПЕЛІ ҚАЗАҚ ЖАУЫНГЕРІНІҢ АТРИБУТЫ РЕТІНДЕГІ МӘНІ**Қ.С. Ахметжан**

Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты (Қазақстан)

Андатпа. Бұл мақала Қазақстан Республикасы Ұлттық орталық музейі қорындағы белдік «жанқайрақты» зерттеуге арналған. Көшпелі халықтарда белдікке қайрақ іліп жүру дәстүрі сақ-скиф заманынан басталады. Көшпелі жауынгер үшін белдікке ілінген қайрақ оның жауынгерлік тұрақты атрибуттарының бірі болды. Сондықтан қайрақ қайтыс болған адамның о дүниеде де қолдануына арналған жерлеу заттарының құрамына кірді. Әртүрлі пішінді кесек түріндегі қайрақтар әр кезеңдегі көшпенділердің қабірлерін қазу кезінде жиі табылып отырады. Көшпелі халықтардың дәстүрлі мәдениетінде белдік қайрақ жауынгерлік қарудың жүзі мен ұшын қайрау үшін ғана пайдаланып қоймай, басқа да маңызды қызметтерді атқарды. Ол қымбат металдардың тазалығын анықтайтын және тексеретін «сынама тас» ретінде қолданылды. Білеме-қайрақтар ғұрыптық маңызға ие болып, магиялық қорғаныш зат ретінде пайдаланылды. Сонымен қатар, олар жоғары әлеуметтік мәртебенің белгісі қызметін атқарды.

Қайрақ тастың барлық қызметтері қазақтарда кейінгі заманға дейін сақталып келді. Қазақтардың өмірінде де қайрақ утилитарлық және символдық мақсатта қолданылып, ғибадаттық-ғұрыптық нысан ретінде пайдаланылды. Мақаланың мақсаты – қазақтың белдік қайрақты қолдану ерекшелігін зерттеу. Зерттеу нысаны – ер (жауынгер) атрибутының шығу тарихы, әскери қызметтегі рөлі және пайдалану дәстүрлері. Дереккөздер ретінде археологиялық артефактілер, бейнелеу материалдары (түріктердің, кимақтардың, қыпшақтардың және ортағасырлық көшпенділерінің тас мүсіндері), музей экспонаттары және әртүрлі археологиялық кешендердің материалдары бойынша ғылыми жарияланымдар пайдаланылды.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеудің дереккөздік негізін археологиялық материалдар, бейнелеу деректері (түркі, қимақ, қыпшақ және ортағасырлық көшпенділердің тас мүсіндері), сондай-ақ музей экспонаттары құрайды. Сонымен қатар, әртүрлі археологиялық кешендер материалдары бойынша ғылыми жарияланымдарда келтірілген зерттеу нәтижелері пайдаланылды.

Зерттеліп отырған нысанның мәнді белгілерін айқындау мақсатында аналогия, салыстыру және ұқсас үлгілермен салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Бейнелеу, фольклорлық, археологиялық және музейлік материалдардағы барлық деректерге кешенді талдау жүргізілді.

Тірек сөздер: қайрақтас, білеу, сынама тас, жанқайрақ, билік белгісі, жауынгерлік атрибут, магиялық зат.

Сілтеме жасау үшін: Ахметжан Қ.С. Қайрақтың көшпелі қазақ жауынгерінің атрибуты ретіндегі мәні // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 68-79 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.06

THE SIGNIFICANCE OF THE SHARPENING STONE AS AN ATTRIBUTE OF THE KAZAKH NOMADIC WARRIOR**K.S. Akhmetzhan**

Institute of Archaeology named after A. Margulan (Kazakhstan)

Abstract. This article is devoted to the study of the waist sharpening stone, or "zhankayraq", from the collection of the National Central Museum of the Republic of Kazakhstan. Among nomadic peoples, the tradition of wearing a waist sharpening stone dates back to the saka-scythian

period. For a nomadic warrior, the sharpening stone was one of his martial attributes and was therefore included among the burial items accompanying a person after death. Sharpening stones in the form of blocks of various shapes are frequently found during excavations of nomadic burials from different periods. In the traditional culture of nomadic peoples, sharpening stones were used not only to sharpen and maintain the edges and points of weapons, but also served several other important functions. They acted as "touchstones" for testing and verifying the purity of precious metals. Sharpening stones also had ritual significance, serving as protective magical objects and symbolizing high social status.

All these functions of the sharpening stone were preserved in a relict form among the Kazakhs up to the ethnographic present. In Kazakh life, the sharpening stone, or "qayraq", was used not only as a utilitarian object, but also as a symbolic and ritual item. This article aims to examine the specific characteristics of the use of the Kazakh waist sharpening stone.

The subject of the study is the history, functions and usage traditions of this male martial attribute. The sources include archaeological artefacts, visual materials (stone sculptures of medieval nomads, including Turks, Kimaks and Kipchaks), museum exhibits and scholarly publications based on materials from various archaeological complexes.

Materials and methods. The study was based on archaeological materials, visual sources (stone sculptures of medieval nomads, including Turks, Kimaks and Kipchaks) and museum exhibits. In addition, it drew upon the findings of scholarly publications based on materials from various archaeological complexes.

To identify the essential characteristics of the object under study, methods of analogy, comparison and cross-analysis with similar examples were employed. A comprehensive analysis was carried out on all visual, folkloric, archaeological and museum materials.

Keywords: sharpening stone, whetstone, touchstone, waist sharpening stone, symbol of power, martial attribute, magical object.

For citation: Akhmetzhan K.S. The significance of the sharpening stone as an attribute of the kazakh nomadic warrior // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 68-79. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.06

Введение. В археологической литературе абразивные изделия из камня, предназначенные для заточки лезвия оружия имеют несколько названий: оселок, точильный брусок, пробирный камень, мусат. Их изготавливали из различных пород камня: сланца, песчаника, филлита и др. На точильном бруске точат, на оселке правят, поэтому для точила использовались твердые породы камней, а для оселков, предназначенных для правки лезвия, применялись камни более мягких пород [Бычкова и др., 2018: 69].

Точильные бруски «қайрақ» казахи изготавливали из точильных камней «қайрақтас». Это словосочетание встречается и как топоним (географическое название) некоторых природных объектов на территории Казахстана. Например, «Қайрақтас» – название горы в долине Акозек, Аягузского района, Абайской области, оно отражает наличие в данной местности такой каменистой горной породы. Видимо, там брали камни для изготовления точил. Мягкий оселок для правки лезвия ножа называли «білеу», иногда по цвету каменной породы, использованной для его изготовления, называли «ақ қайрақ» («букв. белый оселок»). Некоторые местности различных регионов Казахстана называются также «Қайрақты» (букв. «Точильное»), «Білеулі» (букв. «Оселковое»).

Точильный брусок для кочевого воина был одним из его важных воинских атрибутов. Применение такого атрибута мужчины-воина сохранилось у казахов до XX века. Поэтому подробное исследование такого казахского мужского (воинского) атрибута на сегодняшний день является актуальной научной задачей. Данное исследование основано на изучении

одного казахского поясного оселка «жанқайрақ» из этнографической коллекции Центрального государственного музея РК.

Обсуждение. У кочевых народов традиция ношения поясного точильного бруска-оселка начинается с сакско-скифского времени. По точильным брускам-оселкам древних и средневековых кочевников опубликованы множество работ. Поясные оселки скифо-сарматского времени рассматриваются в работе М.П. Грязнова, им исследуется различные функции каменных оселков, реконструируется способ подвешивания их к поясу [Грязнов, 1961]. В работе Бычкова, Ениосова, Нилуса рассматриваются происхождения оселков из Гнездова, использовании их как пробирных камней, как магического амулета и как символа власти [Бычкова и др, 2018]. Изделия из камня в погребениях ранних кочевников Южного Зауралья исследуется в работе Таирова, Левита [Таиров, Левит, 2016]. Уделены внимания найденным в раскопках точильным камням и в различных публикациях по археологическим материалам древних и средневековых кочевников [Гаврилова, 1965; Яблонский, 2013; Миняев, 2007; Колтухов, Сенаторов, 2015; Самашев и др, 2007; 2016; Кригер, 2012;]. Об способах ношения поясных оселков дают представления каменные изваяния [Шер, 1966; Плетнева, 1974; Арсланова, Чариков, 1974; Ермоленко, Соловьев, Курманкулов, 2016].

Но по точильным брускам казахов на сегодняшний день нет опубликованных научных работ. Тому причина, наверно, отсутствие конкретных вещественных материалов. Нам пока известен только один экспонат из фонда Центрального государственного музея РК - казахский поясной брусок (оселок) с кожаным чехлом, который называется «жанқайрақ» (КП 11769). В нашей монографии по традиционному казахскому вооружению упоминалось использования точильных камней «қайрақ» для заточки лезвий оружия, и было представлено фото данного точильного оселка с чехлом, но подробного анализа особенности этого предмета не было сделано [Ахметжан, 2007: 163,184].

В период работы старшим научным сотрудником отдела вещественных памятников, а затем ведущим научным сотрудником отдела этнологии Центрального государственного музея РК нами был исследован данный казахский поясной оселок - «жанқайрақ», изучен материалы его изготовления, конструктивные особенности, его параметры, техники художественного оформления, а по музейным документам установлены время и источник поступления, время изготовления, этническая принадлежность и данные о его владельце. Но публикация результатов этого исследования было на время отложено, в надежде найти еще новые экземпляры такого рода предмета.

Результаты исследования. Слово «жанқайрақ» на казахском языке буквально означает точило, который всегда носится при себе, что указывает на постоянное ношения его на поясе. Данный оселок принадлежал волостному правителю Туле, с Южно-Казахстанской области, Туркестанского района, из рода Тиней. Он умер в 1905 году. Оселок с футляром был изготовлен около 1870 г., мастер неизвестен. Данный предмет в музей сдал Тулеев Аскен Досжанович, которому он достался от матери Тулеевой Сеил, дочери волостного Туле. В музей поступил 1970 г. Акт №104а, от 25 сентября 1970 года.

Точильный брусок-оселок изготовлен из камня темно-серого цвета, в виде цилиндрического стержня диаметром 2 см, слегка сужающейся к низу. Длина оселка 17 см. Верх оселка завершается серебряным колпачком, украшенным простым чеканным узором в виде линий, точек и дуг. Колпачок завершается конусовидной формой в виде цветка «гул» из 8 лепестков. Длина колпачка 3,5 см, наверху диаметр 2,3 см (рис. 1, 1,2,2а).

Чехол кожаный, сшит из темно коричневой кожи, в форме слегка сужающегося книзу цилиндра. Шов проходит на тыльной стороне. Длина чехла 15 см, низ чехла заканчивается небольшой декоративной кожаной кистью длиной 2 см. Поверхность чехла вдоль его длины украшена тисненными по коже пунктирными линиями. Диаметр у устья 2,8 см. Устье окаймлена тонкой кожей темного цвета. Чехол закреплен на широкой кожаной полосе из

замша светло-коричневого цвета, сшитой в виде петли для ношения на поясе, длина петли 7 см. Ширина кожаной полосы 3,7 см, толщина 0,2 см. К основной петле добавлена еще одна полоска кожи из темно коричневого цвета. Один конец этой полосы разделен на три части, на каждом из них сделаны по 2 разреза, другой конец полосы разрезаны на ремешки шириной 0,7 см, которые пропущены через разрезы на первом конце полосы, и спускаются в виде кисти длиной 31 см. Общая длина ремня ношения 43 см (рис. 1, 3,4). Подобная широкая кожаная ременная петля с длинными ремешками-кистями, обычно, предназначалась для ношения на поясе ножен казахского национального ножа (рис. 1, 8).

Чехол оселка закреплен на одном крайнем боковом ремешке кисти данной петли ношения ножен (рис. 1, 5-7). Это свидетельствует, что данный оселок с чехлом был подвешен к ней позже. Раньше футляр имел свою ремennую петлю для ношения на поясе, который был утерян. Поясной оселок «жанқайрақ» обычно носили мужчины, подвешивая его к поясу на специальном кожаном ремне для ношения.

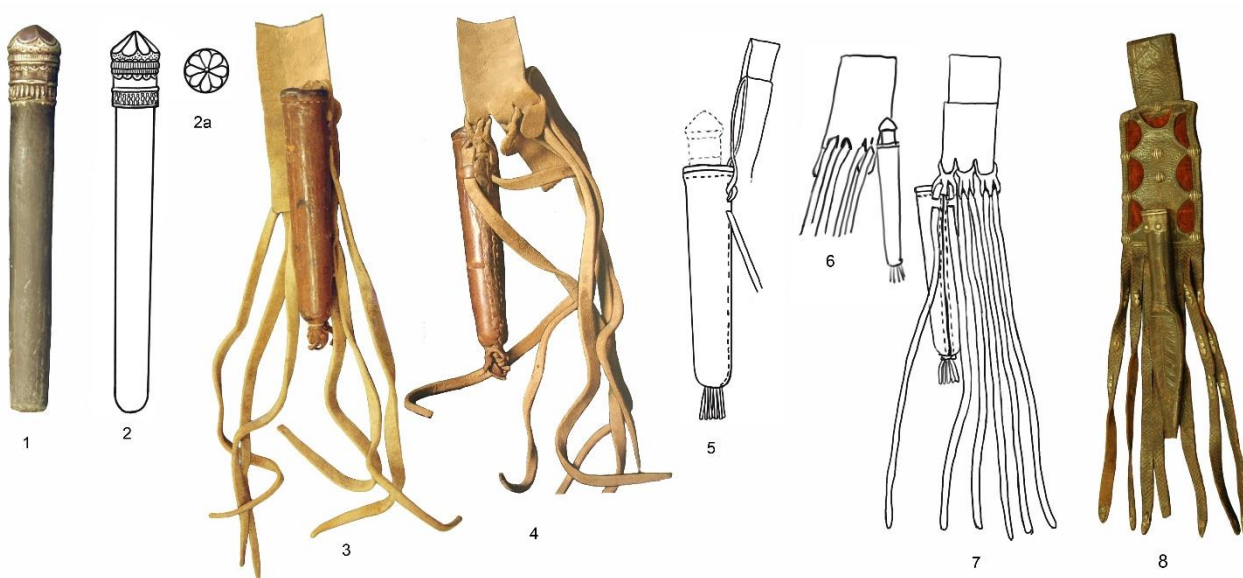

Рис. 1. Казахский поясной оселок с чехлом из фонда Центрального государственного музея РК: 1 – форма оселка с серебряным колпачком; 2,2а – прорисовка оселка и его колпачка; 3,4 – кожаные ножны, на котором подвешен чехол оселка; 5-7 – прорисовка его крепления на ремне ношения ножен; 8 – аналогичные ножны казахского ножа с широкой петлей для ношения на поясе и кожаными ремешками-кистями.

Из истории происхождения казахского поясного точильного бруска (оселка) «жанқайрақ». Точильный брусок для кочевого воина был повседневно необходимым предметом, одним из его воинских атрибутов и сакральной вещью. Поэтому он входил в состав погребальных вещей, сопровождавших человека после его смерти. Точильные камни-оселки различной формы, часто встречается в составе археологических материалов, найденных при раскопках кочевнических погребений разного периода и среди случайных находок (рис. 2).

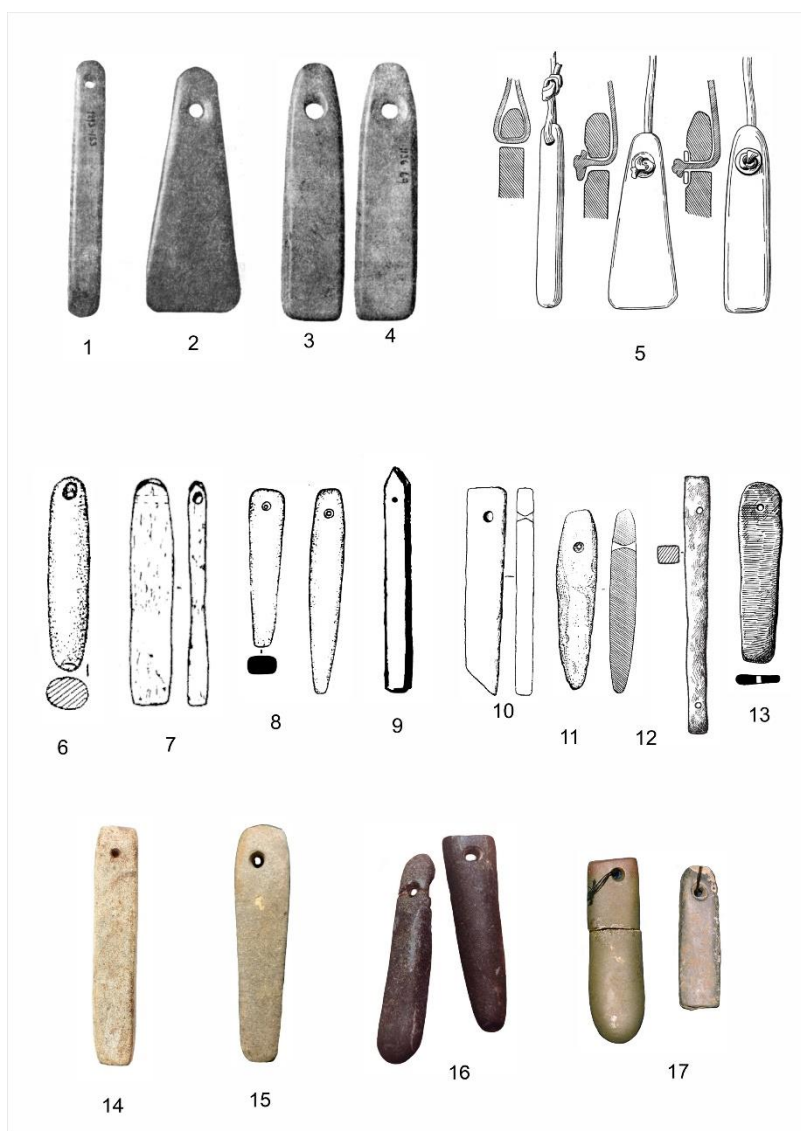

Рис. 2. Оселки, найденные в кочевнических погребениях разного периода: 1-5 – сакско-скифские оселки и способы их подвешивания, (по: Грязнову, 1961: С. 141, рис. 1,2,3); 6-8 – огузские оселки, (по: Кригер, 2012: 178, рис. 23, 4); 9 – оселок кыпчакский, (по: Горелик, 2017: 322. Рис. 14, 2а);

10 – точильный брусок хуннского времени. Дерестуйский могильник, погр. 117, (по Миняев, 2007: 33, рис. 16); 11 – точильный брусок. могильник Обручевский, курган 3, погр. 2, (по Таиров, Левит, 2016: 65, рис. 1, 6); 12 – точильный брусок. курган Ак-Кобы, (по: Кубарев, 2005: 76, табл. 91); 13 – Кудырге. (по: Гаврилова, 1965; табл. X, 3); 14 – V в. до н.э. могильник Победа, курган 2. Аркаим. Музей Челябинского государственного историко-культурного заповедника «Аркаим»; 16,17 – сарматские оселки, (по: Самашев и др, 2007: 162);

Оселки и точильные бруски, в кожаном чехле или без них, подвешивались к боевому поясу. Для этой цели на верхнем конце точильного бруска высверливался отверстие и через него пропусклся кожаный ремень, предназначенный для подвешивания его на поясе (рис. 2, 1-5). В средневековье точильные бруски подвешивали на правом боку, рядом с сумочкой-кресалом или под ней [Кубарев, 2005: 76]. В погребениях оселки обычно находят у скелета в области живота или вместе с поясами [Грязнов, 1961: 139]. Способ ношения таких оселков на поясе можем видеть на каменных изваяниях кочевников разного периода [Грязнов, 1961: 142]. Они носились на боевом поясе постоянно, передавались из поколения в поколение.

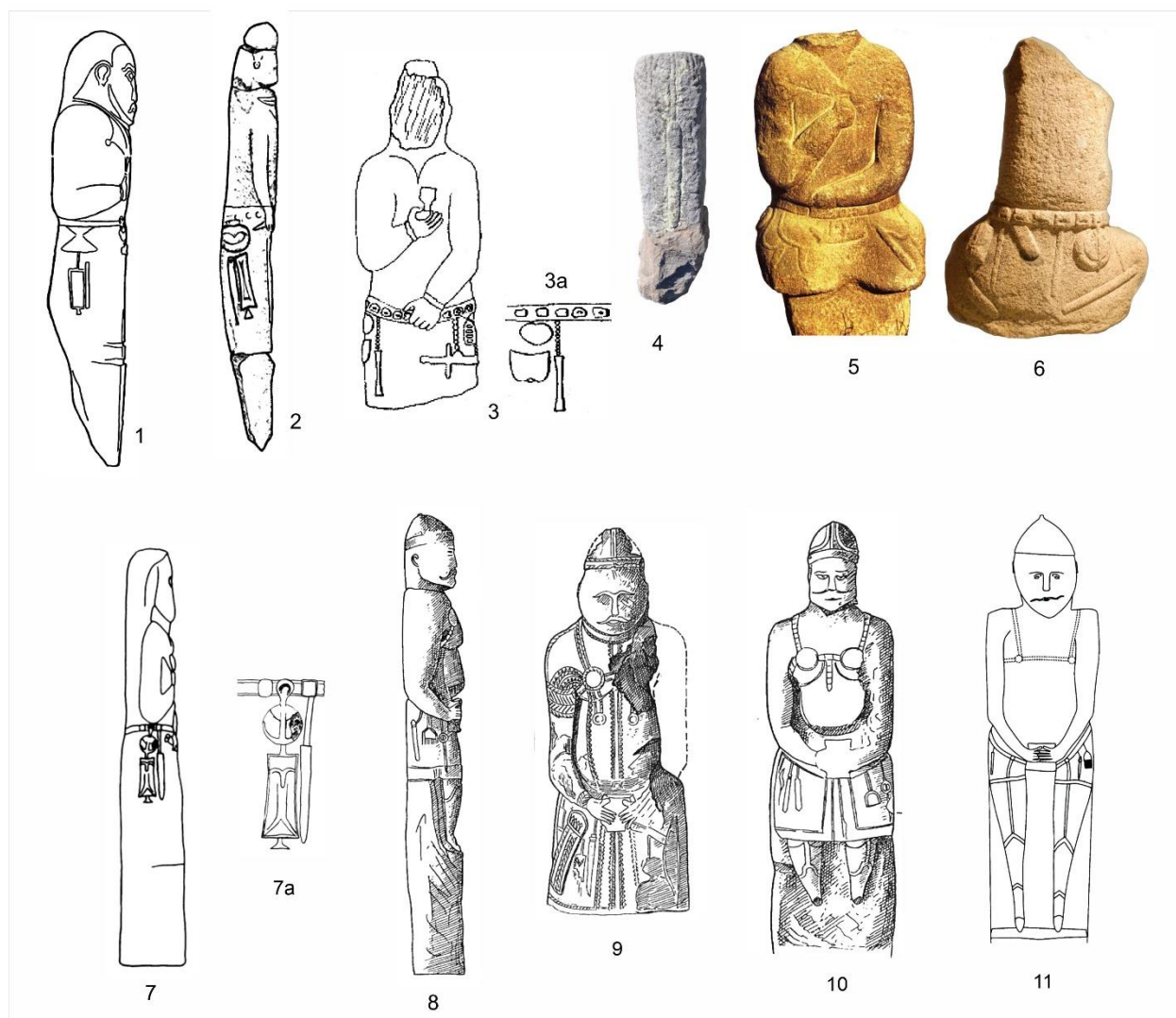

Рис. 3. Изображения способа ношения поясных оселков на каменных изваяниях кочевников; 1 – древнетюркское изваяние, (по: Шер, 1966: Табл. VIII); 2 – древнетюркское каменное изваяние из Борили, (по: Ермоленко и др, 2016: Рис. 1. С. 104); 3 – изображение оселка на древнетюркском каменном изваянии, (по: Кубарев, 1984: табл. II, 11); 4 – изображение поясного оселка на каменном изваянии древних тюрков. Культурно-поминальный комплекс Шивээт Улаан. Монголия, (по: Самашев и др, 2016: 217, фото 177); 5 – изображение оселка на древнетюркском каменном изваянии. Музей Оворхангайского уезда. Монголия; 6 – Елеке сазы, Восточный Казахстан, (по: Самашев и др, 2016: 200, фото 163); 7, 7a - рисунок каменного изваяния кимаков и прорисовка пояса, (по: Арсланова, Чариков, 1974: 225/226, рис. 2,8); 8-10 – изображения каменных точил на каменных изваяниях половцев, (по: Плетнева, 1974: табл. 61, 1120; табл. 63, 1143; табл. 71, 1207); 11 – половецкое каменное изваяние. XII-нач. XIII века. Курган Октябрьский I. Ростовская обл., (по Прокофьев, Прокофьева, 2012: 108, рис. 7);

Археологические материалы, найденные в богатых в кочевнических погребениях скифской и сарматской племенной знати, свидетельствуют, что у них оселки украшались золочеными декоративными наконечниками, указывая на высокий социальный статус владельца (Чертомлык, Куль-оба, Карагодеуаш, Талаевский курган, Ахтанизовка, Филипповка и т.д.) (рис. 4, 2,4,5-8) [Грязнов, 1961: 142/143; Колтухов, 2015: 330; Конь и

всадник, 2019; Яблонский, 2013: 32, 204]. Традиция украшения оселков знатных людей и представителей власти таким способом, видимо, продолжалась и позже, у казахов она сохранялась до XX века. Как было описано выше казахский оселок из коллекции Центрального государственного музея принадлежал волостному правителю, поэтому его верхняя часть, выступающая из устья чехла, украшен серебряным орнаментальным колпачком, свидетельствуя о высоком общественном положении его владельца (рис. 4, 1).

Рис. 4. Кочевнические оселки, украшенные драгоценными металлами: 1 – казахский оселок с серебряным колпачком из коллекции Центрального Государственного музея РК; 2 – скифский оселок найденный в скифском кургане Куль-Оба. IV в. до н. э. Государственный Эрмитаж. РФ; 3 – сарматский оселок с колпачком. Могильник Филипповка, курган 1, тайник 2, (по: Яблонский, 2013);

4, 4a – скифский каменный оселок с золотым колпачком. Талаевский курган. Симферополь. IV в. до н.э.; 5 – оселок подвеска-амулет. Могильник Первомайский VII. I в. н.э. (по: Конь и всадник, 2019: Кат. 32); 6 – оселок из нефрита. I век до н. э. «Астраханский государственный объединенный историко-архитектурный музей-заповедник»; 7 – оселок. Ранне сарматская культура. II в. до н.э. Случайная находка. (по: Конь и всадник, 2019: Кат. 10); 8, 8a, 8b – сарматский оселок-пробирный камень. Могильник Филипповка, курган 29, погребение 2, (по: Яблонский, 2013: 204, фото 2729).

Назначение и функции поясных точильных брусков и оселков. Точильные бруски-оселки в традиционной культуре кочевых народов выполняли несколько функций. Основное их назначение, конечно, использование его для затачивания и правки режущего, рубящего лезвия и колющего острия боевого оружия, а также других режущих бытовых предметов.

Другим назначением было проверка им свойств драгоценных металлов определение их чистоты [Бычкова и др, 2018: 70]. Поэтому его иногда называют «пробирным камнем». Некоторые найденные в погребениях точильные бруски использовались только в таком назначении, в них отсутствуют следы точения.

Некоторые археологи отмечают, что оселки имели также и культовое назначение, использовался как магический предмет. М.П. Грязнов отмечает, что «оселки» из красивых по цвету и фактуре пород камня нужно исключить из категории инструментов. Он относил их к предметам культа и магии – амулетам [Грязнов, 1961: 139-141]. Отсутствие следов использования как точила, оформление драгоценной оправой или наличие тамги

свидетельствуют о превращении некоторых каменных точил из утилитарной вещи в магически-ритуальный объект.

Он служил также символом власти. В большинстве случаев комплекты точильных камней входили в престижный инвентарь погребений людей высокого социального статуса [Бычкова и др, 2018: 78/79].

Все эти функции точильного камня, в реликтовой форме сохранялось и у казахов. В жизни казаха точильный камень, кроме своей утилитарной функции, также использовался как символический, култово-ритуальный предмет. Точило символизировало мужчину, воина. Поэтому если кто-то хотел сосватать за своего сына чью-то дочь, то приходил к ним в гости, и перед уходом незаметно крал у них точильный камень, намекая на то, что у них есть сын, мужчина, а на войлоке на полу оставлял воткнутую иглу – символ женщины, намекая на их дочь, которую они хотели бы взять ему в жены. Если родители девушки принимали это предложение, то они посылали человека забрать точилу, как выражение своего согласия. После этого ритуального действия, готовилась само сватовство. Так как точило был символом мужчины, его силы, по казахским поверьям нельзя было просить у других точило, нельзя дарить, разрешалось только купить его или украсть. Казахская народная пословица гласит «Қайрақ пышақтың жаны» («Точило душа ножа»), то есть было поверье, что что вовремя заточки, придавая лезвию оружия остроту, точило оживляло его, придавая ему одушевленность [Қазақ тыйымдар мен ырымдар, 1998: 35]. Как любой символический атрибут воина и мужчины, в соответствии с его социальным статусом, в особом художественном оформлении точила-оселка отражалось его общественное положение, как в оселке с чехлом из фонда Центрального государственного музея РК, изученном в данном исследовании.

По фольклорным данным, у казахов точилу, оселку придавалось ритуальное, сакральное значение, его нельзя бросать на землю, на него нельзя было наступать. Считалось, что он обладает особым магическим свойством, защищает своего владельца от бед. Вручение точила как магического защитного предмета герою, отправляющемуся в дальний путь или в поход, часто встречающийся мотив в казахских сказках, мифах [Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2017: 516/517].

Заклучение. По результатам данного исследования можно сделать следующие выводы:

1) Поясные каменные точила-оселки, как воинский атрибут, магический предмет или амулет использовались кочевниками с древних времен. Для его изготовления использовались различные породы камней. По форме они были в виде прямоугольного бруска (для точил) или цилиндрического стержня (для оселков).

2) Точила и оселки служили не только как утилитарный предмет, но выполняли функцию «пробирного камня», были культовой-магической вещью, являлись символом социального статуса владельца. Оселки знатных воинов украшались золотом, символизируя их высокое общественное положение в кочевом обществе.

3) Данная традиция просуществовала у древних и средневековых кочевников в течении многих веков, и продолжалось у казахов до XX века. Все разнообразные функции точильного камня в реликтовой форме также сохранились в традиционной культуре казахов

4) Способы изготовления и формы казахских поясных оселков также продолжали древнюю кочевническую традицию. Оселки носились казахами на мужском воинском поясе «кисе». У знатных казахов они украшались декоративными оправами из драгоценных металлов, отмечая высокий социальный уровень владельца.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсланова Ф.Х., Чариков А.А.* Каменные изваяния Верхнего Прииртышья // СА. 1974. №3. С. 220-235.
- Ахметжан К.С.* Этнография традиционного вооружения казахов. Алматы: «Алматыкітап» ТОО, 2007. 216 с., ил.
- Бычкова Я.В., Ениосова Н.В., Нилус И.М.* Точильные камни под микроскопом: новые данные об использовании и происхождении оселков из Гнёздова // Гнёздовский археологический комплекс. Материалы и исследования. Вып. 1. // Труды Государственного исторического музея. Вып. 2xx. М., 2018. С. 69-84
- Гаврилова А.А.* Могильник Кудыргэ как источник по истории алтайских племён // М.-Л.: 1965. 144 с., вкл.
- Горелик М.В.* Половецкая знать на золотоордынской военной службе // Археология Евразийских степей. № 5. 2017. С. 303-336.
- Грязнов М.П.* Так называемые оселки скифо-сарматского времени. // Исследования по археологии СССР. Сб. статей в честь М.И. Артамонова. Л.: ЛГУ. 1961. С. 139-144.
- Ермоленко Л.Н., Соловьев А.И., Курманкулов Ж.К.* Древнетюркское изваяние из урочища Борили (Улытау, Центральный Казахстан): предметный комплекс // Археология, этнография и антропология Евразии, т. 44, № 4, 2016. С. 102-113.
- Колтухов С. Г., Сенаторов С.Н.* Скифский Талаевский курган 1891 г. // Античный мир и археология. 2015. С. 318-341.
- Конь и всадник: открывая страницы прошлого: каталог выставки / И. Ю. Лапшина, А. В. Кривошеева, Е. В. Круглов, [и др.]; автор идеи Н. В. Хабарова; редколлегия: А. С. Скрипкин (главный редактор) [и др.]. Волгоград: Издатель, 2019. 72 с.: ил.
- Кригер В.А.* Кочевники Западного Казахстана и сопредельных территорий в средние века (X-XIV вв.). ОФ «Евразийский союз учёных». Уральск, 2012. 200 с.
- Кубарев В.Д.* Древнетюркские изваяния Алтая. Новосибирск: Наука, 1984. 230 с.
- Кубарев Г.В.* Культура древних тюрков Алтая (по материалам погребальных памятников). Новосибирск: Издательство Института археологии и этнографии СО РАН, 2005. 400 с.
- Қазақы тыйымдар мен ырымдар / Құрастырушы авторы Құралұлы А. Алматы: Өнер, 1998. 64 б.
- Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. Том 3. З-Қ. Алматы: ТОО «Әлем Даму Интеграция», 2017. 856 бет, илл.
- Миняев С.С.* Дырестуйский могильник. 2-е изд., доп. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2007. 233 с., илл.
- Плетнева С.А.* Половецкие каменные изваяния. САИ. Вып Е4-2. М.: Наука, 1974. 200 с., с ил
- Прокофьев Р.В., Прокофьева Т.Е.* Два комплекса с половецкими статуями на реке Кундрючьей // Степи Европы в эпоху средневековья: Сб. науч. работ / Гл. ред. А.В. Евглевский. Донецк: ДонНУ, 2012. Т. 10. Половецкое время. С. 95-116.
- Самашев З., Кушербаев К., Аманшаев Е., Астафьев А.* Сокровища Устюрта и Манкыстау. Алматы, 2007. 400 с.
- Самашев З., Цэвээндорж Д., Онгарұлы А., Чотбаев А.* Ежелгі түріктердің Шивээт Улаан ғұрыптық кешені. Астана: Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Астана қаласындағы баспа тобы, 2016. 272 б.
- Таиров А.Д., Левит А.И.* Изделия из камня в погребениях ранних кочевников Южного Зауралья. Геоархеология и геоархеологическая минералогия. Институт минералогии УрО РАН, 2016. С. 63-72
- Шер Я.А.* Каменные изваяния Семиречья. М.,Л.: Издательство «Наука», 1966. 140 с.

Яблонский Л.Т. Золото сарматских вождей. Элитный некрополь Филипповка 1 (по материалам раскопок 2004-2009 гг.). Каталог коллекции. Книга 1. М.: ИА РАН, 2013. 232 с.: ил.

REFERENCES

- Arslanova F.X., Charikov A.A.* Kamennye izvayaniya Verhnego Priirtyshya // SA. 1974. №3. 220-235 pp. (In Russian)
- Ahmetzhan K.S.* Etnografiya tradicionnogo vooruzheniya kazahov. Almaty: «Almatykitap» TOO, 2007. 216 p., il. (In Russian)
- Bychkova Ya.V., Eniosova N.V., Nilus I.M.* Tochilnye kamni pod mikroskopom: novye dannye ob ispolzovanii i proishozhdenii oselkov iz Gnyozdova // Gnyozdovskij arheologicheskij kompleks. Materialy i issledovaniya. Iss. 1. // Trudy Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeya. Iss. 2xx. M., 2018. P. 69-84
- Gavrilova A.A.* Mogilnik Kudyrge kak istochnik po istorii altajskih plemyon. // M.-L.: 1965. 144 p., vkl. (In Russian)
- Gorelik M.V.* Poloveckaya znat na zolotoordynskoj voennoj sluzhbe. // Arheologiya Evrazijskih stepej. № 5. 2017. 303-336 pp. (In Russian)
- Gryaznov M.P.* Tak nazyvaemye oselki skifo-sarmatskogo vremeni. // Issledovaniya po arheologii SSSR. Sb. statej v chest M.I. Artamonova. L.: LGU. 1961. 139-144 pp. (In Russian)
- Ermolenko L.N., Solovev A.I., Kurmankulov Zh.K.* Drevnetyurkskoe izvayanie iz urochisha Borili (Ulytau, Centralnyj Kazahstan): predmetnyj kompleks. // Arheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii, Vol. 44, № 4, 2016. 102-113 pp. (In Russian)
- Koltuhov S. G., Senatorov S. N.* Skifskij Talaevskij kurgan 1891 g. // Antichnyj mir i arheologiya. 2015. 318-341 pp. (In Russian)
- Kon i vsadnik: otkryvaya stranicy proshlogo: katalog vystavki / I. Yu. Lapshina, A. V. Krivosheeva, E. V. Kruglov, [i dr.]; avtor idei N. V. Habarova; redkollegiya: A. S. Skripkin (glavnyj redaktor) [i dr.]. Volgograd: Izdatel, 2019. 72 p.: il. (In Russian)*
- Kriger V.A.* Kochevniki Zapadnogo Kazahstana i sopredelnyh territorij v srednie veka (X-XIV vv.). OF «Evrazijskij soyuz uchyonyh». Uralsk, 2012. 200 p. (In Russian)
- Kubarev V.D.* Drevnetyurkskie izvayaniya Altaya. Novosibirsk: Nauka, 1984. 230 p. (In Russian)
- Kubarev G.V.* Kultura drevnih tyurok Altaya (po materialam pogrebalnyh pamyatnikov). Novosibirsk: Izdatelstvo Instituta arheologii i etnografii SO RAN, 2005. 400 p. (In Russian)
- Khazakh tiyambar men yrymdar / Kfurastyrushy avtory Khuraluly A.* Almaty: Oner, 1998. 64 p. (In Kazakh)
- Khazakhtyn etnografiyalykh kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Enciklopediya. Vol. 3. Z-Kh. Almaty: TOO «Alem Damu Integraciya», 2017. 856 p. ill. (In Kazakh)*
- Minyaev S.S.* Dyrestujskij mogilnik. 2-e izd., dop. SPb.: Filologicheskij fakultet SPbGU, 2007. 233 p. ill. (In Russian)
- Pletneva S.A.* Poloveckie kamennye izvayaniya. SAI. Iss. E4-2. M.: Nauka, 1974. 200 p. il. (In Russian)
- Prokofev R.V., Prokofeva T.E.* Dva kompleksa s poloveckimi statuyami na reke Kundryuchej // Stepi Evropy v epohu srednevekovya: Sb. nauch. rabot / Gl. red. A.V. Evglevskij. Doneck: DonNU, 2012. T. 10. Poloveckoe vremya. 95-116 pp. (In Russian)
- Samashev Z., Kuserbaev K., Amanshaev E., Astafev A.* Sokrovisha Ustyurta i Mankystau. Almaty, 2007. 400 p. (In Russian)

Samashev Z., Ceveendorzh D., Onzaryly A., Chotbaev A. Ezhelgi türikterdiñ Shiveet Ulaan ğüryptyq kesheni. Astana: A.H. Marġulan atyndaġı Arheologiya institutyның Astana qalasyndaġı baspa toby, 2016. 272 p. (In Russian)

Tairov A.D., Levit A.I. Izdeliya iz kamnya v pogrebeniyah rannih kochevnikov Yuzhnogo Zauralya. Geoarheologiya i geoarheologicheskaya mineralogiya. Institut mineralogii UrO RAN, 2016. 63-72 pp. (In Russian)

Sher Ya.A. Kamennye izvayaniya Semirechya. M-L: Izdatelstvo «Nauka», 1966. 140 p. (In Russian)

Yablonskij L.T. Zoloto sarmatskih vozhdjev. Elitnyj nekropol Filippovka 1 (po materialam raskopok 2004-2009 gg.). Katalog kollekcii. Kniga 1. M.: IA RAN, 2013. 232 p. il. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Ахметжан Қалиолла Саматұлы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының жетекші ғылыми қызметкері, Рысқұлбеков к., 7/87, 010009, Астана, Қазақстан. E-mail: kaliolla1@yahoo.com, <https://orcid.org/0009-0007-9404-4758>

Сведения об авторе: Ахметжан Калиолла Саматулы – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института археологии им. А.Х. Маргулана, Рыскулбекова 7/87, 010009, Астана, Казахстан. E-mail: kaliolla1@yahoo.com, <https://orcid.org/0009-0007-9404-4758>

Information about authors: Kaliolla S. Akhmetzhan – Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher of the Institute of Archeology under the name of A. Margulan, Ryskulbekova 7/87, 010009, Astana, Kazakhstan. E-mail: kaliolla1@yahoo.com, <https://orcid.org/0009-0007-9404-4758>

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 14.10.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 17.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 25.11.2025.

UDC 371.1

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING LEADERSHIP SKILLS IN EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

E.M. Akhmet

2nd year master's student at KazNPU named after Abay (Kazakhstan)

Abstract. This article examines important aspects of leadership development in modern educational institutions. Leadership development in educational institutions is a purposeful process carried out through socially significant activities. Every area of society is characterized by high levels of competition. If a person strives for success, their achievements in maintaining competitiveness and their ability to utilize innovative approaches must be matched by their actions on the path to achieving excellence. True leadership is, above all, self-improvement. Leaders are not born; they are created through the development of the abilities that truly enable them to succeed.

The aim of this research is to improve the development of leadership skills among teachers in educational institutions. The article analyzes key aspects that enable educational institution leaders to effectively and professionally manage their work. New reforms and updated state educational standards adopted in our country's education sector require changes in teachers' professional practices that will improve the quality of the educational process and prepare specialists capable of improving the lives of everyone in society.

Materials and methods of research. The study was conducted using methods of comparison, analysis, and systematization of literature on the importance of developing leadership skills in educational institutions. The scientific literature related to the research topic was compiled into a single system, and the resulting data were subjected to scientific analysis.

The results of a comparative analysis of scientific, theoretical, and methodological literature on the concept of "leadership" as an important social phenomenon that motivates and inspires the team to achieve goals, facilitates overcoming difficulties, and develops teachers' potential. This analysis revealed the important role of key approaches and strategies in improving the effectiveness of leadership in Kazakhstan's educational institutions.

Keywords: leader, phenomenon, innovation, personality, ability, manager, aspect, educational organizations.

For citation: Ahmet E.M. The importance of developing leadership skills in educational organizations // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 80-87. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.07

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА КӨШБАСШЫЛЫҚТЫ ДАМУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Э.М. Ахмет

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 2 курс магистрі (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада қазіргі білім беру ұйымдарында көшбасшылықты дамытудың маңызды аспектілері қарастырылған. Білім беру ұйымдарында көшбасшылықты дамыту әлеуметтік маңызы бар іс-әрекеттер арқылы жүзеге асатын мақсатты процесс. Қоғамда кез келген сала жоғары бәсекелестікпен сипатталады. Адам жетістікке ұмтылса, оның бәсекеге қабілетті болуына ұмтылысындағы жетістіктері және инновациялық тәсілдерді қолдана білуі биіктерге жету жолындағы іс-әрекеттерге сай болуы тиіс. Нағыз көшбасшылық – бұл ең алдымен өзін-өзі жетілдіру. Көшбасшылар туылмайды, олар табысқа жетуге шынымен көмектесетін қабілеттерді өзінің бойында дамыту арқылы жасалады.

Зерттеу жұмысының мақсаты – білім беру ұйымдарында педагогтар арасында көшбасшылық қабілеттерді дамытуды жетілдіру. Мақалада білім беру ұйымдарының көшбасшыларына басқару қызметін тиімді және кәсіби түрде жүзеге асыруға мүмкіндік беретін маңызды, негізгі аспектілер сараланған. Еліміздің білім беру саласында қабылданып

жатқан жаңа реформалар мен жаңартылған мемлекеттік білім беру стандарттары мұғалімдердің кәсіби қызметіне өзгерістер енгізуді талап етеді, бұл білім беру процесінің сапасын жақсартады және қоғамда әр адамның өмірін жақсартуға қабілетті тұлғаларды дайындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу жұмысы білім беру ұйымдарында көшбасшылықты дамытудың маңыздылығына арналған әдебиеттерді салыстыру, талдау, жүйелеу әдістері арқылы жүзеге асырылды. Зерттеу жұмысының тақырыбына байланысты жазылған ғылыми әдебиеттер бір жүйеге келтіріліп, алынған мәліметтерге ғылыми тұрғыда талдау жасалды.

Ғылыми-теориялық және әдістемелік әдебиеттерде көрсетілген «көшбасшы» ұғымының маңызды әлеуметтік құбылыс ретіндегі салыстырмалы талдау нәтижелері, жалпы ұжымды мақсаттарға жетуге ынталандыратын және шабыттандыратын, қиындықтарды жеңуге және, сонымен қатар, ұстаздардың да әлеуетін дамытуға көмектесетін құбылыс ретінде қазақстандық білім беру ұйымдарындағы көшбасшылықтың тиімділігін арттырудағы негізгі тәсілдер мен стратегияларды ұлғайтудағы маңызды рөлін анықтауға мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: көшбасшы, феномен, инновация, тұлға, қабілет, жетекші, аспект, білім беру ұйымдары.

Сілтеме жасау үшін: Ахмет Э.М. Білім беру ұйымдарында көшбасшылықты дамытудың маңыздылығы // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 80-87 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.07

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ ЛИДЕРСКИХ НАВЫКОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Э.М. Ахмет

Магистрант 2 курса КазНПУ имени Абая (Казахстан)

Аннотация. В статье рассматриваются важные аспекты развития лидерских качеств в современных образовательных организациях. Развитие лидерских качеств – это целенаправленный процесс, осуществляемый посредством социально значимой деятельности. Любая сфера общества характеризуется высокой конкуренцией. Если человек стремится к успеху, его достижения в стремлении к конкурентоспособности и умение использовать инновационные подходы должны соответствовать действиям на пути к достижению высот. Истинное лидерство – это, прежде всего, самосовершенствование. Лидерами не рождаются, они создаются путем развития в себе способностей, которые действительно помогают им добиваться успеха.

Целью исследовательской работы является совершенствование развития лидерских навыков педагогов образовательных организаций. В статье анализируются важные ключевые аспекты, позволяющие руководителям образовательных организаций эффективно и профессионально осуществлять управленческую деятельность. Новые реформы и обновленные государственные образовательные стандарты, принимаемые в секторе образования нашей страны, требуют изменений в профессиональной деятельности учителей, которые позволят повысить качество образовательного процесса и подготовить специалистов, способных улучшать жизнь каждого человека в обществе.

Материалы и методы исследования. Исследование проводилось с использованием методов сравнения, анализа и систематизации литературы о важности развития лидерских качеств в образовательных организациях. Научная литература, относящаяся к теме исследования, была собрана в единую систему, а полученные данные были подвергнуты научному анализу.

Результаты сравнительного анализа научно-теоретической и методологической литературы о концепции «лидера» как важного социального явления, мотивирующего и вдохновляющего коллектив к достижению целей, способствующего преодолению

трудностей и развитию потенциала учителей позволили выявить важную роль ключевых подходов и стратегий в повышении эффективности руководства в казахстанских образовательных организациях.

Ключевые слова: лидер, феномен, инновация, личность, способность, руководитель, аспект, образовательные организации.

Для цитирования: Ахмет Э.М. Важность развития лидерских навыков в образовательных организациях // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 80-87. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.07

Introduction. More than 30 years have passed since our country gained independence. During this time, the education sector has also undergone fundamental changes. Comparing the prerequisites for the development of leadership qualities, it becomes clear that the development of systematic and effective leadership over this short historical period has not been able to solve the problems in educational organizations. The issue of leadership in educational institutions has long been the subject of research by scientists, as leadership contributes significantly to the development of society and has a profound impact on all processes taking place within it. Educational institutions are a professional sphere that is constantly undergoing reform and responding to social, economic and political changes. Leadership is a psychological phenomenon consisting of many components. The leader of an educational institution is a member of a group who, by taking on certain responsibilities, takes a step forward to solve a specific task within the group.

Leadership is an important personal skill that enables individuals to socialise successfully and achieve success in professional and social environments. If a person strives for success, it is certain professional and personal qualities that enable them to reach new heights and meet global standards. Research work allows us to form or develop the managerial culture of leaders at different levels of management in educational organisations, as well as to theoretically comprehend important management issues.

Today, it is important to study the importance of developing effective leadership in educational organizations and conduct scientific research into its formation. This is due to the insufficient amount of scientific knowledge about the conditions and components that contribute to the development and formation of leadership qualities in young and experienced teachers. At the present stage, the modernisation of the education sector requires specialists with organisational skills, capable of qualitatively new intellectual work and effective communication within a team, ready to achieve the set goals. Studying the importance of leadership in management activities allows heads of educational organizations at various levels to consider effective ways to improve the effectiveness of collective management and create the necessary conditions for the development of a leadership culture. Today, educational organisations are in dire need of leaders who are able to base their actions on individually-oriented interaction.

However, it is important to understand that leaders in educational organisations can only influence their team if their colleagues allow them to do so. People voluntarily become followers in their relationships with those they perceive as leaders. This voluntary action may last only a short period of time or be limited to the performance of specific tasks. Thus, a comprehensive study of the importance of developing leadership skills in educational organizations is currently essential for the effective organization of teamwork.

Results and discussion. The ambiguous concept of defining the phenomenon of 'leadership' in educational organisations in the psychological and pedagogical sphere is comprehensively examined in the works of M. Chemers [Chemers, 2000], D. Cangemi [Cangemi, 1997] and K. Lewin and R. Lippitt [Lewin, Lippitt, 1938]. The research of these foreign scientists identifies and scientifically examines the personal qualities that influence the development of a teacher-leader. Similarly, research by renowned foreign scholars K. Byrd [Byrd, 1994] and J. Maxwell [Maxwell, 2019] has established from a pedagogical point of view that the concept of "leader" plays an important, decisive role in managing a society or a specific organization. In the studies of Russian scientists B.D. Parygin [Parygin, 2003] and E.P. Ilyin [Ilyin, 2020], the qualities

characteristic of a leader that contribute to the development of a team leader are scientifically differentiated. B.D. Parygin concludes that a leader must possess organisational, creative and oratorical skills, be interested in achieving group goals and have authority within the group. Leadership styles and types are also comprehensively studied in the work of L.I. Usmansky [Usmansky, 2013]. The works of the above-mentioned foreign psychologists demonstrate the importance of studying the pedagogical aspects of developing effective leadership in modern educational organizations. Studying the importance of effective leadership increases the motivation to learn among both students and teachers, and discipline in the group will be high, as everyone strives to gain new knowledge.

The importance of studying the improvement of management skills of heads of educational organizations determines the need for pedagogical training of heads of various levels of this system, as well as an understanding of the main issues of theoretical enrichment of management and their practical application. A leader must have the ability to manage people, select specialists, conduct appropriate training, and optimise formal and informal relationships between employees of educational organisations. They must be able to evaluate their activities, draw appropriate conclusions and improve their skills based on current requirements and expected changes, as well as clearly understand the structural features of the organisation, the basic principles and styles of leadership, motives and mechanisms of behaviour [Morozov, 2003: 23].

Teachers who have the ability to implement leadership processes are an important factor in all changes in society. The leadership of modern teachers is a key element of innovative educational processes and high-quality education. These methods reveal the personal abilities and talents of leaders in educational organisations. At the same time, they allow us to identify the essence of the main theories of their interaction and their methods. Leadership is defined as the process of influencing team members in achieving group goals. To understand this phenomenon, the works of foreign scientists were reviewed. Psychologist M. Chambers concludes: 'A leader should be seen as a person who is able to enlist the support of the team, works to achieve the common goals of the group, and has the ability to influence the team' [Chamers, 2000: 47]. The author believes that the presence of common collective goals plays an important role in the characteristics of leadership. The author's opinion is recognised by many contemporary scientists.

One of them is D. Kanjemi [Kanjemi, 1997: 30]. Agreeing with M. Chemers, he attributes the following qualities to successful leaders: flexibility of behaviour; self-control in difficult situations; lack of fear of the unknown; high sensitivity and well-developed intuition; ability to control one's emotions; ease in taking initiative in management; energy; belief in one's own and others' abilities. If we assert that maintaining emotional stability in a team is significantly related to leadership effectiveness, then the author says that leaders who are able to control the mood of their colleagues - to maintain emotional stability - successfully accomplish the tasks at hand. Leaders with these qualities are able to influence, through educational organisations, the creation of a cultural environment that values knowledge and learning in all areas of society.

Foreign scholars T. Male and I. Paleologu conclude: 'Situational and general beliefs in 21st-century teaching and learning pedagogy are implemented in an environment based on educational constructs' [Male, Paleologu, 2015: 221]. Pedagogy develops through understanding the experience of students and educational organisations to solve problems that require the creation of effective educational activities and relationships. In this sense, pedagogical aspects serve as fundamental elements of practice, which is the main activity of educational organisations. This, in turn, is one of the aspects of pedagogical leadership, which is why the authors propose to call it pedagogical leadership.

Foreign scholar T. Sergiovanni describes pedagogical leadership as an investment in various forms of human capital, including social, cultural, academic, intellectual, and professional spheres. The authors provide the following definition [Sergiovanni, 1998: 41]. Human capital is professional skills, experience or knowledge and abilities. These are sources of expert authority that can lead to legitimate leadership if they possess unique abilities that cannot be replaced or standardised in the organisation's work process. Social capital is social networks or connections, the spread of norms of

trust, cooperation and a sense of duty among people in the organisation. It includes the management function of network interaction and represents the “assets” accumulated by people through networks. These assets are the mutual obligations of members of a social group to each other, the information potential inherent in social relationships, and the existence of norms and sanctions that encourage certain types of behaviour. Cultural capital is an attractive, interactive style of communicating and working with others, which may be related to some extent to the social intelligence and emotional understanding of a potential leader.

American psychologist K. Bird includes initiative, communication skills, enthusiasm, confidence, and kindness in his list of personal qualities and skills necessary for leadership [Bird, 199: 420]. It can be seen that K. Bird's opinion on the definition of leadership abilities coincides with that of J. Maxwell. The reason is that the qualities and abilities necessary for a leader, according to K. Bird, are also discussed in the work of British researcher J. Maxwell, ‘21 Irrefutable Laws of Leadership.’ In this work, the author argues that potential leaders are usually characterised by a positive attitude, service to the common good, personal potential, flexibility, honesty, discipline and broad horizons [Maxwell, 2019: 125].

Although the study of leadership began with foreign psychologists, the term ‘leadership’ has been used by Russian researchers since 1920. One of the scientists who studied it is E.N. Ilyin. He identified the following qualities characteristic of a leader in the development of leadership potential: belonging to a group, a desire to manage like-minded people, the presence of clearly defined goals and ways to achieve group goals, initiative, i.e. voluntary acceptance of responsibility, and the desire of group members to obey the leader [Ilyin, 2020: 221]. Teachers with leadership qualities in education are experts in their profession and other areas of life, motivators and reliable colleagues who inspire not only their students but also their colleagues. They also share their experience with others, striving for professional development to help their colleagues solve emerging problems. They seek to learn from their colleagues and thereby develop their knowledge and skills, understanding that collective knowledge is essential for successful teaching and learning.

Leadership in educational institutions is of paramount importance. After all, every educational institution needs a leader who is capable of guiding and managing the changes that are taking place. In this regard, A.V. Morozov states: ‘To optimise management in educational institutions, the successful implementation of organisational roles, combined with an analysis of an individual's understanding of their professional role and specific corrective measures, requires not only knowledge and understanding of professional rules, but also the moral readiness of the employee to accept this role and, ultimately, their subsequent commitment’ [Morozov, 2003: 58]. Similarly, K. Muzdybaev, in his work ‘The Psychology of Responsibility,’ defined the relationship between the functional responsibilities of a leader in a team. The author emphasises the need to pay special attention to the importance of responsibility as a key personal quality. In addition, responsibility here serves as a means of internal control, i.e. self-control and internal regulation of activities that an individual consciously and voluntarily carries out at their own discretion [Muzdybaev, 2010: 13]. Personal responsibility is always social in nature, as it implies a desire to fulfil certain social requirements, norms and models of behaviour in accordance with one's place in the system of social relations.

Leaders of the modern education system, in general, must effectively motivate employees to work, taking into account their socio-demographic and professional qualities. This includes not only various psychological phenomena of the work collective, but also the objective results of its activities. For example, in his article, L.I. Lutsenko discusses the importance of understanding the factors that create contradictions inherent in the educational process for the head of an educational organisation and taking them into account in management [Lutsenko, 2012: 314]. The author notes that this often leads to intrapersonal and interpersonal conflicts within the teaching staff. He includes staff instability and labour discipline in this type of conflict. A.V. Morozov, in his study ‘The Psychology of Management,’ noted that people act differently when solving various tasks arising from the specifics of their professional activities, and divided them into leaders, individualists, conformists, and collectivists [Morozov, 2003: 65].

When resolving such contradictions in the course of his work, P. Chisholm argues that the theoretical and practical solution to the problem of optimising management activities should begin with a study of management functions. The author believes that the solution should consist in ensuring the normal functioning of the system, its transition from one state to another that most fully meets the requirements [Chisholm, 1994: 30]. This situation can be understood as the functions of a manager's organisational activities. These functions are considered separately in A.V. Morozov's study 'Professional Psychology': administrative, strategic, expert-advisory, communicative-normative, the function of representing the group in the external environment, disciplinary-psychotherapeutic [Morozov, 2005: 6]. Every manager must develop social reflection and maintain an open functional component of their concept. This ensures openness, thanks to which it is possible to see how team members react to decisions made and to learn about the economic and organisational consequences of management decisions.

An effective tool for improving management efficiency is the optimal regulation of teachers' work at all stages. In addition, teachers' job descriptions are an indicator of a certain level of professional work culture, which characterises both individual employees and the educational organisation as a whole. Teachers' knowledge and understanding of the full range of their responsibilities must be combined with a moral readiness to fulfil them. Only in this case are the formal requirements of society for the head of an educational organisation reinforced by the corresponding requirements for the head themselves. Today, innovative processes in the education system have enriched the science and practice of managing educational organisations with new concepts. This requires a scientific understanding and theoretical justification of the activities of teachers in modern educational organisations [Morozov, 2016: 92].

E.I. Stepanova: The opinion is that leaders of modern educational organisations should have a good understanding of social and managerial terminology, as well as psychological and pedagogical terminology. It has been concluded that organisational skills, presentation skills, the skilful use of interactive technologies in the competitive environment of educational institutions, the use of information databases, computer skills, environmental and financial-legal knowledge, and commercial literacy are not only important in management activities, but have also become a legitimate and important part of it [Stepanova, 2010: 276].

The transition of humanity to a knowledge-based information society has led to significant changes throughout the entire system of modern educational organisations. Knowledge is becoming a vital and undeniable advantage for individual specialists, work collectives and society as a whole, and the ability to manage knowledge is becoming the main criterion for the competitiveness of the professional community as a whole and of each organisation in particular. The theory of modern society proclaims the concept of knowledge as the fundamental principle of a new type of society, which is inseparable from the concept of knowledge as a resource of power. The accumulated evidence on the importance of improving leadership effectiveness in educational organizations highlights the need to ensure that employees at all hierarchical levels of the organization are properly informed. The need for knowledge and information occupies an important place in the structure of individual needs. Informatisation in management is a factor that stimulates teamwork and increases job satisfaction. It can also be seen as a means of increasing employee identification with the goals of the organisation as a whole. Thus, when discussing the importance of ensuring the informatisation of every employee in the management system, it is worth noting that effective work can be hindered not only by a lack of information, but also by an excess of it. This applies to both ordinary employees and managers at various levels. It is therefore important to provide employees with the optimal amount of information. As a result, determining the optimal amount of information required in each specific case should be based on taking into account the goals and needs of both the managing organisation and the object of management.

A.V. Morozov points out the main mechanisms of the management process: planning – setting goals – making decisions, essentially creating a model of the result and a brief action plan [Morozov, 2003 12]. The author defines decision-making in management as formulating a goal, assigning this task to the implementing entity, determining the general direction, and establishing an

action plan that is open to adjustment. In the course of their joint work, employees must interact with each other to coordinate their activities. The effectiveness of a teaching team largely depends on the level of coordination. This level, in turn, is a value that stems from the degree of psychological harmony among team members, which can be briefly defined as the ability of team members to work together based on an optimal combination of team members. To optimise the overall functioning of an organisation when forming the structure of an educational organisation and human resources departments, and then when reorganising it, it is necessary to take into account not only the individual psychological qualities of each person, but also the possible effects arising from the combination of these individuals. Psychological harmony can be defined as both the similarity of certain characteristics between team members and their differences. Ultimately, this leads to the complementarity of individuals within the framework of joint educational activities, and the teaching team itself represents a special unity. The role of psychologically harmonious groups is important in all areas of joint human activity. Psychological harmony between group members improves their interaction and increases professional effectiveness.

In this regard, N.N. Obozov identifies the following criteria for assessing harmony and interaction: performance results, emotional and energy costs of participants, and their satisfaction with this activity [Obozov, 2000: 48]. Here, taking into account the requirements of psychological harmony contributes to increased productivity and satisfaction among team members. A high level of psychological harmony is one of the important factors that positively influence the overall mood of the team. The nature of leadership, manifested in a particular style of communication between the leader and subordinates, also influences the socio-psychological climate of the working team. Leaders must understand that any phenomenon of collective psychology cannot be simply the sum of the corresponding psychological phenomena of each individual member of the group, but rather arises as a new, qualitative personality. Therefore, when creating a favourable psychological climate in a team, it is not the psychological properties of its members that are important, but the effect of their unity. Today's educational organisations need professional leaders who understand the importance of teaching aimed at developing students' abilities, knowledge, skills and competences [Obozov, 2000: 59]. Modern education is characterised by a focus on the development of students' personal abilities, so it is necessary to develop general knowledge, skills, as well as independent activity and personal responsibility in each student.

Today, we would not be wrong in saying that teachers with leadership qualities bring real change to our society and advance the field of education. The development of such specialists begins with a love of teaching others. Therefore, in the modern educational environment, teaching is important for training professional teachers who are in demand in society. A leader's success depends on their aspirations, achievements, and ability to use innovative approaches in their work. This is because leadership in the field of education has motivational and prognostic, informational and cognitive, innovative, communicative, emotional and value-based, creative, and other characteristics.

Conclusion. This study examined important pedagogical aspects that facilitate the implementation of effective educational activities and the development of leadership skills in the teaching environment, serving as a starting point for organizing personal development efforts. The need for pedagogical tools to monitor and identify leadership development was analyzed, as well as the need to select and implement the most effective measures aimed at developing and supporting teachers' leadership skills in general education institutions. The key here is creating conditions for self-realization and personal development, as well as the need to support leaders' efforts to develop teachers' leadership potential in the educational process.

Currently, educational institutions in Kazakhstan are developing a complex framework for leadership development, and the implementation of educational policy places specific demands on educational institution leaders. It is worth emphasizing that this requires theoretical analysis based on scientific theories, concepts, new approaches, and pedagogical practice. The article reveals that various approaches exist to determining the significance of leadership development in educational institutions and its numerous characteristics. The study demonstrates that studying the importance

of educational institution leaders is one of the most important issues in improving the quality of education in modern educational institutions.

REFERENCES

- Chemers M.* Leadership Research and Theory: A Functional Integration // Group Dynamics: Theory, Research and Practice. 2000. Vol. 4. 27-43 pp. (In English)
- Cangemi J.* Usus Auctoritatis Personalis vel Auctoritatis Legitimae a Duce. Problemata Psychologica in Negotiis. Dubna: Phoenix, 1997. 288 p. (In English)
- Lewin K., Lippitt R.* An experimental approach to the study of autocracy and democracy: A preliminary note // Sociometry. 1938. № 1. 292-380 pp. (In English)
- Bird P.* Persuasive Tactics to Boost Your Image. London, 1994. 445 p. (In English)
- Maxwell, J.* Leges 21 Irrefutabiles Ducatus. Moscow: Popurri, 2019. 448 p. (In Russian)
- Parygin, B.D.* Administratio et Ducatus. Petropolis, 2003. 280 p. (In Russian)
- Ilyin, E.N.* Psychologia Ducatus: Liber Manualis pro Universitatibus. Moscow: Yurait, 2020. 311 p. (In Russian)
- Umansky, L.I.* Auxilium Paedagogicum Ludis Fundatum pro Ducatu Puerorum. 2013. Disponibile apud: http://www.ipages.ru/index.php?ref_item_id=36858&ref_dl=1. (In Russian)
- Morozov, A.V.* Psychologia Administrationis. Moscow: Proiectum Academicum, 2003. 288 p. (In Russian)
- Male T., Palaologou I.* (2015). Pedagogical leadership in the 21st century: Evidence from the field. Educational Management Administration & Leadership, 43(2), 214-231 pp. <https://doi.org/10.1177/1741143213494889> (In English)
- Sergiovanni, T.* (1998). Leadership as pedagogy, capital development and school effectiveness. International Journal of Leadership in Education, 1(1), 37-46. <https://doi.org/10.1080/1360312980010104> (In English)
- Muzdybaev, K.* Psychologia Responsabilitatis. Moscow: Librokom, 2010. 248 p. (In Russian)
- Lutsenko L.I.* Aspectus Sociales et Psychologici Administrationis Institutionum Educationis // Acta Universitatis Publicae Tulae. Litterae Humanae. 2012. No. 1-2. 313-319 pp. (In Russian)
- Chisholm P.* Fiducia in Se: Via ad Successum Negotiale. Moscow: Cultura et Sport, UNITAS, 1994. 288 p. (In Russian)
- Morozov A.V.* Psychologia Negotialis. Moscow: Proiectum Academicum, 2005. 1040 p. (In Russian)
- Morozov A.V.* Characteres Administrationis Institutionum Educationis Superioris in Conditionibus Modernis // Administratio Educationis: Theoria et Praxis. 2016. No. 2 (22). 90-106 pp. (In Russian)
- Stepanova E.I.* Aspectus sociales et psychologici successus actionum administratarum rectoris moderni institutionis educationis praescholasticae // Scientia et Modernitas. 2010. No. 2 (2). 278-283 pp. (In Russian)
- Obozov N.N.* Psychologia relationum interpersonalium. K.: Vishcha shkola, 2000. 312 p. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Ахмет Эльнұра Мухамедғалиқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 2 курс магистрі. Алматы, Достық, 13. E-mail: elnura.akhmet@mail.ru

Сведения об авторе: Ахмет Эльнұра Мухамедғалиевна – магистрант 2-го курса Казахского национального педагогического университета имени Абая. Алматы, Достық, 13. E-mail: elnura.akhmet@mail.ru

Information about the authors: Elnura M. Akhmet – Second-year master's student at the Kazakh National Pedagogical University named after Abai. Almaty, Dostyk Street 13. E-mail: elnura.akhmet@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 25.11.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 02.12.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 19.12.2025.

ӘОЖ 39 (=512.122)

ҚАЗАҚТЫҢ КИІЗ БҰЙЫМДАРЫ МУЗЕЙ КЕҢІСТІГІНДЕ: ТҰСКИІЗДЕР МЕН ТҰСКІЛЕМДЕРГЕ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ШОЛУ

С.Б. Аязбаева

Қазақстан Республикасы Ұлттық орталық музейі (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада қазақ халқының дәстүрлі киіз бұйымдарына, әсіресе тұскиіз бен тұскілемнің музей кеңістігіндегі этнографиялық мәніне талдау жасалады. Зерттеудің негізгі мақсаты – киіз бұйымдарының тұрмыстық-функционалдық қызметін, көркемдік ерекшелігін және олардың мәдени-символдық маңызын ашу. Автор музей қорларындағы материалдарға сүйене отырып, тұскиіздердің жасалу техникасы, қолданылған шикізаттың табиғи ерекшеліктері, аймақтық атаулары мен олардың тарихи қолданысын жүйелі түрде сипаттайды. XIX ғасырдағы сауда-экономикалық байланыстардың күшеюі нәтижесінде тұскиіздердің материалдық және көркемдік түрленуі дәлелді деректермен көрсетілген. Мақалада музейлерде сақталған нақты үлгілер – ақ киізге түсірілген оюлы тұскиіз, маржанмен көмкерілген тұскілем және құрақ техникасымен жасалған нұсқалар мысалға алынады. Зерттеу нәтижесінде тұскиіз бен тұскілемнің тек сәндік элемент емес, әлеуметтік мәртебені білдіретін, ұлттық дүниетаным мен отбасылық тәрбиенің ажырамас бөлігі болып табылатын мәдени мұра екендігі айқындалды. Автор бұл бұйымдардың бүгінгі музейлік құндылығын айқындай отырып, олардың этнографиялық дереккөзі ретіндегі маңызын негіздейді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеудің материалдық негізін Қазақстан Республикасы Ұлттық орталық музейінің қор материалдары мен есеп құжаттары құрайды. Атап айтқанда, музейдің бас түсім кітабы, қабылдау актілері, қор картотекалары, сондай-ақ киіз және кілем бұйымдары қорының экспонаттары пайдаланылды. Этнография залындағы дәстүрлі тұскиіз бен тұскілемдер, соның ішінде XX ғасырға жататын «Маржанды» тұскілем, сондай-ақ 2001 жылы Т.Н. Хамзиннен сатып алынған құрақ техникасымен тігілген тұскесте зерттеудің негізгі нысандарының бірі болды.

Сонымен қатар қазақтың киіз басу, жүн өңдеу дәстүріне қатысты этнографиялық деректер, жүннің түрлері, киіздің тығыздығы мен өңдеу техникасы, матамен көмкеру тәсілдері назарға алынды. Тұскиіз бен тұскілемдердің шығу тегі, қолданылу ерекшеліктері, аймақтық атаулары этнография ғылымы тұрғысынан қарастырылды.

Зерттеуде XIX ғасырдағы Қоянды, Қарқара, Шар, Атбасар, Верный жәрмеңкелері жөніндегі тарихи деректер пайдаланып, сырттан келген маталардың қазақ колөнеріне ықпалы анықталды. Тұскиіз бен тұскілемдердің эволюциясы киізден жасалған түрден матамен кестеленген сәндік үлгіге дейінгі даму тұрғысынан талданды.

Тірек сөздер: Тұскиіз, тұскілем, киіз, дәстүрлі қолөнер, кестелеу өнері, музей экспонаты, этнографиялық мұра, сауда-жәрмеңкелік қатынастар, мәдени құндылық.

Сілтеме жасау үшін: Аязбаева С.Б. Қазақтың киіз бұйымдары музей кеңістігінде: тұскиіздер мен тұскілемдерге этнографиялық шолу // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 88-95 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.08

КАЗАХСКИЕ ВОЙЛОЧНЫЕ ИЗДЕЛИЯ В МУЗЕЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР НАСТЕННЫХ ВОЙЛОЧНЫХ И ДЕКОРАТИВНЫХ КОВРОВ

С.Б. Аязбаева

Национальный центральный музей РК (Казахстан)

Аннотация. В статье анализируется этнографическое значение традиционных войлочных изделий казахского народа, в частности настенного войлочного ковра и декоративных настенных ковров в музейном пространстве. Основная цель исследования – раскрыть бытово-функциональные особенности войлочных изделий, их художественные характеристики и культурно-символическую значимость. Опираясь на материалы музейных фондов, автор системно описывает технику изготовления настенных ковров, природные свойства использованного сырья, региональные названия и исторические особенности применения. На основе убедительных данных показана материальная и художественная трансформация настенных ковров в результате усиления торгово-экономических связей в XIX веке. В статье приводятся примеры из конкретных экспонатов, хранящихся в музеях: настенный войлочный ковер на белом войлоке, настенный декоративный ковер инкрустированный жемчугом, и варианты, созданные по мотивам технологии вышивки. В результате исследования установлено, что настенный войлочный ковер и декоративные настенные ковры являются не просто декоративными элементами, но и культурным наследием, отражающим социальный статус, национальное мировоззрение и их важную роль в семейном воспитании. Автор, определив современную музейную ценность этих изделий, обосновывает их значимость как этнографического источника.

Материалы и методы исследования. Материальную основу исследования составили фондовые материалы и учетная документация Национального центрального музея Республики Казахстан. В частности, использованы главная книга поступлений, акты приема, фондовые картотеки, а также экспонаты коллекции настенных войлочных и декоративных ковровых изделий. Основными объектами изучения стали традиционные настенные войлочные ковры и декоративный настенный ковер из зала этнографии, включая настенного войлочного ковра «Маржанды», относящийся к XX веку, а также известны как крючковые, выполненный по технологии вышивки и приобретенный у Т.Н. Хамзина в 2001 году.

Дополнительно были рассмотрены этнографические сведения, касающиеся традиций валяния войлока и обработки шерсти, разновидностей шерсти, плотности войлока и методов его обработки, способов окаймления тканью. Происхождение, особенности применения и региональные названия настенных войлочных и декоративных ковров анализировались с позиций этнографии.

В исследовании использованы исторические данные о Кояндинской, Каракаринской, Чарской, Атбасарской и Верненской ярмарках XIX века, что позволило выявить влияние привозных тканей на развитие казахского декоративно-прикладного искусства. Эволюция настенных войлочных и декоративных настенных ковров прослеживается от войлочного варианта до ткане-вышитых декоративных образцов.

Ключевые слова: настенный войлочный ковёр, декоративный войлочный настенный ковёр, традиционное ремесло, вышивка, музейный экспонат, этнографическое наследие, торговые и ярмарочные отношения, культурная ценность.

Для цитирования: Аязбаева С.Б. Казахские войлочные изделия в музейном пространстве: этнографический обзор настенных войлочных и декоративных ковров // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 88-95. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.08

KAZAKH FELT PRODUCTS IN THE MUSEUM SPACE: AN ETHNOGRAPHIC REVIEW OF WALL FELT AND DECORATIVE CARPETS

S.B. Ayazbayeva

National Central Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abstract. This article analyzes the ethnographic significance of traditional Kazakh felt products, particularly felt wall hangings and decorative wall hangings, in museum spaces. The primary goal of this study is to uncover the everyday and functional characteristics of felt products, their artistic characteristics, and their cultural and symbolic significance. Drawing on museum collections, the author systematically describes the techniques used to make wall hangings, the natural properties of the raw materials used, regional names, and historical usage. Based on compelling data, the author demonstrates the material and artistic transformation of wall hangings as a result of the strengthening of trade and economic ties in the 19th century. The article provides examples from specific exhibits held in museums: a felt wall hanging on white felt, a decorative wall hanging inlaid with pearls, and variations inspired by embroidery techniques. The study found that felt wall hangings and decorative wall hangings are not simply decorative elements but also cultural heritage, reflecting social status, national worldview, and an important role in family upbringing. The author, having determined the modern museum value of these items, substantiates their significance as an ethnographic source.

Materials and research methods. The material basis of the study consists of collections and archival records of the National Central Museum of the Republic of Kazakhstan. Specifically, the main inventory book, acquisition acts, fund catalog cards, as well as exhibits from the felt and carpet collection were used. The primary objects of study were traditional felt wall hangings and a decorative wall hanging from the ethnography hall, including the "Marzhandy" felt wall hanging, dating back to the 20th century, also known as hooked felt wall hangings, made using embroidery techniques and acquired from T.N. Khamzin in 2001.

Additionally, ethnographic data concerning felting traditions and wool processing, wool varieties, felt density and processing methods, and fabric edging techniques were reviewed. The origins, uses, and regional names of felt wall hangings and decorative rugs were analyzed from an ethnographic perspective.

The study utilized historical data on the Koyandy, Karkara, Chara, Atbasar, and Verny fairs of the 19th century, revealing the influence of imported fabrics on the development of Kazakh arts and crafts. The evolution of felt and decorative wall carpets can be traced from the felt version to woven and embroidered decorative samples.

Keywords: Felt wall carpet, decorative felt wall carpet, traditional craft, embroidery, museum exhibit, ethnographic heritage, trade and fair relations, cultural value.

For citation: Ayazbayeva S.B. Kazakh felt products in the museum space: an ethnographic review of felt wall hangings and decorative carpets // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 88-95. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.08

Кіріспе. Қазіргі заманда тұрмыста кеңінен пайдаланылған, алайда уақыт өте келе қолданылудан шығып, тек музейлік экспонат ретінде сақталған бұйымдар аз емес. Бұл бұйымдар қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті мен тұрмыс-тіршілігін тереңінен танып-білуге мүмкіндік береді. Осындай сирек кездесетін, тарихи-мәдени құндылығы зор жәдігерлердің бірі – киіз бұйымдары. Қазіргі таңда мұндай бұйымдарды тек музейлерден ғана көруге болады.

Киізден жасалған дәстүрлі тұскиіздер бүгінгі күні музей қорларында сақталып, келешек ұрпаққа ата-баба өнерін, дүниетанымын, сұлулыққа деген көзқарасын насихаттаушы құнды жәдігерлердің бірі болып отыр. Қазақстан Республикасы Ұлттық орталық музейінің қорында сақталған киіз бұйымдар – халқымыздың дәстүрлі қолөнерінің, тұрмыс-салт жүйесінің шынайы көрінісі. Аталған музейдің кілем және киіз бұйымдар

қорында жалпы саны 1760 сақтам бірлік бұйым тіркелген. Соның ішінде 136 дана тұскиіз бен тұскілем арнайы есепке алынған. Бұл көрсеткіш киіз бұйымдарының алуан түрлілігі мен олардың тұрмыстағы кең қолданылу аясын дәлелдейді.

Қазақ халқының дәстүрлі тұрмысында тұскиіз бен тұскілемнің орны ерекше. Ғалым С. Мұқанов қазақтың тұрмыстық қолданбалы өнерінің көптеген түрін, соның ішінде киіз бұйымдары мен тұскиіздердің жасалу ерекшелігін жан-жақты сипаттайды [Мұқанов, 1979: 43]. Олардың шығу тегі халықтың көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтымен тығыз байланысты. Қазақтардың көшпелі тіршілігі жеңіл әрі ыңғайлы, әрі жылу сақтайтын, ұзаққа шыдамды бұйымдарды қажет етті. Осыған сәйкес киізден жасалған бұйымдар, оның ішінде тұскиіздер - тек сәндік қана емес, функционалдық қызмет атқарған заттар болды.

Нәтижелер мен талқылау. Киіз бұйымдарының басты шикізаты – қой жүні. Қой – қазақ халқы үшін төрт түліктің ішінде ең көп өсірілген, әрі жүнінен сан алуан бұйымдар жасалатын жануар. Қой жүнінің сапасы мен құрылымы маусымға байланысты өзгеріп отырған. «Көктемгі жүн» – жұмсақ әрі иірімге оңай, сол себепті негізінен тоқыма жұмыстарында пайдаланылса, «күздік жүн» (күзем) – тығыз, беріктігі жоғары, су өткізбейтін қасиетімен ерекшеленіп, киіз басуға өте қолайлы саналған. Жабағы жүн – қыстан біртұтас ұйысып қалған өлі жүн. Жабағыны көктемде астынан жаңадан өсіп келе жатқан жүн қопсып көтереді. Үй тұрмысында көбіне қой мен түйе жабағысын қолданылған. Қойдың жабағысынан қырқылғанда тұтас алынады және бір қойдан 1-2 кг шамасында жүн алған. Бұл жүннен жасалған бұйым жылы, әрі жұмсақ болып келетіндіктен, ондан күпі, көрпе сияқты бұйымдар тіккен [Қазақтың этнографиялық категориялар ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2017: 242].

Жүннен дайындалған бұйымдар халық тұрмысында кеңінен таралған, киіз тек үйдің ішкі кеңістігін жабдықтау үшін емес, ауа райынан қорғану мақсатында да кең қолданылды. Бұндай практикалық қасиеттерімен қатар, киіз бұйымдары эстетикалық талаптарға да сай келіп отырды. Бұйымдарға ою-өрнек жүргізу, түрлі түсті матамен көмкеру, әр аймақтың стиліне сай атау беру – бұлардың барлығы халықтың өнерге, сұлулыққа деген ерекше қатынасын аңғартады.

Киізден дайындалатын бұйымдардың ішінде «тұскиіз» ерекше орын алады. Тұскиіз – киіз үйдің ішкі кеңістігін әсемдеуге және жылу сақтауға арналған, үйдің керегесіне ілінетін сәндік бұйым. Оны халық ерте заманнан-ақ киізден дайындап, бетіне түрлі-түсті ою-өрнектер түсіріп, жиектерін барқыт немесе басқа да маталармен көмкеріп жасаған. Сонымен қатар тұскиіз эстетикалық қызметімен қатар, рәміздік мағынаға да ие болды – үй иесінің мәртебесін, тұрмыстық деңгейін білдіретін заттардың бірі ретінде қарастырылған.

Ғалым С. Тәжімұратов өзінің «Шебердің қолы ортақ» атты еңбегінде тұскиіздерге байланысты маңызды деректер келтіреді. Автордың айтуынша, дәстүрлі тұскиіздердің көлемі орташа есеппен ұзындығы 300–450 см, ені 150–200 см аралығында болған. Бұл өлшемдер тұскиіздің киіз үйдің керегесіне толығымен жайғасып, жылу мен әсемдікті қатар қамтамасыз етуге мүмкіндік беретінін көрсетеді [Тәжімұратов, 1977: 36]. Көлемнің мұндай үлкен болуы оның декоративтік рөлінен бөлек, функционалдық мақсатта да жасалғанын дәлелдейді.

Ғалым С. Мұқанов киіз бұйымдарының тұрмыстағы қызметі мен аймақтық ерекшеліктеріне арнайы тоқталады [Мұқанов, 1979: 56]. Кейбір аймақтарда тұскиізге балама ретінде «бітпес», «қалауыш» секілді атаулар қолданылған. Бұл атаулардың әртүрлілігі – тұскиіздің кең таралғандығын және жергілікті ерекшеліктерге сай түрлі-түрлі аталғанын аңғартады. Мысалы, Ақтөбе мен Атырау өңірлерінде оны «қалауыш», ал Орталық және Шығыс Қазақстанда «бітпес» деп атаған [ҚР Ұлттық орталық музей қоры, КП 14080] (сурет 1). Бұл атаулардың өзі тұскиіздің тек тұрмыстық қажеттіліктен туындамағанын, сонымен қатар жергілікті мәдениет пен тілдік ерекшелікті де танытатынын көрсетеді [Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2014: 512].

Сурет 1. Тұскиіз (бітпес, қалауыш)
(ҚР Ұлттық орталық музей қорынан, КП 14080)

Қазіргі таңда мұндай құнды бұйымдардың басым көпшілігі музей қорларында сақтаулы. Олардың әрқайсысы – халықтың тұрмыс-салт мәдениетінен, эстетикалық көзқарасынан, қолөнер шеберлігінен хабар беретін маңызды этнографиялық дерек. Осы орайда, ҚР Ұлттық орталық музейінің этнография залындағы тұскиіз үлгілері халқымыздың бай мәдени мұрасының нақты айғағы болып табылады. Бұл жәдігерлер ұрпақтан-ұрпаққа жеткен дәстүрдің үзілмей, сақталып отырғанын көрсетеді.

Қазақ халқының дәстүрлі қолөнерінің бір тармағы – киіз үйдің ішкі жабдықтарымен байланысты тұскиіздер мен тұскілемдер. Бұл бұйымдар тұрмыстық мәнімен қатар, жасаған шебердің өнерін, бойына сіңірген маңызды этнографиялық мұра ретінде де бағаланады.

Осыған дәлел ретінде ҚР Ұлттық орталық музейі қорында сақталған, түскен уақыты мен иесі белгісіз тұскиізді келтіруге болады. Бұл экспонат қазіргі таңда музейдің Этнография залында, «Киіз үй» композициясының керегесіне ілінген [ҚР ҰО Музейі. Есепке алу бөлімі. Бас түсім кітабы]. Зерттеушілер бұл бұйымды дәстүрлі атауымен «бітпес» немесе жалпы қолданыстағы «тұскиіз» ретінде атайды.

Экспонаттың жасалу техникасына тоқталсақ, ол ақ киіздің бетіне қызыл және қара түсті сатин матасынан дайындалған, қазақтың дәстүрлі «қошқар мүйіз» ою-өрнегімен безендірілген. Жиектері жасыл барқыт матамен көмкерілген. Бұл материал таңдауы мен ою композициясы – қазақ халқының көркемдік талғамын, оюмен ой салу дәстүрін және сырттан келген маталарды тұрмыстық бұйымдарда пайдаланғанын аңғартады.

Тұскиіздердің киізден және матадан жасалған түрлері кең таралғанын атап өтеді. Оның пікірінше, матадан жасалған тұскиіздер мен тұскілемдердің көбеюі – Қазақ хандығы тұсындағы сауда қатынастарының дамуы нәтижесінде пайда болған құбылыс. Яғни, сырттан әкелінген маталар қазақ қолөнерінің жаңа үлгілерін жасауға ықпал еткен.

XIX ғасырда Қазақстан аумағында сауда-экономикалық байланыстардың нығаюы тұскиіздердің материалдық және көркемдік түрленуіне жол ашты. 1848 жылы Қоянды жәрмеңкесі ашылып, кейінірек Ақмола уезіндегі Атбасар, Верный қаласындағы Қарқара, Семейдегі Шар сияқты ірі сауда орталықтары ұйымдастырылды. Бұл жәрмеңкелерде көрші мемлекеттерден металл, фарфор, маталар әкелінсе, қазақтар өз кезегінде мал өнімдерін негізгі шикізат ретінде ұсынды. Осы кезеңде жүн мен тері, киіз, күйдірілген былғары, т.б. сыртқы саудада үлкен сұранысқа ие болды.

Матаның тұрмыстық бұйымдарда жиі қолданылуы да осы кезеңмен тығыз байланысты. Қазақ шеберлері киізден жасалған бұйымдарды матамен әрлеп, жібек, пүліш, мауыт, барқыт сынды маталармен көмкеруді дәстүрге айналдырды. Нәтижесінде, тұскиіз, тұскілем, сырмақ сияқты бұйымдардың жаңа үлгілері пайда болды. Осылайша, киіз үйдің ішкі жабдықтарына сән беру мен мән беру үрдісі тереңдей түсті.

Тұскиіз бен тұскілемнің этнографиялық маңызына ерекше назар аударып, қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде киіз үйдің керегесіне ілінетін бұйымның атауы тұскиіз болып қала бергенімен, оның жасалу материалы мен техникасы уақыт өте келе өзгерген [Қазақ кілемдері мен тоқыма бұйымдары, 2012: 16]

Дәстүрлі тұскілемдер, көбіне, қалың маталардан дайындалған. Олардың қатарында пүліш, барқыт, күдері, кей жағдайларда жібек, мауыт сияқты маталар қолданылған. Мұндай материалдардың таңдалуы – шебердің көркемдік талғамын ғана емес, қыз жасауының сән-салтанатын, әлеуметтік мәртебесін көрсету мақсатында болған. Мұндай жібек астарлы сәндік төсемелер халық арасында бізкесте, тұскесте немесе ілмеккесте деген атаулармен танымал [Жәнібеков, 1995: 74]

Киіз үйдің ішкі жабдықтарына жататын бұл көркем бұйымдар тек сәндік мақсатта ғана емес, тәрбиелік, әлеуметтік және тұрмыстық мәнге де ие болған. Тұскілем – тек үй ішін әсемдеудің құралы емес, сонымен қатар қазақ қыздарының жасауының ажырамас бөлігі ретінде де ерекше рөл атқарған. Тек мал немесе алтын-күміспен ғана емес, осындай қолдан жасалған бұйымдар арқылы қыздың көрген тәрбиесі, ананың қолөнер шеберлігі, отбасының тұрмыстық деңгейі көрініс тапқан.

Тұскілемнің ерекше бір пішіндік үлгісі – «П» әрпі тәрізді формасы, яғни жоғары және екі жанынан жиектеліп, төменгі жағы ашық күйінде қалдырылған. Бұл ерекшелік екі түрлі мағына береді:

1. Ырымдық мәні – қыз жасауына арналған бұйым болғандықтан, төменгі жағын көмкермей, ашық күйінде қалдыру арқылы жаңа өмірге аттанған қыздың жолы ашық, бағы байланбасын деген ырым орындалған.

2. Тұрмыстық-функционалдық себеп – тұскілем, негізінен, төсек тұсына, яғни үйдің төменгі керегесіне ілінетіндіктен, оның төменгі бөлігі көзге бірден түсе бермейді. Сондықтан, эстетикалық безендірудің негізгі бөлігі жоғарғы және екі бүйірінде шоғырланған.

Тұскілемдердің табак деп аталатын орталық бөлігі көбіне бағалы мата бетіне ою-өрнек жүргізу арқылы безендірілген. Бұл өрнектер – қазақ халқының көркемдік санасы мен символдық танымының көрінісі. Кестелеу барысында жүн, мақта, шұға, жібек жіптер пайдаланылып, өрнекке көлем мен өң берген. Сонымен қатар, жиектеріне құндыз терісімен, немесе басқа түсті қымбат маталармен көмкеру дәстүрі кең тараған.

Тұскілемдер көбінесе аналар мен әжелердің басшылығымен, қыз балалардың өз қолымен кестеленген. Шебердің шеберлігі жоғары көркемдікпен жасалған тұскиіздер, шымылдықтар, сүлгілер және т.б. бұйымдарды кестелеу өнерінде елеулі орын алды [Мұқанов, 1979: 17]. Бұл үрдіс – қазақы тәрбиенің өзегі, яғни қыз балаға еңбекке баулу, шыдамдылыққа, ұқыптылыққа үйрету, әрі көркемдік талғамды тәрбиелеу жолы болған. Қыздың жасауы арқылы оның тәрбиесі, танымы, өнерге бейімділігі бағаланған. Әсіресе, тұскілемнің безендірілуі, кесте тігісі, қолданылған тастар мен маталар қыздың әкесінің байлығын, ал бұйымның нақышталуындағы дәлдік пен шеберлік – анасының қолының ұқыптылығын білдірген.

Қазіргі таңда осындай этнографиялық және көркемдік құндылығы жоғары тұскілемдердің кейбірі музейлерде сақтаулы. ҚР Ұлттық орталық музейінің этнография экспозициялық залындағы «маржанды» тұскілем – соның жарқын мысалы.

Бұл тұскілем «XX ғасырға жатады, сол дәуірге тән ою-өрнектер мен тоқу тәсілін сақтаған» және оны 1974 жылы мемлекет қайраткері, этнограф Өзбекәлі Жәнібеков Семей өңіріне жасаған экспедициясы барысында Семей тарихи-өлкетану музейінен сый ретінде алған.

Сол жылы Ө. Жәнібеков бұл жоғары деңгейлі бұйымның бірегейлігі мен көркемдік құндылығын ескере отырып, оның әрі қарай сақталуын қамтамасыз ету мақсатында тұскілемді Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық, яғни, бүгінгі Ұлттық орталық музейіне тапсырды [ҚР ҰО музей есепке алу бөлімі, 1974].

Маржанды тұскілемнің ерекшелігі – табағы күдері мата бетіне түрлі-түсті жіптермен кестеленіп, оған өсімдік тәрізді ою-өрнектер жүргізілген. Табағының жоғары жағы жасыл барқытпен тігілген. Жасыл барқыт мата беті 20 мыңнан астам маржан өрнектердің әрқайсысы тастармен өрнектеліп, безендіріліп, жиегі құндыз терісімен жұрыңдалған.

Әсемдігімен көз тартатын бұл бұйым тек сән үшін ғана емес, иесінің әлеуметтік мәртебесін, эстетикалық танымын көрсететін айрықша жәдігер.

Тұскиіз немесе тұскілемді тек кестелеп, ою-өрнекпен өрнектеліп ғана емес, сонымен қатар, құрақ көрпе сияқты құрақталыпта тігілген. 2001 жылы Алматы қаласының тұрғыны Т.Н. Хамзиннен сатып алынған тұскестенің бірі ҚР Ұлттық орталық музейі 2 зал экспозициялық кешенін де қойылған. Оның енінің 136 см., ұзындығы 2,11 м. жетеді (сурет 2) [ҚР ҰО музейінің есепке алу және қор бөлімі, КП 26529].

Сурет 2. 2001 жылы Н. Хамзиннен сатып алынған «тұскесте».
(ҚР Ұлттық орталық музейі қорынан, КП 26529)

Табағы ақ, гүлді қызыл, сұр (қара) түсті матамен құрақталып ромбы тәрізделіп тігілген. Ал, жиегін қызыл түспен жүргізген.

Мұндай тұскілемдер тек тұрмыстық қолданыспен шектелмей, қазақтың көркемдік дүниетанымының, қолөнер шеберлігінің, тәрбиелік салтының, эстетикалық танымының айнасы іспетті. Әрбір тұскілем – белгілі бір дәуірдің, өңірдің, шебердің және отбасылық дәстүрдің ізі қалған құндылық.

Қорытынды. Бүгінде осы сияқты құнды мұраларды музей қорларында сақтау – ұлттық мұраны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу, әсіресе, XX ғасырдың басына тән бұйымдар – қазақ халқының мәдени өнерін, тұрмысын және эстетикасын паш ететін заттық дереккөздер ретінде маңызды. Тұскілемдер – бүгінгі ұрпаққа ата-баба қолөнерінің тереңдігін, нәзіктігін және рухани байлығын танытатын тірі мұра.

Аталған зерттеулер мен экспонаттар дәлелдегендей, тұскііз – тек үй ішін безендіру элементі ғана емес, сонымен қатар, ұлттық руханияттың, сауда-экономикалық тарихтың және материалдық мәдениеттің көрінісі.

ӘДЕБИЕТ

- Жәнібеков Ө. Жолайрықта. Алматы: Рауан, 1995. 110 б.*
 Қазақ кілемдері мен тоқыма бұйымдары. 2012. 378 б.
 Қазақтың этнографиялық категориялар ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. 2 том. 2017. 848 б.
 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Алматы: Азия Арна, 2014. 839 б.
 ҚР ҰО Музейінің есепке алу бөлімі // №129. 29 мамыр 1974 ж.
 ҚР Ұлттық орталық музейінің есепке алу және қор бөлімдерінің деректері КП 26529.
 ҚР Ұлттық орталық музейінің есепке алу және қор бөлімдерінің деректері КП 14080
Мұқанов С.М. Казахские домашние художественные ремесла. Алматы, 1979. 120 б.
Тәжімұратов Ә. Шебердің қолы ортақ. Алматы: Қазақстан, 1977. 96 б.

REFERENCES

- Zhanibekov O.* Zholairykta. Almaty: Rauan, 1995. 110 p. (In Kazakh)
 Kazakh carpets and textiles. 2012. 378 p. (In Kazakh)
 Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names. 2 vol. 2017. 848 p. (In Kazakh)
 Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names. Almaty: Asia Channel, 2014. 839 p. (In Kazakh)
 Accounting department of the Museum of the National Autonomous Republic of Kazakhstan // No. 129. May 29, 1974. (In Kazakh)
 Data of the accounting and fund departments of the National Central Museum of the Republic of Kazakhstan KP 26529. (In Kazakh)
 Data of the accounting and fund departments of the National Central Museum of the Republic of Kazakhstan KP 14080. (In Kazakh)
Mukanov S.M. Kazakh household artistic crafts. Almaty, 1979. 120 p. (In Russian)
Tazhimuratov A. The master's hand is shared. Almaty: Kazakhstan, 1977. 96 p. (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет: Аязбаева Сафия Бөлтекқызы – Қазақстан Республикасының Ұлттық орталық музейінің антропология және этнология бөлімінің кіші ғылыми қызметкері. ORCID: 0009-0007-5580-8655 (Самал-1/44, Алматы, Қазақстан). E-mail: Safya83@mail.ru

Сведения об авторе: Аязбаева Сафия Бөлтековна – младший научный сотрудник отдела антропологии и этнологии Национального центрального музея Республики Казахстан. ORCID: 0009-0007-5580-8655 (Самал-1/44, Алматы, Казахстан). E-mail: Safya83@mail.ru

Information about the author: Safiya B. Ayazbayeva – Junior Researcher at the Department of Anthropology and Ethnology, National Central Museum of the Republic of Kazakhstan. ORCID: 0009-0007-5580-8655 (Samal-1/44, Almaty, Kazakhstan). E-mail: Safya83@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 28.11.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 08.12.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 22.12.2025.

UDC: 811.161.1: 930.1 (575.2) (043.3)

INTEGRATIVE FAIRY TALE THERAPY IN RETROSPECT AS AN OBJECT OF RESEARCH

F.M. Yerzhanova¹, W. John Randolph²

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai

²Department of Slavic Language and Literature University of Illinois

Annotation. The article discusses the basic methodological principles of integrative fairy tale therapy. Integrative fairy tale therapy, as a field in practical psychology, promotes the development of a harmonious personality through differentiation and unification of personality systems through comprehension and transformation of human nature through accompanied symbolic and metaphorical integration through magical, fabulous, mythological texts, stories with transpersonal potential and generic archetypal energy. One of the important aspects of children's literature is its use as an object of fairy-tale therapy. Modern fairy tales have a unique ability to influence children, helping them solve modern problems. Through understandable modern fairy-tale characters and plots, children can identify their feelings, find answers to life's questions, and develop their inner worldview. The children's literature of Kazakhstan has a unique specificity, combining traditional cultural values and modern trends. It reflects the rich cultural heritage of the people, their wisdom, traditions and customs. The main topics of children's literature in Kazakhstan are nature, history, folk tales and legends, as well as issues of upbringing and personal development.

Materials and methods of research. The main research material is folk and modern fairy tales, which are a special educational tool, through the images and plots of which the younger generation learns the spiritual and cultural heritage that instructs kindness, social skills, the ability to cope with difficulties, resist evil, etc. Fairy tales and legends about kindness and evil strengthen continuity, help navigate the outside world, solve many life problems.

The material is based on a set of scientific theories, concepts and hypotheses of existing knowledge, in particular, scientific articles by A.V. Gnezdilov, K.V. Karpinsky, Carl Jung, L.A. Dluzhnevskaya, I.G. Dluzhnevsky, R. Stolorov, B. Brandschaft, J. Atwood, L.D. Lebedeva, I.V. Vachkov and others.

The main method used in the study was an aspect analysis of sources devoted to the use of story therapy for the correction of psychological disorders. The analysis and comparison of opinions and views of different authors on the research problem is carried out. Attention is also drawn to the integrative approach, which is based on elements of national and modern culture, traditions in the development of personality.

Keywords: integrative fairy tale therapy, children's literature of Kazakhstan, modern fairy tales, mythological texts, archetypes, principles of integrative fairy tale therapy, digitalisation.

For citation: Erzhanova F.M., John Randolph W. Integrative fairy tale therapy in retrospect as an object of research // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 96-107. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.9

РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ИНТЕГРАТИВТІ ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫ ЗЕРТТЕУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Ф.М. Ержанова¹, Джон Рэндольф²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университет

²Иллинойс университетінің славян тілі мен әдебиеті кафедрасы

Андатпа. Мақалада интегративті ертегі терапиясының негізгі әдіснамалық принциптері қарастырылған. Интегративті ертегі терапиясы практикалық психологиядағы бағыт ретінде үйлесімді тұлғаның дамуына ықпал етеді, сонымен қатар, оның сиқырлы, ертегі, мифологиялық мәтіндер, әңгімелер арқылы символдық және метафоралық интеграция арқылы адам табиғатын түсіну және өзгерту арқылы тұлға жүйелерін саралау және біріктіру арқылы трансперсоналды потенциалы және жалпы архетиптік энергиясы бар.

Балалар әдебиетінің маңызды аспектілерінің бірі-оны ертегі терапиясының объектісі ретінде пайдалану. Қазіргі заманғы ертегілер балаларға әсер етудің ерекше қабілетіне ие, оларға заманауи мәселелерді шешуге көмектеседі. Түсінікті заманауи ертегі кейіпкерлері мен сюжеттері арқылы балалар өз сезімдерін анықтай алады және де өмірлік сұрақтарға жауап табу және ішкі дүниетанымын дамытады.

Қазақстанның балалар әдебиеті дәстүрлі мәдени құндылықтар мен заманауи үрдістерді үйлестіре отырып, бойындағы айрықшалығымен ерекшеленеді. Ол халықтың бай мәдени мұрасын, оның даналығын, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын бейнелейді. Қазақстан балалар әдебиетінің негізгі тақырыптары табиғат, тарих, халық ертегілері мен аңыздар, сондай-ақ тәрбие мен жеке даму мәселелері болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеудің негізгі материалы – өскелең ұрпақтың мейірімділікке, қиындықтарды жеңе білуге, зұлымдыққа қарсы тұруға және т. б. өмірлік білімге тәлім беретін рухани да, мәдени мұра болатын, әр-түрлі бейнелер және сюжеттерге толы және ерекше тәрбиелік маңызы зор халық және заманауи ертегілері болды. Өйткені, мейірімділік пен зұлымдық туралы ертегілер мен аңыздар сабақтастықты нығайтады, сыртқы әлемді шарлауға, көптеген өмірлік мәселелерді шешуге көмектеседі. Сонымен қатар, зерттеу барысында А.В. Гнездилов, К.В. Карпинский, Карл Юнг, Л.А. Длюжневская, и. Г. Длюжневский, Р. Столоров, Б. Брандштафт, Дж. Атвуд, Л.Д. Лебедева, И.В. Вачкова және басқа да ғалымдардың ғылыми теорияларының, тұжырымдамалары мен гипотезаларының жиынтығы сарапталды, қолданылды.

Зерттеуде қолданылған негізгі әдіс – психологиялық бұзылуларды түзету үшін сюжеттік терапияны қолдануға арналған дереккөздерді аспекттивті талдау болды. Зерттеу мәселесіне әртүрлі авторлардың пікірлері мен көзқарастарын талдау және салыстыру жүргізілді. Сондай-ақ, ұлттық және заманауи мәдениеттің элементтері, тұлғаның дамуындағы дәстүрлерді зерделейтін негізі болатын интегративті тәсілге де назар аударылды.

Тірек сөздер: интегративті ертегі терапиясы, Қазақстанның балалар әдебиеті, заманауи ертегілер, мифологиялық мәтіндер, архетиптер, интегративті ертегі терапиясының принциптері, цифрландыру.

Сілтеме жасау үшін: Ержанова Ф.М., Джон Рэндольф. Ретроспективадағы интегративті ертегі терапиясы зерттеу нысаны ретінде // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 96-107 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.09

ИНТЕГРАТИВНАЯ СКАЗКОТЕРАПИЯ В РЕТРОСПЕКТИВЕ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Ф.М. Ержанова¹ Джон Рэндольф²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²Кафедра славянского языка и литературы Иллинойского университета

Аннотация. В статье рассмотрены основные методологические принципы интегративной сказкотерапии. Интегративная сказкотерапия, как направление в практической психологии, способствует развитию гармоничной личности, посредством дифференциации и объединения систем личности через постижения и трансформации природы человека через сопровождаемое символическое и метафорическое интегрирование посредством волшебных, сказочных, мифологических текстов, историй, имеющих трансперсональный потенциал и родовую архетипическую энергию. Одним из важных аспектов детской литературы является ее использование в качестве объекта сказочной терапии. Современные сказки обладают уникальной способностью влиять на детей, помогая им решать современные проблемы. Через понятные современные сказочные персонажи и сюжеты дети могут идентифицировать свои чувства, найти ответы на жизненные вопросы и развить свое внутреннее мировоззрение. Детская литература Казахстана отличается уникальной спецификой, сочетая в себе традиционные культурные ценности и современные тенденции. Она отражает богатое культурное наследие народа, его мудрость, традиции и обычаи. Основными темами детской литературы Казахстана являются природа, история, народные сказки и легенды, а также вопросы воспитания и личностного развития.

Материалы и методы исследования. Основным материалом исследования стали народные и современные сказки, представляющие особый воспитательный инструмент, через образы и сюжеты которых подрастающее поколение узнает то духовное и культурное наследие, наставляющее доброту, социальные навыки, умение справляться с трудностями, противостоять злу и т.п. Сказки и легенды о доброте и зле укрепляют преемственные связи, помогают ориентироваться во внешнем мире, решать многие жизненные проблемы.

Материалом послужили совокупность научных теорий, концепций и гипотез уже существующих знаний, в частности, научные статьи А.В. Гнездилова, К.В. Карпинского, Карла Юнга, Л.А. Длужневской, И.Г. Длужневского, Р. Столорова, Б. Брандшафта, Дж. Этвуда, Л.Д. Лебедевой, И.В. Вачкова и других.

Основным методом, использованным в исследовании, был аспектный анализ источников, посвященных использованию сюжетной терапии для коррекции психологических расстройств. Проведен анализ и сопоставление мнений и взглядов разных авторов на проблему исследования. Обращено также внимание на интегративный подход, основой которого послужили элементы национальной и современной культуры, традиций в развития личности.

Ключевые слова: интегративная сказкотерапия, детская литература Казахстана, современные сказки, мифологические тексты, архетипы, принципы интегративной сказкотерапии, цифровизация.

Для цитирования: Ержанова Ф.М., Джон Рэндольф. Интегративная сказкотерапия в ретроспективе как объект исследования // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 96-107. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.09

Introduction. Fairy tale therapy today represents an innovative direction in educational psychology. Despite the fact that this method has been used relatively recently, its origins date back to ancient times. The genre itself, used for therapeutic purposes, is one of the oldest forms of verbal creativity, in particular, oral folk storytelling.

Fairy tales have served an important role in the culture and traditions of many peoples. In ancient Egypt, India, Greece, Rome and other civilisations, fairy tales were used to convey moral lessons, shape value beliefs and educate children. These stories were invisible threads connecting generations and passing on the wisdom of ancestors.

Since the late 19th and early 20th centuries, when psychotherapy began to develop as a scientific discipline, the idea of using fairy tales as a therapeutic tool began to gain momentum. Psychotherapy based on the use of fairy tales began to rely on vivid images and emotional paradigms, which are conceptual components of any work in the genre of fairy tales. The history of fairy tale therapy is a story of wisdom across centuries and cultures. With this unique method that combines ancient and modern approaches, fairy tales continue to be guides of the soul, opening the gateway to healing and self-discovery in each story.

Story therapy is an interesting method of psychology that uses fairy tales and stories to help resolve emotional problems and psychological difficulties. It is based on the notion that fairy tales can be powerful tools for understanding, self-discovery and healing. In story therapy, clients often create their own fairy tales or work with existing ones to project their feelings and experiences into characters and stories. This process helps them to visualise their problems and look for possible solutions. Story therapy can also involve the use of metaphors and symbols to help clients realise the underlying aspects of their experiences. For example, the evil wizard in a fairy tale may represent inner demons or difficulties that a person faces in real life.

The key core of story therapy is the client's ability to look at his or her life from a new, objective, positive perspective. The fairy tale characters and their adventures serve as a mirror to the client's inner world, allowing them to understand their own feelings and reactions.

Today, story therapy has become a sought-after area and method of psychological help. Therapists use fairy tale elements to help patients realise their emotions, resolve conflicts and find new ways to heal. A.V. Gnezdilov defines the child's education as the object of story therapy: the process of nurturing the Inner Child, developing the soul, increasing the level of awareness of events, acquiring knowledge about the laws of life and ways of social manifestation of creative force' [Gnezdilov, 2002: 6]. The integrative approach includes elements of different therapeutic methods, making story therapy flexible and effective. Story therapy, which has become a wonderful tool in the field of psychotherapy, attracts the attention of modern researchers who seek to reveal the mechanisms and effectiveness of this method. Their work reveals new aspects that confirm the value and power of fairy tales in the healing process.

Discussion. Among the names that marked the beginning of the story therapy method in psychology is Carl Gustav Jung, who played a key role in the development of story therapy. He made a significant contribution to the understanding of archetypes and the collective unconscious, and the idea that fairy tale images reflect universal aspects of the human psyche formed the basis of modern therapeutic practices. In the context of story therapy, Jung's definition of an individual's life path is important. According to the researcher, the life path realises the hereditary psychic formations that condition the realisation of the life path. The two stages identified by the researcher in the life path are synchronised with the complex of these structures. The first stage is associated with adaptation in society, and the second stage is the integration of the individual with the unconscious structures of his/her personality. At the second stage there is self-deepening, expansion of one's own personality due to integration of unconscious structures [Karpinsky, 2002]. The whole life path of a personality is structured by the collective unconscious, at different stages different archetypes are actualised. C. G. Jung also emphasises the special importance of reflection on one's own life path, finding a single meaning that structures life as a whole, although he attributes these tasks exclusively to the second half of life [Jung, 1991].

In the mid-twentieth century, Austrian psychoanalyst Bruno Bettelheim published his iconic work *Magic Fairy Tales*, in which he explored the deep psychological and symbolic aspects of fairy tales. He proposed that fairy tales not only reflect, but also heal the soul and serve as a means of

integration and self-discovery. Let us turn to the most well-known methods of working with fairy tales in psychological practice today.

Howard Liner, a renowned psychology researcher, has made significant contributions to the field of story therapy, especially in its application in working with trauma. His scholarly work reveals the unique potential of fairy tale elements in alleviating emotional difficulties and restoring psychological health after traumatic events. Liner suggests that fairy tale stories can be reimagined as powerful tools for understanding and overcoming trauma. His work particularly highlights how fairy tale motifs and characters allow for the expression and working out of emotions associated with traumatic experiences, thereby facilitating the healing process. Particular attention is paid to how fairy tale images serve as allegories of emotional pain and suffering. He views them as a mirror in which patients can see and interact with their own emotional states, thus creating an opportunity for emotional expression and release. The stories and images of fairy tales become a safe vehicle for expressing complex and painful experiences that may be difficult to express in conventional terms.

In his research, Liner highlights the importance of fairy tales in the process of reconstructing the narrative of traumatised individuals. Fairy tales help them to reframe their life narrative, regain a sense of control and restore their personal integrity.

Liner's story therapy, where patients actively engage in interaction with fairy tale characters, analyse stories, and create their own tales, putting their experiences and emotions into them, contributes to the process of self-discovery and healing. Howard Liner considers story therapy an integral part of psychotherapy practice, emphasising the use of storytelling in working with trauma. He emphasises that fairy tales can be a powerful tool for expressing emotions associated with traumatic events and facilitating their gradual resolution.

Liner's particular focus is on how fairy tale images serve as allegories of emotional pain and suffering. He views them as a mirror in which patients can see and interact with their own emotional states, thus creating an opportunity for emotional expression and release.

Psychologist Lenard Sachs researches the impact of digital screens on children's mental health. His work points out the negative aspects of digitalisation, emphasising that limited access to the virtual world and more careful selection of content can make the use of technology less harmful to children's psyche.

Psychological therapist Louise Morrison develops the concept of 'therapy with myths', including story therapy. She emphasises the importance of using myths and fairy tales to develop emotional intelligence, support self-discovery and resolve inner conflicts.

Today there is a position of an alternative classification of story therapy directions, which implies division into its types such as psychoanalytic, Jungian, psychodramatic, etc. story therapy.

Integration in story therapy. We are developing an integrative approach in story therapy for the specific purpose of reducing the negative impact of screens on the psyche of school-age children. Lenard Sachs, who suggests the use of this method, notes along with the great educational opportunities and the negative impact of gadgets on children's psyche. To the manifestations of mental disorders due to screen influence can be attributed sleep disorders, unfocusedness, decreased attention. Let us consider the main provisions of story therapy.

Contemporary researchers of story therapy seek to expand the boundaries of understanding of this method by identifying new practical and theoretical aspects. Their work is important not only for deepening the theoretical basis of story therapy, but also for creating more effective practical approaches to psychotherapy and healing.

The most effective, in our opinion, is not the isolated application of different original methods, but the integration of them in order to achieve an optimal therapeutic effect. David Applebaum, a recognised psychotherapist and researcher, is an important proponent of the integrative approach in story therapy. His work not only emphasises the importance of using storytelling in the healing process, but also focuses on a combination of different therapeutic techniques to create deeper and more effective sessions. Researcher and psychotherapist David

Applebaum puts forward the concept of an integrative approach in story therapy. He emphasises the importance of combining different therapeutic techniques such as Gestalt therapy, cognitive therapy and art therapy to create more effective and personalised sessions.

The central idea of David Applebaum's integrative approach to story therapy is the fusion of different therapeutic methods. This approach involves using elements of Gestalt therapy, cognitive therapy, art therapy and other areas to tailor the therapy to the individual needs of the patient.

Applebaum places great importance on an individualised approach. In the context of story therapy, this means that the therapist selects or creates a story that best fits the unique needs and context of each client's life. This personalised approach makes story therapy sessions deeper and more meaningful for each client. Applebaum's work emphasises the importance of exploring the deeper levels of the psyche through the symbols and metaphors of fairy tales. He encourages therapists to explore these aspects to better understand the emotional and psychological layers of the patient, which in turn promotes more effective healing.

The integrative approach of Applebaum also emphasises supporting emotional expression through story therapy. Fairy tale characters and stories become allegories for the patient's emotional states, providing a safe space for candour and self-expression.

For David the integrative approach of Applebaum, story therapy is a way to create harmony in the patient's psychic reality. Through a fusion of different methods and a focus on an individualised approach, the therapist aims to help the client find understanding, healing and harmony in their lives.

The integrative approach of Applebaum in story therapy represents an important stage in the development of this method. His research and practical experience demonstrate how the integration of different therapeutic approaches and an emphasis on individualised interaction with story material can effectively guide the healing process of the psyche.

A prominent researcher of myths and archetypes, Joseph Campbell has made enormous contributions to the understanding of the human psyche and spiritual development. His works, such as *The Hero with a Thousand Faces*, have had a significant impact on modern story therapy, opening new horizons in the field of psychological healing. Campbell has had a significant impact on modern story therapy. His writings on the hero's journey and universal archetypes of human destiny emphasise therapists' use of these mythical elements to support patients in their life journey.

Kampbell identifies archetypes as universal images underlying the myths and fairy tales of different cultures. These archetypes, such as the Hero, the Sage, the Wizard, are collective images that reflect core aspects of the human experience. In story therapy, the use of archetypes helps to tap into the deeper layers of the psyche and create an emotional connection with patients. Story therapy, inspired by the Hero's Way archetype, allows patients to view their lives as an epic adventure full of challenges and trials. This approach allows for a better understanding and acceptance of personal difficulties and provides a framework for conflict resolution and coping.

Archetype-based story therapy often involves the exploration of fairy tale stories and characters. This allows patients to see the reflection of their own experiences in universal stories, which contributes to a better understanding of themselves and their life path. Symbols and fairy tale images, carefully analysed in the context of archetypes, serve as a powerful therapeutic tool. They allow patients to express their feelings, realise their aspirations and struggles, which facilitates the process of healing and self-discovery.

Kampbell emphasises that archetypes and fairy tale motifs can stimulate a process of personal transformation. In the context of story therapy, this transformation can occur through making sense of personal circumstances, accepting challenges and finding meaning in difficult life situations. Joseph Campbell has made significant contributions to story therapy, opening new perspectives on the journey to healing through archetypes and fairy tale stories. His work has become an integral basis for the integrative approach in story therapy.

If we talk about Russian story therapy, it is necessary to note how L.D. Dluzhnevskaya and I.G. Dluzhnevsky consider the potential of using story therapy in the correction of a person's life path. Dluzhnevskaya and I.G. Dluzhnevsky consider the potential of story therapy application in the correction of a personality's life path. They develop the author's technology of story therapy application for representation of a personality's life path, believing that it is important in goal-setting and formation of value structures. Life path is one of the integral concepts in the theory of personality. Under this term, researchers understand «the process of creation and realisation of life relations by a personality». According to A.N. Leontiev, this term conceals the objective connection between a personality and his/her life path, and, according to S.L. Rubinstein, intersubjective relations. At the same time, it is the subjective representation of the life path by the individual himself that is important. It is this arrangement of points of view that contributes to a deep understanding of the person himself and the formation of a responsible attitude to the steps taken by a person on his life path. L.D. Dluzhnevskaya and I.G. Dluzhnevskaya, in contrast to the Jungian approach, correct the concept of archetype in the context of intersubjective psychoanalysis as something that has a «relational and procedural character» [Dluzhnevskaya, Dluzhnevsky, 2020]. The principles of story therapy on which the authors rely are based on the understanding that each character has a specific function, but that each of them can be differentiated conditionally and can be synthesised within the boundaries of, for example, neighbouring functions. In this case, plot twists are realised as a structural element of the life path, as a universal basis of the life path, which acquires the role of a symbol. Appealing to the image of a hero who passes through the fairy tale path allows us to identify the priorities of the client's life path, to reveal individual patterns that determine the peculiarities of personal behaviour. Thus, story therapy is aimed not at one character, but at identifying a system of images relevant to the hero, representing the life path. Another important point is the group approach in story therapy. This reveals not only the personal but also the intersubjective context. Reflexion in story therapy is not individual, but is organised among different characters who help each other to find a way out of difficult situations on the life path, helping «to restore selfobject transference through finding emotional shelter» [Stolorow, Brandshaft, 1999: 21]. The main therapeutic mechanism in this case is the externalisation of un-lived and therefore internalised elements of the life path. In the field of the fairy tale archetypes revealing actual events are revealed, feelings and emotions are revealed, the mechanism of experiencing the situation that has remained unfinished and is a brake on the successful continuation of the life path is launched.

The importance of using mythologemes to identify pathological moments in therapy is reflected in Louise Morrison's work. Calling myths the «mirror of the soul», the psychologist considers them to be concentrates of human experience that are universal in nature. Thus, the appeal to myths is justified in any case, since every human being is a descendant of ancient human society. Proposing to correct complex psycho-emotional states through myths, Morrison finds ways of solving complex personal contradictions. This researcher's work with myths continues the tradition of life journey reconstruction in story therapy. In this case, the healing and transformation of the personality takes place through the analysis of deep problems of the psyche, which in any case have archetypal roots.

In the opinion of Russian psychologist I.V. Vachkov, the component «therapy» in the term «story therapy» causes ambiguous assessment of stakeholders. At the same time, it is suggested that therapy is the prerogative of medicine, but not of psychology. In an attempt to determine the place of story therapy in psychology, he defines the therapy in question as therapy with creativity, based on the classification of L.D. Lebedeva [Lebedeva, 2006].

The following psychological mechanisms of fairy tales' impact are noted by I.V. Vachkov: the presence of the initiation process, the potential for overcoming crises, the possibility of a productive meeting with fear, the inclusion of deep unconscious mechanisms, the need for similarity between the semantic spaces of the human soul and the fairy tale, and the aesthetic

component of folklore texts. The use of the potential of fairy tales is based on the fact that the conscious part of the brain perceives the plot of a fairy tale, and the unconscious part is engaged in deciphering the archetypal meaning. Consequently, story therapy allows, on the one hand, the client to meet himself and see himself from the outside. On the other hand, to build new intersubjective ties. I.V. Vachkov defines integrative story therapy as «a direction in psychology, which, using metaphorical resources of fairy tales, allows people to develop self-awareness and build special levels of interaction with each other, which creates conditions for the formation of their subjectivity» [Vachkov, 2010].

The main means of story therapy are various oral genres. The genre of fairy tale has a special metaphorical character, for this reason it can be used as a psychological tool. The relevance and demand for the story therapy method is due to its potential to increase the level of self-awareness of the individual through the assertion of subjectivity and modelling of subjective relations in society.

Integrative story therapy is a variation of integrative psychology, aimed at integration, restoration of personality integrity. T.A. Aksenova synthesises the principles of T.D. Evstigneev-Zinkevich's story therapy [Zinkevich-Evstigneeva, 2000] and the principles of V.V. Kozlov's The integrative approach. Kozlov, thus deriving the principles of integrative story therapy. Let us consider each of the synthesised principles separately.

1. *The holistic assumes understanding* of the psyche as a complex self-organising system on the one hand, on the other the principle of basic life values, which together represent the principle of the holistic tale, based on the fact that the individual should be given the opportunity for free self-awareness and awareness of the past, present and future in integrity.

2. Genetic represents the presence of potential directions of development and the principle of vitality, meaning in the aggregate, the consideration of possible life scenarios of a person.

3. Conditionality and multifacetedness, representing the principle of archetype in the use of unconscious collective formations, through which it is possible to understand the life path.

4. Positivity and mindfulness as the principle of positive experience, based on the therapist composing a story and pointing out the positive aspects in them.

5. Conditionality and multifacetedness, representing the principle of the archetype in utilising unconscious collective formations through which an understanding of life's journey is possible.

6. Positivity and mindfulness as a principle of positive experience based on the therapist making up a story and pointing out the positive things about them.

7. Relation to reality as a principle of correspondence, meaning the need to create a tale appropriate to the patient in terms of age, gender, social status, etc.

8. Potency as a principle of creativity, meaning the creative moment of creating something in story therapy.

9. Multidimensionality as a principle of life multifacetedness, which means that a problem should be considered from the perspective of different approaches. Accordingly, a problem can have several solutions.

Based on the above, we can conclude that the principles of the integrative approach in synthesis with the principles of story therapy form the principle of integrative story therapy. In turn, we can say that integrative story therapy, based on the principles of integration and the principles of story therapy, provides opportunities for the correction of the psychological state of the individual through the analysis and synthesis of personal systems through the use of metaphorical texts that have transpersonal and archetypal potentials of fairy tales.

Results. The basic idea of integrative story therapy is to create a safe and supportive space for the client to explore their emotions, thoughts and problems using story stories and characters. Here are some basic principles of this approach:

First. The integrative approach: The integrative approach takes into account the unique needs and characteristics of each client. The therapist adapts the technique to each individual client to best suit their individual needs. This approach in story therapy allows the therapist to tailor the methodology to the individual client to best meet their needs and support them in their healing and growth.

In order to realise the principle of individual approach in story therapy, the therapist should consider the following aspects:

1. *Sociocultural*: the client's cultural background, social status and psychological background should be taken into account when selecting the tales and stories to be used in therapy. Tales that resonate with the client, reflect their cultural values and perceptions, can be particularly effective in the process.

2. *Experiences and life values*: the therapist takes into account the client's individual experiences and life events that may influence their emotional state and problems. Fairy tale characters and stories can be chosen to reflect and resonate with the client's experiences and emotions.

3. *Preferences and needs*: The therapist should actively listen to the client and take into account their preferences and needs. This may relate to choosing specific stories, styles of work or methods that may be more effective and comfortable for the client.

4. *Variability of play methods*: The individualised approach includes flexibility in the use of different play methods and techniques. The client may be more open and responsive to certain forms of play or creative activity. The therapist must be willing to use a variety of methods and adapt them to the client.

The principle of individual approach in story therapy allows for a unique and personalised space to work with the client, where their needs and characteristics are taken into account and supported in the process of psychological growth and healing.

Second. Metaphorical understanding: The fairy tale is seen as a metaphorical reflection of the client's inner world. The therapist helps the client to decipher and realise the hidden meaning of the fairy tale and apply it to his/her life. In this way, the client can gain new insights into their problems and find ways to solve them. In this process, like an archaeologist unravelling ancient texts, the therapist guides the client through a labyrinth of symbols and characters, helping to identify aspects of the tale that resonate with their own experience. As the metaphorical elements are deciphered, deeply buried thoughts and emotions are revealed, illuminating the path to understanding and transformation.

Third. Active listening and questions: The storyteller actively listens and asks questions to help the client uncover the deeper layers of the fairy tale stories and relate them to their own experience. Questions may direct the client's attention to key points in the fairy tale or help to elicit emotional responses and understanding.

The tale becomes a mirror, reflecting not only the inner world, but also possible paths of growth and change. The therapist, as a guide in this magical world, guides the client towards self-discovery and new insights, helping them to meet themselves on a level that is sometimes difficult to express in direct words. In this metaphorical journey, the client encounters characters that reflect their own strengths and weaknesses. Like a magical character, he or she can experience challenges and find inner reserves that were previously hidden. The therapist, as a guide, supports in this process, revealing the potential for healing and growth that lies in the most unexpected moments of the fairy tale story.

Fourth. Co-evolutionary Process: Integrative story therapy involves an interaction between client and therapist where both parties contribute to the process of exploration and healing. The therapist is not a source of ready-made answers, but rather a partner in helping the client discover new pathways and find their own resources.

Fifth. Wholeness and growth: Integrative story therapy strives for wholeness of experience and personal growth. Working with fairy tales allows the client to tap into different aspects of their life, gaining new insight, awareness and integration. The goal is to create a more harmonious and emotionally fulfilling sense of self.

Conclusion. Thus, integrative story therapy as a field in psychology, uses fairy tales or stories as a means to achieve personal growth and psychological healing. This approach combines elements of various therapeutic strands such as story writing, art therapy, archetype psychoanalysis, cognitive behavioural therapy and others. In this direction, the client tells a fairy tale created by him/herself or chosen from existing materials. The tale acts as a metaphorical reflection of the client's inner world and problems. The storyteller actively listens and asks questions to help the client decipher and realise the hidden meaning of the fairy tale and apply its lessons to their own life.

There are several advantages to integrative story therapy. Firstly, fairy tales are universal and can be understood and accessed by people of different ages and cultures. Secondly, the use of fairy tales allows problems to be transferred to imaginary characters and situations, which helps to avoid emotional tension and increase the client's comfort level. Third, fairy tales can shed light on underlying conflicts and needs that the client may be hiding or not fully realising. Accordingly, story therapy can be used to work with a variety of issues including anxiety, depression, relationships, trauma, and self-esteem. It allows clients to develop new ways of thinking, expand their creativity and find resources in their own inner world. Due to its depth and versatility, integrative story therapy provides clients with a unique opportunity to look at their lives from the outside and find new ways to solve their problems. As a practice, story therapy has therefore been successfully applied in work with adults and children, emphasising its versatility and adaptability. Working with metaphors and fairy tale characters not only facilitates the process of self-discovery, but also promotes personal growth and the development of emotional intelligence.

Nowadays, where stress and emotional difficulties are becoming increasingly common, story therapy is a valuable tool for those seeking harmony and psychological well-being. Its ability to inspire, help realise and solve problems makes it an important element of modern psychotherapeutic practice.

Poems about pets and birds confirm that works of art expand children's knowledge and supplement their thoughts. In particular, very high cognitive and educational value have poems by S. Ospana about birds «Quail», «Grouse», «Pheasant», «Chicken», «Fisherman», «Cuckoo», «White Stork», «Grey Hen», «Traffic Light», «Rain», «Maths Lesson», «Pencil», «Winter», «Calf», «Foal», «Goat», «Cage» for young children U. Esdaulet. «Tekemet» expands children's knowledge and teaches them new information. Reading the poet's poems, children will learn from the life of animals and birds, learn to hate evil and learn from good. And the poet A. Isaac knows how to form an understanding of the environment, asking questions depending on the age of children, creating a dialogue in the poem.

Antonina Shipulina's fairy tale story «Three Tea Dragons and Sparkling Dust» was conceived for elementary school children. This fairy tale story takes place in a magical land where berries can talk, where acorns cure diseases and wounds, where a lizard turns into a rainbow dragon and a huge miracle fish with a peacock's tail slumbers in a silent lake.... In this magical and unpredictable world lives a little Rum named Pip, who has flat, saucer-like ears and a sensitive piglet nose. Curious Pip said goodbye to his parents and went off into the mysterious Noisy Forest in search of exciting adventures. And they, as it turned out, were looking for him, too.... It is good that there is a friend nearby - a wise and patient burrow Yoslo, who is ready to come to the rescue even in the most difficult situations!... It teaches to think outside the box, to believe in miracles, to value friendship and family [Children's literature in Kazakhstan: from discussions to solutions: a collective monograph, 2015].

Adelia Amraeva in her work «Germany» raises the issues of perception of the world and relocation. Her characters have lost their friends in a few years and their families have moved to Germany. At the same time they still have to learn German, the language of the hated country, because of which they had to stay alone. In addition, her «English» classmates started calling the German group «fascists». Will Dilnaz be able to find new friends, learn German and stop resenting the country that is not guilty of anything?

Nuraina Satpayeva's fairy tale stories «Alka's Adventures» can be represented as adventure prose with elements of fantasy. The stories «Alka and Bukhtik» and «Alka's Silver Tamga» tell about a boy's summer holidays. And holidays - a special period of life, which has a heightened significance; a time during which a child can grow up and look at the world with different eyes. Alka, a dreamer and romantic, is bored, because his best friend has left. Alka lived in a house almost by the shore of the Caspian Sea, so his parents allowed him to walk alone. In the sea bay Alka freed a talking seal from the net, named Bukhtik and made friends with him. When his friend Danya returned, he could not understand the seal Bukhtik. Only Alka understood him, because he had a magic tamga, which «even great-grandfather wore, and before that great-grandfather's great-grandfather» [Klepikova, 2013]. The hero Alka learnt not only to understand the language of animals, but also to make friends.

As a master of children's prose Elena Klepikova wrote a humorous series of stories «Zhanik and Zhenik». With cheerful friends - Zhanik and Zhenik happen extraordinary stories. So, in the story «Green Salvation, or how Zhanik and Zhenik became aliens» friends inadvertently painted their mother's cat with green. «When Mum came home from work and went into the room, she couldn't believe her eyes. Two green boys were sitting on the sofa, with a fluffy cat the colour of young grass between them. Mum was terribly upset, but she didn't show it, but said: «Tomorrow you'll come with me to the exhibition. Both of you! And you'll bring the cat. Aliens...» They didn't get the main prize, of course. But they got the most important award - the Audience Award» [11]. In the story «The Goldfish, or how Zhanik and Zhenik made wishes» interprets A. Pushkin's fairy tale about the goldfish. Zhanik and Zhenik made different wishes, but the fish did not fulfil them. The boys decided to pretend to be old, because in Pushkin's fairy tale an old man made a wish. But that didn't help either. «And then suddenly Janique remembered: 'You can't catch a fish out of a pond without labour! We must release it into the sea, then catch it with a seine, and then release it again. And only then make a wish» [Lanskoi, URL: informburo.kz/interview/tonya]. Then the friends decided to wait for summer to release the fish and catch it again.

Each story of Elena Klepikova's cycle reveals a certain moral and ethical problem: the ability to make friends, the desire to create and transform the world. The motif of play is dominant, the boys play with passion, and the adult mother in this case is their kind helper. The author has an excellent command of children's poetics: dynamic plot, life-affirming pathos, light humour, types of heroes-creators constructing their own reality, style.

It can be concluded that the classical children's literature. In the genre aspect, these are school stories on the themes of friendship and family relationships; Christmas and New Year stories; humorous stories, stories of genre mixes with elements of fairy tales and fantasy.

Thus, the latest children's prose of Kazakhstan is characterised by the formation of modern forms of representation of the artistic text, genre transformation, and a special type of poetics. Children's prose is written by authors who have a philological or social-humanities education and have completed a mastery course at the Open Literary School. In this case, professional knowledge of the canons of the genre and the specifics of small prose addressed to children are at work. The story for children develops in different genre modifications and mixes, changes, corresponds to new realities and demonstrates its vitality.

In general, modern children's literature in Kazakhstan is characterised by updated approaches to content, form and style, active use of interactive elements and a desire to engage children in reading and foster ethical values.

REFERENCES

- Gnezdilov A. V. Author's fairy tale therapy. Smoke of an ancient fireplace (fairy tales of Dr Balu) / A.V. Gnezdilov. SPb: Rech, 2003. 290 p. (In Russian)
- Karpinsky KV. Psychology of the life path of a personality: a textbook / K.V. Karpinsky. Grodno: GrSU, 2002. 167 p. (In Russian)
- Jung K. Archetype and Symbol. / K. G. Jung. M.: Renaissance M., 1991. 304 p. (In Russian)
- Dluzhnevskaya L. A., Dluzhnevsky I. G. Transformation of the representation of the life path of the individual in the intersubjective field of fairy tale therapy //Pedagogy and psychology of modern education: theory and practice: proceedings of the scientific and practical conference 'Ushinsky Readings'. [5-6 March 2020] / under the scientific ed. by I. Y. Tarkhanova. Y. Tarkhanova. Ch. 2. Yaroslavl: RIO YaSPU, 2020. 283 p. (In Russian)
- Stolorow R., Brandshaft B., Atwood J. Clinical psychoanalysis. Intersubjective approach / Translation from English. Moscow: Cogito Centre, 1999. 252 p. (In English)
- Lebedeva L. D. Theoretical bases of art therapy / L.D. Lebedeva // School psychologist. №3, 2006. P. 9-11. (In English)
- Vachkov I.V. Integrative fairy tale therapy as a method of realising the subjective approach in the work of a school psychologist. Bulletin of the Moscow City Pedagogical University. 2010. Series: Pedagogy and psychology. pp. 34-45. (In Russian)
- Zinkevich-Evstigneeva, T. D. Practicum on fairy tale therapy / T. D. Zinkevich-Evstigneeva. SPb., 2000. 310 p. (In Russian)
- Children's literature in Kazakhstan: from discussions to solutions: a collective monograph / edited by Dr. of Philological Sciences, Prof. N.J. Shaimerdenova. [Text] / Moscow: FLINTA: Nauka, 2015. 172 p. (In Russian)
- Elena Klepikova «Tales for Adults» Almaty: Literary House «Alma-Ata», 2013. 37 p. (In Russian)
- Lanskoi G. Tonya Shipulina: «I am afraid that Kazakh-speaking child cannot read «Harry Potter». 2017. // [Electronic resource]: <https://informburo.kz/interview/tonya-shipulina-boyus-cto-kazahskoyazychnomu-rebyonku-ne-prochitat-garri-pottera.html> (In Russian)

Авторлар туралы мәлімет: Ержанова Феруза Мерибековна – Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университет, Алматы, Қазақстан, қауым. проф. м.а., PhD Email: ferusa@mail.ru ORCID: 0000-0003-0283-8758

Джон Рэндольф – тарих ғылымдарының докторы, тарих және славян тілі мен әдебиеті кафедраларының доценті, Шампейн, Иллинойс, АҚШ E-mail: jwr@illinois.edu ORCID:0000-0001-8904-9617

Информация об авторах: Ержанова Феруза Мерибековна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, и.о. ассоц. проф., PhD E-mail: ferusa@mail.ru. ORCID: 0000-0003-0283-8758

Джон Рэндольф – доктор исторических наук, доцент кафедры истории, доцент кафедры славянского языка и литературы. Шампейн, Иллинойс, США E-mail: jwr@illinois.edu ORCID:0000-0001-8904-9617

Informayion about the authors: Feruza M. Yerzhanova – Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan, Acting Associate Professor, PhD E-mail: ferusa@mail.ru ORCID: 0000-0003-0283-8758

John Randolph.W. – Dr., Associate Professor History, Associate Professor Slavic Language and Literatures. Champaign, IL USA. E-mail: jwr@illinois.edu ORCID:0000-0001-8904-9617

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 27.10.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 21.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 10.12.2025.

ӘОЖ 18.07.43

КӨРКЕМӨНЕРДЕГІ АРХЕТИПТІ СЮЖЕТТЕРДІҢ ШЫҒУ ПРОБЛЕМАСЫ ЖӘНЕ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНДЕГІ АРХЕТИПТІК КӨРІНІСТЕР

Қ.С. Оразқұлова

Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада «архетип» терминінің шығу тегі және оның көркем өнермен генетикалық байланысы егжей-тегжейлі талданады. Өздігінен пайда болатын психикалық процестерден туындайтын К. Г. Юнгтің бейсаналық бинарлы архетиптері бейсаналық құрылымдардан көркем образға көшудің негізі ретінде жұмыс істейді және әлемдік көркем өнердегі бейнелеу мотивтерінің әмбебаптандырылуын қамтамасыз етеді деген қорытындыға келді. Сонымен қатар, әр этностың дүниетанымдық тәжірибесі мен көрнекі қабылдауының ерекшелігі ұлттық көркемдік бейненің өзіне тән ерекшеліктерін қалыптастырады.

Архетиптердің тұрақтылығы мен «мәңгілігі» мифтер, аңыздар және көркемдік тәжірибелер арқылы бейнелердің үздіксіз қайталануынан көрінеді. Сонымен қатар, мифтер мен архетиптік сюжеттердің пайда болуы тек ұжымдық бейсаналықтан ғана емес: әмбебап космологиялық және әлеуметтік құрылымдарға бағдарланғанына қарамастан, мәдени тұрғыдан анықталған әлеуметтік бейсаналық, «ғалам мен қоғам» жақындасатын және мифологиялық кейіпкерлердің жеке тұлғалары құрылатын кеңістікті қалыптастыратын маңызды рөл атқарады. Мақаланың мақсаты – көркемөнердегі архетипті сюжеттердің шығу проблемасы және бейнелеу өнеріндегі архетиптік көріністерді әлемдік көркем өнердің әмбебаптылығы мен қазақтың ұлттық өнеріндегі архетиптерді ғылыми тұрғыдан зерттеу.

Әлемдік көркем өнер мен қазақ бейнелеу өнерінде өзіндік өзгергіштікке ие болатын тұрақты қайталанатын сюжеттік, фольклорлық, символдық және поэтикалық бейнелерді байқауға болады. Олардың интерпретациясы З. Фрейд пен К.Г. Юнг архетиптерінің психологиялық тұжырымдамаларына сүйенеді, бұл әр түрлі дәуірлердегі суретшілердің шығармашылығында өткеннен қазіргі заманға дейінгі осы образдардың тұрақты қайталану механизмдерін байқауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеудің әдіснамалық негізі өнертану, мәдениеттану, психоаналитикалық теория және компаративті талдау әдістерін біріктіретін пәнаралық тәсілге негізделген. Жұмыста ұжымдық бейсаналық, архетиптік құрылым, өнердегі символдылық теорияларға негізделген З. Фрейд, К.Г. Юнгтің классикалық психологиялық анализ концепцияларына сүйенді. Бұл теориялық ережелер көркемдік бейнені бейсаналық психикалық механизмдер мен мәдени және тарихи тәжірибелердің өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Компаративті талдау әлемдік көркем өнердің әмбебаптылығы мен қазақтың ұлттық өнеріндегі архетиптерді салыстыруға көмектеседі.

Тірек сөздер: архетип, өнердің әмбебаптылығы, мифология, бейнелеу өнері, бейне, сюжет.

Сілтеме жасау үшін: Оразқұлова Қ.С. Көркемөнердегі архетипті сюжеттердің шығу проблемасы және бейнелеу өнеріндегі архетиптік көріністер // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), 108-116 бб. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.10

ПРОБЛЕМА ПРОИСХОЖДЕНИЯ АРХЕТИПИЧЕСКИХ СЮЖЕТОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ИСКУССТВЕ И АРХЕТИПИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

К.С. Оразкулова

Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова (Казахстан)

Аннотация. В статье детально анализируется происхождение термина «архетип» и его генетическая связь с художественным искусством. Делается вывод о том, что бессознательные бинарные архетипы К. Г. Юнга, возникающие из спонтанных психических процессов, функционируют как основание перехода от бессознательных структур к художественному образу и обеспечивают универсализацию изобразительных мотивов в мировом художественном искусстве. При этом специфика мировоззренческого опыта и визуального восприятия каждого этноса формирует характерные особенности национального художественного образа. Постоянство и «вечность» архетипов проявляются в непрерывном воспроизведении образов через мифы, легенды и художественные практики. При этом происхождение мифов и архетипических сюжетов восходит не только к коллективному бессознательному: несмотря на его ориентацию на универсальные космологические и социальные структуры, значимую роль играет и культурно обусловленное общественное бессознательное, формирующее пространство, в котором сближаются «вселенная и общество» и конструируются прединдивидуализированные фигуры мифологических героев. Цель статьи – исследовать проблемы возникновения архетипических сюжетов мирового искусства и универсальности архетипических представлений в изобразительном искусстве и архетипов в казахском национальном искусстве с научной точки зрения.

В мировом художественном искусстве мы наблюдаем устойчивые повторяющиеся сюжетные, фольклорные, символические и поэтические образы, которые в казахском изобразительном искусстве обретают оригинальную вариативность. Их интерпретация опирается на психологические концепции архетипов З. Фрейда и К. Г. Юнга, что позволяет проследить механизмы устойчивого воспроизводства данных образов в творчестве художников разных эпох – от прошлого до современности.

Материалы и методы исследования. Методологическая основа исследования основана на междисциплинарном подходе, сочетающем методы искусствоведения, культурологии, психоаналитической теории и компаративного анализа. В работе автор опирается на концепции классического психологического анализа З. Фрейда и К.Г. Юнга, основанные на теориях бессознательного, архетипической структуры, символики в искусстве. Эти теоретические положения позволяют рассматривать художественные образы как результат взаимодействия бессознательных психических механизмов и культурно-исторического опыта.

Компаративный анализ помогает сопоставить универсальность художественного искусства и архетипов казахского национального искусства.

Ключевые слова: архетип, универсальность искусства, мифология, изобразительное искусство, образ, сюжет.

Для цитирования: Оразкулова К.С. Проблема происхождения архетипических сюжетов в художественном искусстве и архетипические проявления в изобразительном искусстве // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), с. 108-116. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.10

THE PROBLEM OF THE ORIGIN OF ARCHETYPAL SUBJECTS IN ART AND ARCHETYPAL MANIFESTATIONS IN THE VISUAL ARTS

K.S. Orazkulova

Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts (Kazakhstan)

Abstract. The article analyzes in detail the origin of the term "archetype" and its genetic connection with art. It is concluded that the unconscious binary archetypes of C. G. Jung, arising from spontaneous mental processes, function as the basis for the transition from unconscious structures to an artistic image and ensure the universalization of visual motifs in world art. At the same time, the specifics of the ideological experience and visual perception of each ethnic group form the characteristic features of the national artistic image. The constancy and "eternity" of archetypes are manifested in the continuous reproduction of images through myths, legends and artistic practices. At the same time, the origin of myths and archetypal plots goes back not only to the collective unconscious: despite its orientation towards universal cosmological and social structures, the culturally conditioned social unconscious also plays a significant role, forming a space in which the "universe and society" converge and the pre-individualized figures of mythological heroes are constructed. The purpose of the article is to explore the problems of the emergence of archetypal plots in world art and the universality of archetypal representations in fine arts and archetypes in Kazakh national art from a scientific point of view.

In the world of art, we observe stable repetitive plot, folklore, symbolic and poetic images, which acquire original variability in Kazakh fine art. Their interpretation is based on the psychological concepts of the archetypes of Z. Freud and C. G. Jung, which makes it possible to trace the mechanisms of sustainable reproduction of these images in the works of artists from different eras – from the past to the present.

Materials and methods of research. The methodological basis of the study is based on an interdisciplinary approach that combines the methods of art history, cultural studies, psychoanalytic theory and comparative analysis. In his work, he relied on the classical concepts of psychological analysis of Z. Freud, K. G. Jung, based on the theories of the unconscious, archetypal structure, and symbolism in art. These theoretical provisions make it possible to consider the artistic image as the result of the interaction of unconscious mental mechanisms and cultural and historical experiences.

Compositional analysis helps to compare the universality of figurative art and archetypes in Kazakh National Art.

Keywords: archetype, universality of art, mythology, fine art, image, plot.

For citation: Orazkulova K.S. The problem of the origin of archetypal subjects in art and archetypal manifestations in the visual arts // MUSEUM.KZ. 2025. №4 (12), pp. 108-116. DOI 10.59103/muzkz.2025.12.10

Қысқашы. Бізге белгілі, сюжеттер, мотивтер, поэтикалы образдар мен символдар фольклорда, әдебиет пен өнерде үнемі қайталанып тұрады және олар неғұрлым көне немесе архаикалы шығармашылық болған сайын, соғұрлым олардың қайталануы қоюланып күшейе түседі. Дегенмен, өте ертеде қалыптасқан поэтикалы қиялдар арсеналынан алынған, дәстүрлі сюжеттер, көркемөнерде қазіргі уақытқа дейін басым болып келеді. Көптеген дәстүрлі сюжеттер Батыста—библиялық және антикалық мифке терең бойласа, Қазақстан көркемөнері – көне Тәңірлік және мұсылмандық, т.б дүниетанымдық түсініктер қазақ көркем өнерінің қайнар көзі болмақ. Дегенмен, нақты дәстүрдің, ұқсас кейбір діндердің арғы жағында барлығына бірдей етіп жіберетіндей және бір-бірімен байланыстыратын, тіпті ортақ, өте алып қуатты архаикалық миф орналасқан.

Талқылау. Әдебиеттегі архетипті сюжеттерді зерттеуші Е.М. Мелетинскийдің пікірінше, қазіргі кездегі көркемөнерде көбіне *бейсаналықтан туған*, құрылымы архаикалы және мифке ұқсас элементтер кездесіп тұрады [Мелетинский, 1976: 170]. Ол, адам психологиясының мәңгілік қозғаушы күшін айқындау тәсілі бола алатын мифті көркемөнердің қайнар бастау көзі ретінде емес, оның мәні деп қарастыруға бола алады. Олай болса, мифология мен дәстүрлі сюжеттің ең алғашқы теориялық себебін ашып көрсетуде,

оларды XX ғасырда жеке тұлға психологиясының жекелігінен түсіндіруде пайдалану және философиялық, этнологиялық концепциядан басқа да, әсіресе көп жағдайда алғаш фрейдтік, юнгтік психоанализде кездестіре аламыз.

Біздің білетініміз, З. Фрейд мифтік сюжеттен, ата-анаға бағытталған қарама-қарсы ашық жыныстық сексуалды құштарлықты және ол соның салдарынан сана астынан ығысып шығатын, ертегілер мен әдебиетте жасырын бүркемеленген аллегориялы бейнелерді шығарды [Фрейд, 2003: 151].

К.Г. Юнг З. Фрейдтің жеке тұлға «комплексіне» ұжымдық «архетиптерді» қарсы қойды. Юнг пен оның ілімін ұстаушылары (К. Кереньи, Дж. Кемпбелл, Э. Нойман және т.б.) әлем халықтар мифологиясын әдебиеттегі жаңғырық деп санады. Юнг архетипті көбіне ұжымдық бейсанада өмір сүретін, «биологиялық» жолмен берілуі мүмкін, қандай да бір тәсімді құрылған образдардың алғашқы құрылымы және ол объектіні белсендіре түсетін, шоғырлана жинақталған қуатты спихикалық энергия деп түсінді [Юнг, 1991: 62]. К.Г. Юнг архетиптің аллегориялық сипатынан гөрі (З. Фрейд) метафизикалық, яғни символды сипатын айқындай түседі.

К.Г. Юнг ең негізгі архетиптерге «ана», «бала», «көлеңке», «анима», «анимус», «дана қарт», «дана кемпірді» жатқызады. «Ана» мәңгі және бейсаналы стихияны білдіреді. «Жас нәресте» ұжымдық – бейсанадан шығатын алғашқы жеке адам санасының оянуының рәмізді белгісі. «Көлеңке» – сана табылдырығында қалған бесаналықтың бөлігі, ол алып екі жақты бейнелі құбыжыққа ұқсас; «анима» ер адамдар үшін, «анимус» әйел адамадар үшін қарама-қарсы образдар, олар жеке тұлғаның бейсаналы бастау көзі болып табылады, ал, «дана қарт» пен «дана кемпір» – қартайған шақтағы жан аумағының саналы және бейсаналы жақтарын үйлесімдіке әкелетін, жоғарғы рухани синтез. Бірден көзге түсетіні, юнгтік архетиптер, біріншіден, образдарды, персонаждарды, ең жақсысы – рөлдерді, жоқ дегенде, сюжеттерді ұсынады, екіншіден, ең бір мәндісі, бұл архетиптердің барлығы негізінен, К.Г. Юнгтің «жекелену» үрдісі деп атайтын бөлігін білдіреді, яғни жекелік сананың ұжымдық-бейсаналық санадан біртіндеп бөлініп шығуы, адам бойындағы саналы мен бейсаналы қатынастардың өзгерісі немесе өмірінің соңына дейін жүріп өтіп, толық үйлесімділік табуы. Бұл жағдайда, ұжымдық-бейсана шын мәнісінде жекелік-санаға қарсы келеді және біз бастапқы кезден бастап, ұжымдық-бейсана көлеңкесінен жұлып алып шығатын, жеке психологияны айтамыз. Бұл алғашқы қауымдықтан біздің қазіргі кезге дейінгі жағдайымызды ешқандай да өзгерте қоймайды.

Осылай дей келе, психологияның тарихи дамуынан алып қарастырар болсақ, онда модернизация мен архаизацияның араласуы орын алады. Осылардан басқа, К.Г. Юнг бойынша архетиптер, бейсаналы руханилықты сыртқы дүние образында суреттейді. Қандай да бір жағдайда мұнымен келісуге болады, бірақ өмірдегі тәжірибеде, мифология толығымен психологиямен тура келеді, ал бұл мифологияландырылған психология жеке саналы өмір сүруде оянған, жанның өзін-өзі суреттеуі, тек бейсаналы мен саналы жеке бастаулардың біртіндеп үйлесімділік табу үрдісі, жеке жоғарғы «самостан» «персонаның» («маска») ішкі жағына бағыттала ауысуы. Дегенмен, негізінен қоршаған дүние жанның күйін метафоралы айқындауда тек кейбір шындықты ғана жеткізе алады. Тіпті мифтегі дүниенің жаратылуы юнгтер үшін адамның біртіндеп имансипациялануы, «мен» туылу тарихына ұқсайды, Жарықтың таратылуы тек жарықты сезіну мағынасында ғана. Сондай ақ мифтегі героикалық соғыс (дракондармен), саналы «меннің» бейсаналықтан бөліну интерпретациялануы [Юнг, 1991: 151-160].

Адамның ішкі жан дүниесі мен оны қоршаған табиғи орта және қоғамдық орта – жанның бейсаналы мен саналы қатынасына қарағанда, мифопоэтикалықтан аса қоймады; сыртқы дүние – ішкі кереғарлықты суреттейтін тек материал ғана емес, дегенмен миф пен ертегілерде адамның өмір жолы жеке тұлға мен қоғамдық, космостық қатынастарда бейнеленеді және олар саналы мен бейсаналықтың конфигурациясы немесе гармонизациясы деп ойлауымызға болады.

Егер де біз көне архаикалы мифологияға көңіл аударар болсақ, онда біз біріншіден, алғашқы қауымдық кезеңдегі адамның табиғи және қоғамдық ортамен тығыз байланыста

болатынын және адам өзін табиғи ортадан бөліп қарастырмағанын көреміз; дәл осыған байланысты табиғат көбіне адам келбетті болып келеді деп ойлаған, мысалыға айтар болсақ, ғалам (космос)-алып дәу, аспан әлемі – құдайлар мен геройлар және т.б., ал адамзат қоғамы керісінше көбіне табиғи терминде суреттелген (анимизм, тотемизм және т.б.). Алматы маңында таңбалы Тамғалы бұйратынан табылған тасқа қашалған құдай тұлғалары күн дидарлы, адам тішінді болып келуі осының бір айғағы. Ұзақ уақыт бойы адам өзін қоғамнан жеке тұлға ретінде бөліп алып қарамаған. Осыған байланысты, мифтік геройлар жеке тұлғаға дейінгілер деп саналады. Көптеген мифтерде табиғаттың түрлі аймақтарын немесе оның белгілі бір бөлігін (орман, өзен) рух-иелерімен рухтандырса, ал орта, яғни адамдар қоғамы, өздерін ру-тайпалармен субъективті түре рухтандырады, оларды алғашқы ата-бабалары деп біліп, алғашқы ата-бабалар келбеті – демиуртер-мәдени геройлар деп санайтын, көне мифологиялық персонаждармен ойлайды.

Бұл тіршілік иелері ешқандай да «мен» деген жеке тұлғалық сана-сезімге жатпайды, ол адамның бастапқы кезін моделдейді. Адамзаттың өз тайпасымен сәйкес келуі, немесе бұл басқалармен («адам еместармен») біріктіріп жібереді. «Мәдени геройлармен» қатар, үнемі оның ағайын туысқаны немес сыңарының, басқа ипостасиясы, тіпті оның өзінің екінші натурасы ретінде, шут бейнеде мифологиялық плут-трикстер шығады. Тиркстер, Ғаламды жарату әрекетінде, дәстүрлер және мәдени білімдерді енгізуде, мәдени геройларға ұқсас қайталайды, мысалы, тау рельефтері, жабайы аңдар, өздеріне жау тайпалар («адам емес»), өлімді білдіреді. Сонымен қатар, трикстер өзінің тойымсыздығын қанағаттандыру үшін басқа қауым мүшелеріне зиянын келтіре, түрлі нәрселерді жасауға бейім. Бұндай «индивидуальдылық» әрекетке бастаған бағыт олардың қолынан үнемі келе бермейді, сондықтан олардың шешу жолдарын қарастырады. Мәдени герой – жағымды геройдың алғашқы образы, ал тиркстер – антигеройдың алғашқы образы. «Мәдени геройлар» құдайлар мен батырлар эпостарында кездесетін тарихи образға дейінгі образы. Тиркстерден бастап ертегілердегі қуларды, аңдарды және қу, сұм, зұлым кейіпкерлерді бейнелейтін романдарда созылып байланыс тауып жалғасып жатады. Мысалы, қазақ ертегілерінде, эпостық жырларда кездесетін қу, сұм жалмауыз кемпірді, мыстанды осыларға жатқызуға болады.

Жоғарыда ескерткендей алғашқы ата-бабалар – димург мәдени геройлары тотемизммен байланысты. Осыған байланысты жан-жануарлар аттары, мысалы, Қасқыр, Түлкі, Қыран құс, Тазы ит және т.б. шықты. Бірақ бұлардың барлығы де антропоморфты.

Батыр тұлғалы мәдени геройлар қазақ және кейбір эпостық жырлардағы персонаждар, хаосқа қарсы тұра, адамның бейбіт өміріне кедергі жасаған, хтоникалы жын періге, «кереметтерге» қарсы соғысатын, Ғалам күші болып саналады. Бұл геройлар өздері «адамнан тыс күшке ие бола тұрса да», олар көп жағдайда жекеге айналуға дейінгі және Ғаламның табиғи-қоғамдық-реттелуінің ұжымдық бастамасын білдіреді.

Миф тақырыптар магистральдылығы, архетиптің фундаментальдылығы құдай рухымен рухтанған заттарды, табиғат пен мәдениет элементтер «жаратушысы» болып саналады және олар (элементтері) сихырлы туылады.

Мифтің спецификалық ерекшелігі, дүниенің және қоғамның жаратылу элементтерін әңгімеп баяндап, дүниенің моделін суреттеп беру. Дүниенің пайда болуы оның реттелуімен, Ғаламның хаосты жеңуімен толықтырылып тұрады және бұл Ғалам – ешқандай да аллегория емес, ал Хаос болса – ұжымдық-бейсаналы аллегорияға жатпайды.

Е.М. Мелитинский: «Дүниенің реттелуі, Космосты Хаостың күшті-кереметтері демондарға және т.б. қарсы күресі, бұл күресте геройлар мифтерде суреттеледі» [Мелитинский, 1976; 169], – деп бұны да архетиптердің негізгі түрлерінің біріне жатқызады. Жаратылу архетиптер түлері және геройкалы мифтердің жалғасы болып, Космостың Хаосты жеңген кезі, яғни дүниенің соңғысы - эсхатологисті мифтер болады, яғни олар «терісін айналдыра» жарату мифтері, сондай ақ табиғаттың қайта жаңарып отыру мен құдайлар мен геройлардың қайта туылып өзгеріп отыруы туралы **календарлы мифтер** (жаңару/қайта туылу). табиғат пен социум арасында тұрған, ұрпақтың жаңаруы, ескі патшаның орнын жас патшаның алмастыруы деген сияқты мифологиялық тақырыптар, осыған жатады. Бұл

алмастырулар көбіне Хаостың (старшее поколение) Космоспен (жас буынның) күресі және олар жас геройлардың табысқа жетіп жүріп өтуі.

Келесі архетип образға уақытша жануарлық терісін тастап, «керемет әйелге үйленуді» жатқызамыз және бұл бүткіл кереметтігімен экзогемді, яғни басқа руға үйленуді бекітеді. Бұл мифтердің ешқандай да психологиялық талдауға келмейтіне байланысты, бұл архетипті бірдей ру адамдарының үйленуіне тыйым салатын инцестуальды үйлену процессін айқындайтын, рулық қоғамды құрушы миф түріне жатқызады. Инцестегі архетиптің екі жақты аспектісі осында. Қазақ салт-дәстүрінде кең таралған қоғамды құрушы миф. Демек, дәстүр адамның дүниетанымымен астарлас, ол ғасырлар қатпарынан бізге жеткен салт пен дәстүр әлеуметтік психологияның негізгі саласы.

Осылай дей келе, мифтердің және архетипті сюжеттердің шығу тегі тек ұжымдық бейсанадан ғана бастау алмайтынына көз жеткіземіз, дегенмен ол Ғалам мен қоғамға бағытталған, олар Ғалам мен қоғамды неғұрлым жақындата алатын күші бар, қоғамдық бейсаналы, саналы ғаламды және мифтік геройлардың жекеленуге дейінгі, қоғамды модельдейді.

Героикалы мифтердегі архетипті батылдық мінезді тек белгілеп қана қойса, ал батырлар эпостарында тек қана батылдық және табандылықтан басқа, өркөкіректік, қаһарлы, қыңарлық, өзінің күшін асыра сілтеуге бейімділік және т.б. мінездер толық қалыптасады. Қыңырлық, батырлар мен жаратушы, құдайлар арасында дау тудырса, бұл олардың өздеріне тән еркшелігін айқындай түседі, бірақ бұлар кенеттен және нағыз табиғи жолмен шешіледі. Өйткені бұл «адамнан тыс», батырлар ең алдымен рулық-тайпалық ұжымды білдіреді; олардың жеке сезімдері, «санасы» немесе «тәртібі» өзіне тәуелді бола алмайды, ол қоғамдық мүдде мен эмоцияға тура келеді. Жеке қыңырлықтың қоғам фонында эмпирикалы-гармониялы – батырлар образының ең маңызды спецификасы осында. Эпостарда кездесетін бейнелер қоғамды ғаламнан тыс, тайпалық, рулық, тіпті мемлекеттік келбеттен шығарады.

Демек, архетиптік образдар ілкі замандағы (мифтік) дүниетанымдық және дүние туралы түсініктің қалыптасу уақытындағы (кезеңіндегі) ең алғашқы қарапайым сананың қалыптасу кезіндегі бейнелер. Талдау жасау барысында ол бейнелеу өнерінен жақсы байқалады. Сондықтан бейнелеу шығармашылығындағы суретшілердің кенеп бетіне түсірген өз ойлау бағытын дәл сол түсінікте қабылдау және оның терең мазмұны мен мағынасын түйсіну үшін архетип образдарды қолдануымызға болады.

Архетип (грек. Arhetypos – көне, ең алғашқы түр, образ; Arhe - бастау және typos – пішін, үлгі) – шығармашылықтағы белсенділікті қалыптастыратын алғашқы идея, алғашқы образ (прообраз). Көркем өнердегі «архетип әрекет» деп шындық болмысты түйсінудің, дүниетанымның және дүние туралы түсініктің белгілі бір тарихи уақытта қалыптасқан түрі қарастырылады [Власов, 2000: 435].

Архетип терминін алғаш рет 1910 жылы психолог К.Г. Юнг өзінің аналитикалық психологиясында қолданды. Қазіргі уақытта «архетип» көркем сынға талдау жасаудың негізгі құралына айналып отыр.

Еуропалық өнер тарихы адамның шығармашылық ойлауының түрлі архетиптерін қалыптастырды. Олар кейде бір-біріне қарама-қарсы да болып келеді. Мысалы, ескі архаикалық мәдениетке тән ойлау типі синкретті қарадүрсін-натуралистік ойлау; антикалық классика кезеңіне тән ойлау – рационалды-идеалистік; орта ғасырға тән ойлау – иррационалды-мистикалық; өнердің барлық типтерінің тарихи дамуының соңғы дағдарыстық кезеңдерінде формальды-декоративтік ойлау басым болды. Өнер тарихындағы екі үлкен бағыт «классицизм» мен «романтизм» адамның ойлауының рациональды және мистикалық болғанын көрсетеді. Осындай ойлау типтерінің басым болуы әр кезеңге тән көркем шығармашылықта көрініс тапты.

Архетиптік ойлаудың ауысуы суретшілер шығармашылығындағы талғам мен қызығушылықтың өзгеруіне әкелді. Дегенмен, архетиптер көркем шығармаларға баға бермейді, олар жақсы да, жаман да емес, дәлірек айтқанда, олар көркем өнердің тарихи дамуын қамтамасыз етіп тұратын көпір тәрізді. Тарихта белгілі архетиптер дәл тарихтағы

көркем формаларды қабылдау процессінде мағынаға ие болып, оны түсіндіреді, сондықтан да ол барлық кезде актуальды.

Соңғы кездерде жарық көріп жүрген әдебиеттерде бейнелеу өнерінде кездесетін мынадай жалпы архетиптерді атап көрсеткен:

1. Құдай (бұл барлық өнер түрлеріне тән).
2. Геометриялық символдар, эзотериялық белгілер құпиясы [Ерғалиева, 2002: 437].

XX ғ. қазақ кескіндемесінде көркем образдар, ұлттық ойлау және түйсіну ерекшеліктері, этномәдени дәстүрлер мен түпкі болмыс қазақ суретшілер шығармашылықтарында барлық ұрпақ кезеңдерінде көрініс тапқан. Олар XX ғ. Қазақстан кескіндеме бітімі мен рухани қалыптасуына өз әсерін тигізді және әсер ете береді дей келе Р. А. Ерғалиева өз монографиясында бейнелеу өнері архетиптеріне байланысты тақырыптық циклдарды ұсынады:

1. Дала – қазақ табиғатының классикалық үлгісі.
2. Ұлттық ойындарға байланысты тақырыптар.
3. Аруаққа – аталар рухына табыну.

Яғни Қазақстандағы суретшілер өз шығармаларында осы тақырыптарға үнемі оралып, жаңа бір қырынан ашуға тырысқанын көркем бейнелеу үлгілерін салыстыру барысында көре аламыз.

Әрбір архетиптің тұрақты мағыналары, тіпті ген арқылы беріліп, табиғи процесстер арқылы қалыптасады. Бейнелеу өнеріндегі сюжеттердің семантикалық тереңдігіне тоқталсақ, онда біз мазмұн мен мағына ген арқылы беріліп, дәстүрлі жалғасып жататын архетип схемалардың трансформациясын көреміз. Мұндай архетип образдардың берілуі бейнелеу өнерінде ұлттық спецификалық стильді қалыптастырады.

Архетип образдар өзінде жеке мен жалпылық жиынтығын алып жүреді. Сондықтан барлық шығармашылық идеялар бірдей тақырып пен сюжеттердің түрлі вариацияларынд қайталанып тұрады.

Мысалы: қазаққа тән архетиптік ойдың бірі деп қонақжайлықты алып қарастырайық. Қонақжайлық қазаққа ұлттық дәстүрмен тығыз байланысты. Дәстүр бойынша қонақ үйге кірер кезде есікті үй иесі өзі ашады, ал шығар кезде есікті қонақ өзі ашады. Кезінде киіз үйге кірген қонақ аузына ешнәрсе салмай кіріп, шыққанда тамақтың бірін аузына сала шыққан [Шүлембаев және т.б., 1998].

Бейнелеу өнерінде қонақжайлықты дастархан арқылы көрсеткен. Дастархан көбіне дөңгелек болып келеді, дөңгелек форманың өзі адамдарды дастархан басына жинап, бірлікке, кеңпейілділікке шақыруды білдіреді. Осы тақырыпқа байланысты С. Айтпаевтің «Қонақ келді» (1969), А. Ғалымбаеваның «Дастархан» (Бейбітшілік триптихінің оң жақ бөлігі, 1975) және т.б. суретшілердің шығармаларын атап айтуға болады.

Р.А. Ерғалиева ұлттық дәстүрді және кескіндемеде көркем шығармалар менталитетінің ерекшелігін қалыптастырған алғашқы суретшілер А. Қастеев, А. Исмаилова дей келіп, XX ғасырдағы Қазақстан бейнелеу өнерін төмендегідей кезеңдерге бөліп көрсетеді:

1. 1950 жылдар – ұлттық көркем мектептердің қалыптасу кезеңі. Бұл кезең К. Тельжанов, М. Кенбаев, С. Мәмбеев, К. Шаяхметов, Ж. Шарденов, Р. Сахи және т.б. кәсіби шеберлікке машықтанған дарынды суретшілердің келуімен байланысты.

2. 1950-60 жылдардың соңы – суретшілер өз идеяларын алға тартқан жаңа бағыт. Бұл уақыт С. Айтпаев, Т. Тоғысбаев, Ш. Сариев, А. Садыханов, О. Нұржұмаев шығармашылықтарымен байланысты.

3. 1970-80 жылдардағы Қазақстан бейнелеу өнері кескіндемеде жаңа пластикалық тілді қолданумен ерекшеленеді. Бұл кездің суретшілері К. Муллашев, Е. Төлепбай, Б. Түлкеев, К. Ахметжанов, Д. Алиев. Суретшілерде Еуропалық принциптер жеке мен даралану бастауларының әсері басым болды.

4. 1980-90 жылдардағы Қазақстан бейнелеу өнерінде дәстүрлі мотивтер, түсініктер, тақырыптар, сюжеттерді трансляциялау басым болды. Бұл кезеңнің ең танымал суретшілері Б. Бапишев, Г. Маданов. Б. Бапишев «Ұмай» (1988), «Көк бүркіті» (1989), «Төрт пайғамбар»

(1989) және т.б. шығармалары түрік архаика негізінде салынған. Ал Г. Мадановтың «Архетиптер» (1992), «Әлемдік таудың туылуы» (1996), «Атаусыз» (1992-94) атты шығармалар сериясы тұрақты, дәстүрлі мотивтер динамикасын көрсетеді.

Бейнелеу өнерін кезеңдерге бөліп қарастыру архетиптік образдарды жіктеуге, талдауға көп септігін тигізеді деп ойлаймыз.

Жоғарыда аталып өтілген Р.А. Ерғалиеваның еңбегінде Қазақстан бейнелеу өнеріндегі дәстүрлі дүниетаным көрінісі төмендегідей динамикада беріледі:

- адам мен табиғаттың біртұтастық дәстүрлі концепциясы интуитивті көрінісінен және дүние біртұтастығы мен оның санада қабылдануынан осы модельдің интеллектуальді және рационалды реконструкциялануына қарай жүруі;
- фольклорлық дүниетаным, ұлттық этика және психологияның трансляциясынан ертедегі архаикалық мифологиялық образдардың өнерде қайта жаңғыруына дейін;
- адам немесе қоғамға қатысты дәстүрлі критериілерден көркем шығармалардағы суретшілердің болмысты фундаментальды дүниетанымдық негіздерін түсіну барысында олардың мағынасының кеңеюіне дейін;
- өзіне-өзі сыртқы ұқсастықтан ментальді, өзіндік таным деңгейіне дейін;
- латентті формалар мен басқа елдерге тән көркем дәстүрлердің тәсілдерін іске асырудан сананың дәстүрлі бастауларына сәйкес келетін, бірақ өзіндік ерекшелігі бар бейнелеу тілін қалыптастыруға дейін.

Соңғы кездері қазақстандық өнер зерттеушілер де суретшілердің шығармаларын талдауда архетиптерді бөліп көрсетуде. Мысалы, А. Галымжанова С. Айтбаевтың шығармаларын төрт кезеңге бөліп қарастырады:

1. Ою-өрнектік («Қонақ келді» (1969), «Әке портреті» (1970)).
2. Кубтік («Әке портреті» (1974), «Түйелер» (1976)).
3. Кеңістіктік («Арал кеші» (1989), «Мединенің портреті»).
4. Декоративті-сәндік («Арал кеші» (1989), «Мединенің портреті»).

Сонымен қатар С. Айтбаев шығармаларының композициялық ерекшеліктерін ескере отырып – ошақ, үй, дастархан, жер, мал сияқты архетиптерді бөліп көрсетеді [Галымжанова, 2001: 239].

Жоғарыда айтылғандарға қоса біз қазақ ұлттық өмірінің өшпес ерекше белгілері (архетиптері) ретінде киіз үй, домбыра, ошақ - үйдің берекесі, шауып келе жатқан жылқылар, ұшы-қиыры жоқ даланы атап кеткіміз келеді. Қазақ ұлттық болмысының дәстүрлі көрінісі адам мен табиғаттың үндестігін көрсету арқылы берілетініне ерекше көңіл бөлу керек.

Көшпенділер табиғатпен бірлікте өмір сүрген. Сондықтан да табиғат пен адамды бір-бірінен бөлместен бүтін қабылдаған. Бұған мысал ретінде М. Кенбаев, К. Телжанов, С. Мәмбеев, К. Шаяхметов кенептеріндегі табиғат пен адамның бірлігін, байланысын және бір-біріне бағынышын бейнелеген шығармаларын айтуға болады.

1960-70 жылдары қазақ ұлттық өнерінің негізін салған қазақ суретшілерінің дәстүрін қазіргі кезде тәжірибелі және жас талантты суретшілер жалғастыруда. Олардың шығармаларында ұлттық дәстүрлі дүниетанымдық түсініктер мықтап орныққан деп айтуымызға да болады. Дәстүрлі өнер дегенде қатып қалған «канонды» түсінбеу керек, ол керісінше өміршең, жаңа кезеңге өзінше жауап бере алатын өнердің қайнар көзі.

Қорытынды. Жалпы жоғарыда айтылған архетиптердің қалыптасуы дүниетанымдық түсініктермен тікелей байланысты. Қазақ халқы осы уақытқа дейін түркі және мұсылман дүниетанымындағы түсініктерді қатар алып келеді. Дегенмен қазақ дүниетанымын ертеректегі Тәңірлік дүниетаным кезінен қарастырған дұрысырақ.

Қазіргі кезде Қазақстан бейнелеу өнерінің даму барысы ұлттық бастаудан, яғни тұрақты дүниетанымдық және тарихи қалыптасқан ұлттық архетиптік образдардың негізінде қалыптасты деп қорыта аламыз.

ӘДЕБИЕТ

Власов В.Г. Большой энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 8 т. Т.1. СПб.: ИТА, 2000. 864 с.

Ерғалива Р.А. Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана. Живопись. Скульптура. Алматы: НИЦ Ғылым. 2002. 183 с.

История и культура Центральной Азии и Казахстана: Исследования молодых/эксперты: К.Ш. Шулембаева, С.Е. Жусупова, В.Г. Данилкин. Алматы: аль-Фараби. 1998. 216 с.

Ғалымжанова А. Экзистенциальные мотивы в работах С. Айтбаева как манифестация идеи свободы художественного творчества, // Поиск - Изденіс. №2. 2001.

Байжігітов Б.К. Бейнелеу өнерінің философиялық мәселелері: Кеністік пен уақыт ырғағындағы тұрақты сурет үлгілері. Алматы: Ғылым-өлке, 1998. 192 б.

Ғалымбаева А. Альбом. /Текст авторы және альбомды құрастырған И.А. Рыбакова. Алматы: Өнер, 1981. 108 б.

Гачев Г. Национальные образы мира: общие вопросы. Москва: Советский писатель, 1988. 448 с.

Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. М., 1976.

Фрейд З. Тотем и табу //Фрейд З. Я и Оно: Сочинения. Москва: Издательство «Эксмо»; Харьков: Издательство «Фолио», 2003.

Юнг К.Г. Архетип и символ: (перевод \ Предисл. А.М. Руткевич). Москва: Ренессанс, 1991. С. 5-22.

REFERENCES

Vlasov V.G. Bolshoi entsiklopedicheski slovar izobrazitel'nogo iskusstva. V 8 v. Vol. 1. Sankt-Peterburg: LITA, 2000. 864 p. (In Russian)

Ergaliva R.A. Etnokulturnye traditsii v sovremennom iskusstve Kazakhstana. Zhivopis. Skulptura. Almaty: NITs Gylym, 2002. 183 p. (In Russian)

Istoriya i kultura Tsentralnoi Azii i Kazakhstana: Issledovaniya molodykh / eksperty: K.Sh. Shulembaeva, S.E. Zhusupova, V.G. Danilkin. Almaty: Al-Farabi, 1998. 216 p. (In Russian)

Galymzhanova A. Ekzistentsionalnye motivy v rabotakh S. Aitbaeva kak manifestatsiya idei svobody khudozhestvennogo tvorchestva, //Poisk – Izdenis, №2, 2001. (In Russian)

Baizhitgitov B.K. Beineleu onerinin filosofiyalyk maseleleri: Kenistik pen uakyt yrgagyndagy turakty suret ulgileri. Almaty: Ghylym-olke, 1998. 192 p. (In Kazakh)

Galymbaeva A. Albom, / Tekst avtory zhane al'bomdy kurastyrgan I.A. Rybakova. Almaty: Oner, 1981. 108 p. (In Kazakh)

Gachev G. Natsionalnye obrazy mira: obshchie voprosy. Moscow: Sovetskii pisatel, 1988. 448 p. (In Russian)

Meletinskii E.M. Poetika mifa. Moskva, 1976. (In Russian)

Freud, S. Totem and Taboo // Freud, S. The Ego and the Id: Works. Moscow: Eksmo Publishing; Kharkiv: Folio Publishing, 2003.

Yung K.G. Arkhetip i simvol (peredisl. i perevod A.M. Rutkevich). Moscow: Renessans, 1991. 5-22 pp. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Оразқұлова Қалдықұл Серікбақызы – Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы (050000, Алматы қ-сы, Панфилов, 127, Қазақстан), философия ғылымдарының кандидаты. E-mail: orazkulova.ks@gmail.com

Сведения об авторе: Оразкулова Қалдыкуль Серикбаевна – Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова. Алматы, Казахстан. (050000, Алматы қ-сы, Панфилов, 127, Қазақстан), кандидат философских наук. E-mail: orazkulova.ks@gmail.com

Information about the authors: Kaldygyul S. Orazkulova – Kazakh National Academy of Arts named after Temirbek Zhurgenov. Almaty, Kazakhstan. (050000, Almaty k-sy, Panfilov, 127, Kazakhstan), candidate of philosophical sciences. E-mail: orazkulova.ks@gmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 05.11.2025.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 14.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 28.11.2025.

МАЗМҰНЫ

Е.Н. Мастеница

Санкт-Петербург мемлекеттік мәдениет институтында музеологиялық білім берудің қалыптасуы: 1988-2025 5

М.А. Мамедханова

Әзірбайжан Ұлттық кілем музейі: қазіргі заманғы кеңістіктегі ежелгі өнер..... 14

Әлия Болатхан

Музейлер және білім өндірісі: Қазақ КСР-дегі дүнгендер мен ұйғырлар..... 28

Н. Жолбарыс

Қазақстан музейлерінің мерзімді басылымдары: тарихы мен мазмұнына шолу 39

П.Н. Петров, К.К. Усипбеков, К.М. Богенбаев

XIII-XIV ғғ. Жошы Хорезмі нумизматикасындағы жаңалық 50

Қ.С. Ахметжан

Қайрақтың көшпелі қазақ жауынгерінің атрибуты ретіндегі мәні 68

Э.М. Ахмет

Қазіргі білім беру ұйымдарындағы тиімді көшбасшылықтың психологиялық-педагогикалық аспектілері 80

С.Б. Аязбаева

Қазақтың киіз бұйымдары музей кеңістігінде: тұскиіздер мен тұскілемдерге этнографиялық шолу 88

Ф.М. Ержанова, Джон Рэндольф

Ретроспективадағы интегративті ертегі терапиясы зерттеу нысаны ретінде 96

Қ.С. Оразқұлова

Көркемөнердегі архетипті сюжеттердің шығу проблемасы және бейнелеу өнеріндегі архетиптік көріністер 108

СОДЕРЖАНИЕ

Е.Н. Мастеница

Становление музеологического образования в Санкт-Петербургском государственном институте культуры: 1988-20255

М.А. Мамедханова

Азербайджанский национальный музей ковра: древнее искусство в современном пространстве14

Алия Болатхан

Музеи и производство знаний: дунганы и уйгуры в Казахской ССР28

Н. Жолбарыс

Периодические издания музеев Казахстана: обзор истории и содержания39

П.Н. Петров, К.К. Усипбеков, К.М. Богенбаев

Новое в нумизматике джучидского Хорезма XIII-XIV вв.50

К.С. Ахметжан

Значение точильного оселка как атрибута казахского кочевого воина68

Э.М. Ахмет

Психолого-педагогические аспекты эффективного лидерства в современных образовательных организациях.....80

С.Б. Аязбаева

Казахские войлочные изделия в музейном пространстве: этнографический обзор настенных войлочных и декоративных ковров.....88

Ф.М. Ержанова, Джон Рэндольф

Интегративная сказкотерапия в ретроспективе как объект исследования.....96

К.С. Оразкулова

Проблема происхождения архетипических сюжетов в художественном искусстве и архетипические проявления в изобразительном искусстве108

CONTENT

E.N. Mastenitsa

The development of museological education at the St. Petersburg state institute of culture:
1988-2025 5

M.A. Mammadkhanova

Azerbaijan National carpet museum: ancient art in modern space 14

Aliya Bolatkhan

Museums and knowledge production: dungans and uighurs in the Qazaq SSR 28

N. Zholbarys

Periodical publications of museums in Kazakhstan: an overview of history and content 39

P.N. Petrov, K.K. Ussipbekov, K.M. Bogenbaev

New in the numismatics of the Jochid Khorezm of the XIII-XIV centuries 50

K.S. Akhemtzhan

The significance of the sharpening stone as an attribute of the kazakh nomadic warrior 68

E.M. Ahmet

Psychological and pedagogical aspects of effective leadership
in modern educational organizations 80

S.B. Ayazbayeva

Kazakh felt products in the museum space: an ethnographic review of felt wall hangings
and decorative carpets 88

F.M. Erzhanova, John Randolph W.

Integrative fairy tale therapy in retrospect as an object of research 96

K.S. Orazkulova

The problem of the origin of archetypal subjects in art and
archetypal manifestations in the visual arts 108

БАС РЕДАКТОР:

Атығаев Нұрлан Әділбекұлы
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОР:

Темиртон Галия
PhD докторы

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдуллах Гюндюгу, тарих ғылымдарының докторы, Анкара университетінің тілдер және тарих-география факультетінің профессоры, жалпы түрік тарихы бөлімінің меңгерушісі (Түркия).

Ахметжан Қалиолла Саматұлы, Қазақстан Республикасы көркемсурет Академиясының академигі, тарих ғылымдарының кандидаты, этнограф-қару зерттеуші (Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).

Кенжебаев Ғабит Қапезұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Абай атындағы Қаз ҰПУ Тарих және құқық институтының директоры (Қазақстан).

Ғабитов Тұрсын Хафизұлы, философия ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің философия кафедрасының профессоры (Қазақстан).

Жолт Биро Андраш, антрополог, профессор (Венгрия).

Жұматаев Ринат Серікұлы, PhD доктор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Тарих факультетінің археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан).

Ишанходжаева Замира Райиымқызы, тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Улутбек атындағы Ұлттық университетінің профессоры (Өзбекстан).

Картаева Тәттігүл Ерсайынқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Тарих факультетінің археология, этнология және музеология кафедрасының профессоры (Қазақстан).

Петров Павел Николаевич, тарих ғылымдарының кандидаты, Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының профессоры (Ресей).

Подушкин Александр Николаевич, тарих ғылымдарының докторы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан).

Уәли Нүргелді Мақажанұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің бас ғылыми қызметкері (Қазақстан).

Файзуллина Галия Шаукетовна, тарих ғылымдарының кандидаты, «Тұран» университетінің Туризм және қонақжайлылық жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан).

Харипова Рашида Ерiмқызы, PhD докторы (Қазақстан).

РЕДАКЦИЯ КЕҢЕСІ:

Қыстаубаева Айгүл, Төрежанова Набира, Белтенев Жасұлан,
Мякишева Ольга, Жайнақов Ерсін, Балаева Арайлы, Жолбарыс Нұрсерік

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Атыгаев Нурлан Адилбекович
кандидат исторических наук, профессор

НАУЧНЫЙ РЕДАКТОР:

Темиртон Галия
PhD доктор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдуллах Гондугду, доктор исторических наук, профессор факультета языков, истории и географии университета Анкары, заведующий кафедрой общей истории Турции (Турция).

Ахметжан Калиолла Саматович, кандидат исторических наук, академик Академии художеств Республики Казахстан, этнограф-оружейник (Казахстан).

Абиля Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор (Казахстан).

Кенжебаев Габит Капезович, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, директор Института истории и права Каз НПУ им. Абая (Казахстан).

Габитов Турсун Хафизович, доктор философских наук, профессор кафедры философии и социологии факультета философии и социологии Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Жолт Андраш Биро, антрополог, профессор (Венгрия).

Жуматаев Ринат Серикович, доктор PhD, заведующий кафедрой археологии, этнологии и музеологии факультета истории Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Ишанходжаева Замира Райимовна, доктор исторических наук, профессор Национального университета имени Мирзо Улугбека (Узбекистан).

Картаева Таттигул Ерсайыновна, кандидат исторических наук, профессор кафедры археологии, этнологии и музеологии факультета истории Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Петров Павел Николаевич, кандидат исторических наук, профессор Российской Академии Естествознания (Россия).

Подушкин Александр Николаевич, доктор исторических наук, профессор Южно-Казахстанского государственного педагогического университета (Казахстан).

Уали Нургелди Макажанович, доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан).

Файзуллина Галия Шаукетовна, кандидат исторических наук, ассоциированный профессор Высшей школы туризма и гостеприимства университета «Туран» (Казахстан).

Харипова Рашида Еримовна, PhD доктор (Казахстан).

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Кистаубаева Айгуль, Торежанова Набира, Белтенев Жасулан,
Мякишева Ольга, Жайнаков Ерсин, Балаева Арайлы, Жолбарыс Нұрсерік

EDITOR-IN-CHIEF:

Nurlan A. Atygayev

Candidate of Historical Sciences, professor

SCIENTIFIC EDITOR:

Temirton Galiya

PhD

EDITORIAL BOARD:

Abdullah Gündoğdu, Doctor of Historical Sciences, Professor at the Faculty of Languages, History and Geography of Ankara University and Head of the Department of General History of Turkey (Turkey).

Akhmetzhan Kaliolla Samatovich, Candidate of Historical Sciences, Academician of the Academy of Arts of the Republic of Kazakhstan, ethnographer-gunsmith (Kazakhstan).

Abil Erkin Amanzholovich, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan).

Kenzhebaev Gabit Kapezovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the Faculty of History and Law of Abay Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan).

Gabitov Tursun Khafizovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy and Sociology, Faculty of Philosophy and Sociology, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

András Zsolt Biro – anthropologist, Professor (Hungary).

Zhumataev Rinat Serikovich, PhD, Head of the Department of Archaeology, ethnology and museology, Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

Ishankhodjaeva Zamira Rayimovna, Doctor of Historical Sciences, Professor at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan).

Kartaeva Tattigul Ersayinovna, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Department of Archaeology, ethnology and museology, Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

Petrov Pavel Nikolaevich, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Russian Academy of Natural Sciences (Russia).

Podushkin Aleksandr Nikolayevich, Doctor of Historical Sciences, Professor at South Kazakhstan State Pedagogical University (Kazakhstan).

Uali Nurgeldi Makazhanovich, Doctor of Philological Sciences, Professor, Chief Researcher at the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

Fayzullina Galiya Shauketovna, Candidate of Historical Sciences, associate professor of the Higher School of Tourism and Hospitality of the Turan University (Kazakhstan).

Kharipova Rashida Erimqyzy, PhD (Kazakhstan).

EXECUTIVE EDITORS:

Aigul Kystaubeva, Nabira Torezhanova, Zhasulan Beltenov,
Olga Myakisheva, Ersin Zhainakov, Balayeva Araily, Zhulbarys Nurserik

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Самал-1 ықшам ауданы, 44
Қазақстан Республикасының
Ұлттық орталық музейі
«MUSEUM.KZ» журналының редакциясы
Тел.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru

050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, микрорайон Самал-1/44
Национальный центральный музей
Республики Казахстан
Редакция журнала «MUSEUM.KZ»
Тел.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, district Samal-1, 44
The National Central Museum of the
Republic of Kazakhstan
Editorial board of the journal «MUSEUM.KZ»
Tel.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru